

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, (Aralık/ December 2024): 1-13

Lafzın Kaynağının Belirlenmesi Açısından Kur'ân Vahyinin Nitelikleri Üzerine Bir İnceleme

An Examination of the Qualities of the Revelation of the Holy Qur'an in the Context of Thematic Tafsir in Terms of Determining the Source of Words

Büşra Özdemir

Dr. Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi/ Tefsir Anabilim Dalı

Agri Ibrahim Chechen University, Faculty of Theology

Ağrı, Türkiye

e-mail: bozdemir@agri.edu.tr_ orcid. org/ [0000-0001-8157-656X](https://orcid.org/0000-0001-8157-656X)

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 10.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 25.10.2024
Yayın Tarihi/Pub Date: 31.12.2024

Atıf/Cite as

Özdemir, Büşra. Lafzın Kaynağının Belirlenmesi Açısından Kur'ân Vahyinin Nitelikleri Üzerine Bir İnceleme, Tafsir Dergisi 4/2 (Aralık 2024), 1-13

Özdemir, Büşra. An Examination of the Qualities of the Revelation of the Holy Qur'an in the Context of Thematic Tafsir in Terms of Determining the Source of Words, Tafsir Journal 4/2 (December 2024), 1-13

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Tafsir Journal, Turkey.

<http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Lafzın Kaynağının Belirlenmesi Açısından Kur'ân Vahyinin Nitelikleri Üzerine Bir İnceleme

Öz

Bu araştırma, Kur'ân vahyinin lafzî aidiyetini ve özgünlüğünü tematik tefsir yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın konusu, Kur'ân'ın Arapça bir kitap olarak indirilmesi, Kadir Gecesi'nde nazil olması, Levh-i Mahfûz'da korunması ve ayetlerin ayrıntılı şekilde açıklanması gibi temel niteliklerdir. Bu nitelikler, vahyin ilahi kaynağına dair önemli işaretler sunmaktadır. Araştırma, Kur'ân'ın bu özelliklerini dilsel, tarihsel ve teolojik bir bağlamda ele alarak, vahyin lafzî yönüne ilişkin tartışmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir. Araştırmanın kapsamı, Kur'ân'ın dilsel ve yapısal özelliklerinin, vahyin ilahi bir kaynaktan geldiğini gösteren unsurlar çerçevesinde ele alınmasını içermektedir. Bu çerçevede, Kur'ân'ın Arapça olarak indirilmesi, vahyin hem anlam hem de lafız açısından özgünlüğünü destekleyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Kadir Gecesi'nde nazil oluşu, Levh-i Mahfûz'da korunması ve ayetlerin detaylı açıklanmasının, vahyin zamansal ve mekânsal ötesi niteliğini yansıttığı belirtilmiştir. Araştırma, bu özellikleri bütüncül bir şekilde analiz ederek Kur'ân'ın lafzî aidiyeti ile ilgili mevcut tartışmalara yeni bir perspektif sunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan yöntem, tematik tefsir yaklaşımıdır. Bu yöntem, Kur'ân'daki vahiy ile ilgili ayetlerin bir bütünlük içinde ele alınmasını ve detaylı bir şekilde analiz edilmesini sağlamaktadır. Araştırma kapsamında, lafzın kaynağı ve özgünlüğüne dair tartışmalara dayanak oluşturmak için klasik ve modern tefsir eserleri kullanılmıştır. Bu eserler, vahyin ilahi kaynağına işaret eden dilsel ve anlamsal unsurları belirlemek için temel referanslar olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın önemi, Kur'ân'ın lafzî aidiyeti ve özgünlüğüne dair yapılan tartışmaları, tarihsel ve teolojik bir bağlamda yeniden ele almasıdır. Bu bağlamda, Kur'ân'ın metinsel bütünlüğü ve ilahi kaynağına dair iddialar, araştırmanın odak noktasıdır. Çalışma, Kur'ân'ın diğer kutsal metinlerden ayrılan özgünlüğüne dikkat çekmekte ve vahyin lafızları ile anlamının ilahi irade ile şekillendiğini vurgulamaktadır. Böylelikle, araştırma, Kur'ân'ın kıyamete kadar değişmeden korunacağı inancını desteklemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Vahiy, Lafız, Tefsir, Aidiyet.

An Examination of the Qualities of the Revelation of the Holy Qur'an in the Context of Thematic Tafsir in Terms of Determining the Source of Words

Abstract

This study aims to examine the verbal attribution and originality of Qur'anic revelation using the thematic tafsir method. The subject of the research focuses on key characteristics of the Qur'an, such as its revelation as an Arabic book, its descent on the Night of Power (Laylat al-Qadr), its preservation in the "Preserved Tablet" (Lawh al-Mahfuz), and the detailed explanation of its verses. These characteristics are significant indicators of the divine origin of revelation. By analyzing these features within linguistic, historical, and theological contexts, the study seeks to contribute to the ongoing discussions on the verbal dimension of Qur'anic revelation. The scope of the research encompasses the linguistic and structural features of the Qur'an, addressing their role as evidence of the divine source of revelation. The study evaluates the Qur'an's revelation in Arabic as a foundational element supporting its originality in both meaning and wording. Additionally, the descent of revelation on the Night of Power, its preservation in the Preserved Tablet, and the detailed explanation of its verses highlight the Qur'an's transcendent nature beyond time and space. The research provides a holistic analysis of these features, offering new perspectives on the issue of verbal attribution. The methodology of the study is based on the thematic tafsir approach, which allows for a comprehensive analysis of the verses related to revelation. Classical and modern tafsir

works are utilized as primary references to examine linguistic and semantic elements pointing to the divine origin of the Qur'an. These sources form the foundation for the systematic exploration of the Qur'an's verbal authenticity and originality. The significance of the study lies in its re-evaluation of the verbal attribution and originality of the Qur'an within historical and theological contexts. By focusing on the Qur'an's textual integrity and divine origin, the research emphasizes the uniqueness of the Qur'an compared to other sacred texts. It highlights that the Qur'anic wording and meaning were shaped by divine will, reinforcing the belief in its preservation as an unaltered divine text until the end of time.

Keywords: Qur'an, Revelation (al-Vahy), Speech, Tafsir, Belonging.

Giriş

Bu çalışma, Kur'an ayetlerinin tefsirinden yola çıkarak, vahyin lafzının kökenini ve özgünlüğünü bilimsel bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Ayetlerin tefsiri, vahyin niteliksel yönünün anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda vahyin niteliksel yönünün anlaşılması, lafzının aidiyetini anlama konusu için gerekli analitik temeli oluşturabilir.

Kur'an vahyinin niteliksel olarak incelenmesi, lafzın kaynağı yanında doğasını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu makale, özellikle Kur'an'ın Arapça olarak indirilmesi, Kadir Gecesi'nde nazil olması, Levh-i Mahfûz'da bulunması ve ayetlerin ayrıntılı bir şekilde açıklanması gibi vahyin belirgin özelliklerini ele alacaktır. Bu unsurlar, Kur'an'ın ilahi kaynağına dair önemli işaretler sunmakta ve ayetlerin tefsiri yoluyla bu özelliklerin kapsamlı bir değerlendirmesini mümkün kılacaktır. Aynı şekilde bu unsurlar, Kur'an vahyinin diğer tüm metinlerden farklı ve özgün taraflarına dikkat çekerek lafzın aidiyetiyle ilgili tartışmalar için Kur'an ayetlerinden bir temel oluşturacaktır. Ayrıca bu makale, ayetlerin tefsiri aracılığıyla vahyin lafzının kaynağına ilişkin tartışmaları derinleştirecek ve aynı zamanda Kur'an'ın tarihsel süreçte nasıl anlaşılmış olduğuna dair bilimsel bir analiz sunacaktır.

1. Kur'an'ın Kur'ânen 'Arabiyyen (Arapça Bir Kitap)' Oluşu

Kur'an'ın "Arapça bir kitap" olarak tanımlanması, vahyin dilsel boyutuna ilişkin önemli bir özelliktir. Bu tanımlama, vahyin belirli bir dil çerçevesinde sunulduğunu göstermektedir. Kur'an'da bu durumu belirten sekiz ayet bulunmaktadır; bu ayetlerden yedisinde doğrudan "Arapça Kur'an" ifadesi kullanılmıştır. Birinde ise Hz. Peygamber'in (sav) dilinin Arapça olduğu vurgulanmıştır. Bu ayetlerin tamamının Mekke döneminde indirilmiş olması, konunun dikkat çeken bir diğer yönüdür. Aralarından sadece Ra'd sûresinin Mekke'de mi yoksa Medine'de mi nazil olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bununla birlikte, mevcut rivayetlerin çoğunluğu, bu sûrenin Mekke'de indirildiği yönündedir. Bu makalede, konuyla ilgili bir ayet örnek alınarak mesele detaylandırılacaktır.

Lügatlerde Arabî teriminin, Araplara özgü olan ve onların konuştuğu dili yansıtan bir ifade olarak değerlendirilmesi, incelememiz açısından önemlidir. Zira bu kelimenin kullanımı, Arap kültürünün ve Arapça dilinin temsil edilmesini ifade eder. Genel anlamda Arabî terimi, hem Arap toplumunu hem de onların konuştuğu dili tanımlamak için kullanılan bir kelimedir.

Kur'an'ın Arapça olarak indirildiğini belirten قُرْآنًا عَرَبِيًّا (Kur'ânen arabiyyen) ifadesi, bu anlamın somut bir örneğini sunmaktadır. Bu terkip, Kur'an'ın Arap diline özgü lafızlarla geldiğini açıkça ortaya koyar. Bu bağlamda, Arabî kelimesinin Arapça dilini yansıttığını vurgulayan ayetler, Kur'an'ın dilsel bağlamını bilimsel olarak desteklemektedir.

وَأَنَّهُ لَنَتَنَزِّلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قُلُوبِكَ لَتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

“Bu Kur’ân âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. “Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasin diye Rûhulemîn indirmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasin diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir.”¹

Tabâtabâ’ye (öl. 1904-1981) göre “Arapça okunan şey” ifadesi, vahyin belirli bir dilin yapısına ve kalıplarına göre sunulduğunu gösterir.² Aynı şekilde Süleyman Ateş de Şuarâ 26/192-195. ayetlerinin Kur’ân’ın sadece anlam olarak değil, aynı zamanda bu anlamın dilsel kalıplarıyla birlikte Hz. Peygamber’in kalbine indirildiğine işaret ettiğini söylemektedir.

Buradan hareketle Kur’ân’ın, açık bir Arapça ile Rûhu’l-Emîn tarafından Hz. Peygamber’e iletildiği söylenebilir. Açık bir Arapça ile indirilmesi ise Hz. Peygamber’e Arap dili formunda, anlamlı ve belirli söz kalıplarıyla ulaştırılması demektir. Şayet Kur’ân Arapça dışında başka bir dilde indirilmiş olsaydı, Hz. Peygamber’in aldığı manaları Arapça’ya çevirmesi gerekecekti. Ancak böyle olduğuna dair en küçük bir karine yoktur. Aksine ona açık bir Arapça ile ulaştırıldığı ayetlerde belirtilmiştir.³

Zemahşerî (öl. 538/1144), ayette geçen “alâ kalbike” ifadesinin Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı ezberleyip anlaması, okuması ve hafızasında kalıcı olarak yerleştirmesi anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, bir metnin ezberlenebilir ve okunabilir olması, o metnin belirli dilsel yapı ve lafızlarla ifade edilmiş olduğunu gösterir. Zemahşerî’nin görüşüne göre, ayette belirtilen lafzın Arapça olduğu açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla buradan hareketle vahyin lafzen tevdi edildiği sonucuna varılabilir.

Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in kalbine indirilmesiyle ilgili âlimler arasında çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bu yorumlardan biri, Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın derinliklerine tam anlamıyla vakıf olması amacıyla indirildiği yönündedir. Bu görüşe göre, eğer Hz. Musa’ya levhalar yazılı olarak gelmemiş olsaydı ve sadece kalbine inseydi, o zaman ledünni ilme erişme ihtiyaç duymayacak ve öğretileri bozulmayacaktı. Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in kalbine indirilmesi, vahyin her türlü tehlikeye karşı korunmasını sağlamak içindir. Zira Hz. Peygamber’in zihnine yerleştirilen bilgi, onun yaşamı süresince korunmuş olacaktır. Hz. Peygamber de bu bilgiyi ümmetine kesintisiz bir şekilde aktarmak için hem sözlü hem de yazılı olarak tüm çabasını göstermiştir.⁴

Ayetin devamında Arap dili vurgusunun yapılması, müşriklerin Kur’ân’a karşı geliştirebilecekleri olası bahaneleri engellemek amacıyla gelmiştir. Çünkü onlar, eğer vahiy yabancı bir dilde indirilmiş ve yabancı bir peygamber tarafından getirilmiş olsaydı, bu durumda Kur’ân’ı anlamadıkları gerekçesiyle itirazda bulunacaklardı. Nitekim Zemahşerî “*Senin kalbine indirdik.*” ifadesi ile ilgili olarak açıklama yaparken, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in ve onun kavminin dili olan Arapça ile indirilmesinin hem peygamber hem de kavmi tarafından anlaşılması amacına hizmet ettiğini belirtmektedir. Çünkü insanlar kendi ana dillerinde gelen bilgiyi daha hızlı ve etkin bir şekilde kavrayabilirler; zira kendi dillerindeki anlamları doğrudan anlayabilirler. Buna karşın, yabancı bir dilde iletilen bilgi, kişinin zihninde tam anlamıyla yerleşmeyebilir.

¹ Kur’ân Yolu Tefsiri, ts. Şuarâ 26/192-195; Bu ayet, Mekke döneminde 47. sûre olarak inmiştir.

² Muhammed Hüseyin Tabatabâi, *el-Mizan fî tefsiri’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’l-A’lemi li’l-Matbuat, 1973), 15/322-323.

³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1878), 6/321.

⁴ M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Eser Yay. ts.), 9/7/532.

2. Kur'ân'ın Kadir Gecesi'nde İnmesi ve 'Levh-i Mahfûz'da Bulunması

Kur'ân'ın "Kadir Gecesi"nde indirilmesi" ve "Levh-i Mahfuz'da yer alması" gibi vasıflar, vahyin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu vasıflar, ilahî mesajın korunmuş ve zamandan bağımsız bir yapıda olduğunu ortaya koyarak, vahyin kutsallığını ve değişmezliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu iki konuyu aynı başlık altında ele almamızın nedeni, Kur'ân'ın ilk olarak Kadir Gecesi'nde "Levh-i Mahfûz'a" indirilmiş olmasıdır. Kur'ân'da bu konuya dair iki ayet bulunmaktadır ve her iki ayetin de Mekke döneminde nazil olması dikkat çekicidir. Bu durum, müşriklerin vahyin kaynağını sorgulama eğilimleriyle ilişkilidir. Özellikle ilk ayette geçen "bilakis" anlamındaki itiraz ifadesi, bu dönemdeki muhatapların Kur'ân'ın kaynağına yönelik itirazlarını ve şüphelerini yansıtmaktadır.

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ

"O (asılsız saydıkları kitap) şanı yüce bir Kur'ân'dır, Levh-i mahfûzdur." ⁵

Mukâtil b. Süleyman'a (öl. 150/767) göre, ayette geçen "Kur'ân" terimi, genellikle "kitap" anlamında anlaşılmaktadır.⁶ Taberî'nin (öl. 310/923) yorumuna göre, kıraatçiler "mahfûz" kelimesini kesra ile okuyarak "levh" kelimesini "mahfûz" kelimesine sıfat olarak eklemişlerdir. Bu kullanım, Levh-i Mahfûz'un herhangi bir değişime karşı korunduğunu vurgular; dolayısıyla, Allah'ın burada ortaya koyduğu hükümler ne eksilir ne de değişime uğrar. Buna karşın, diğer kıraatçiler "mahfûz" kelimesini ötre ile okuyarak Kur'ân'a sıfat olarak eklemişlerdir. Bu kullanım, Kur'ân'ın yüceliğini ve değişimden uzak olduğunu vurgulamak amacı taşır. Mücahid, (öl. 103/721) Levh-i Mahfûz'u Ümmü'l-Kitap olarak nitelendirirken, Kâtade bunun Allah katında bulunan bir levha olduğunu belirtmiştir. Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) ise, Levh-i Mahfûz'un İsrail'in alını olduğunu ifade etmektedir.⁷ Levh-i Mahfûz'un mahiyeti ile ilgili M. Zeki Duman da şu açıklamayı yapmıştır:

"Levh-i mahfûz Allah'ın ezeli ve ebedi ilminin- ahiret hayatının da tamamı dahil- yaratılmışlara bakan yönünün temsîlî/sembolik ifadesidir. Kalem ve yazı gibi levhi tavsif eden araçlar, levh-i mahfûz gerçeğini bizim idrakimize yakınlaştırmak amacıyla kullanılmış sembollerdir." ⁸

Levh-i Mahfûz'un mahiyeti konusunda kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte, Duman'ın perspektifi bu konuda farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Diğer ayetlerde olduğu gibi, bu ayetlerde de müşriklerin yalanladığı kitabın "şanlı" ve "şerefli" nitelendirmeleriyle tasvir edildiği ve Kur'ân'ın nazım ve mucizevi yönleri itibarıyla yüksek bir mevkiye sahip olduğu ifade edilmektedir. Zemahşerî, Levh-i Mahfûz'un mahiyetinin tam olarak bilinemeyeceğini söylese de onu yedinci semanın üzerinde bulunan ve şeytanların erişiminden men edilmiş bir yer olarak tanımlamıştır. Bu yorum, Levh-i Mahfûz'un diğer varlıkların erişiminden korunan bir konumda bulunduğunu ifade etmektedir.⁹

Levh-i Mahfûz'un tam olarak mahiyeti bilinmemekle birlikte, vahyin burada korunduğu genel olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde buradan vahyin korunmasının

⁵ Kur'ân Yolu Tefsiri. Burûc 85/21-22.

⁶ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 4/651.

⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 30/24/347.

⁸ M. Zeki Duman, *Hakk'tan Halka Kelâmullah* (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 66.

⁹ Ebû'l Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 6/1242.

lafızlarla bağlantılı olduğu da anlaşılmaktadır, çünkü anlam ancak bu lafızlar aracılığıyla beşerî idrake sunulabilir.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

“Biz onu (Kur’ân’ı) Kadir Gecesi’nde indirdik.”¹⁰

İbn Atıyye el-Endelüsî’nin (öl. 541/1147) görüşüne göre, Allah Kur’ân’ı Kadir Gecesi’nde tamamıyla bir defada dünya semasına indirmiştir. Ancak, bu ilk indirilişten sonra, Kur’ân’ın ayetleri olaylar ve durumlara göre kademeli olarak nazil olmuştur. Bu çerçevede, Kadir Gecesi’nde gerçekleşen ilk indiriliş, Kur’ân’ın tamamının dünya semasına inmesini ifade ederken, sonraki süreçte ayetlerin tarihsel ve durumsal bağlamlara uygun olarak parça parça nazil olması, vahyin zaman içindeki seyrini ve muhataplarına ulaşma yöntemini ortaya koymaktadır.¹¹

Zemahşerî’ye göre, Kur’ân, dünya semasında bizzat Cebrâil tarafından yazıcı meleklerle yazdırılmıştır. Buna göre vahiy, yeryüzüne inmeden önce gökyüzünde yazılı bir biçimde, yani Arapça kelime kalıplarına dökülmüş bir formda mevcut olmuştur. Zemahşerî’nin bu görüşü esas alınacak olursa, vahyin Arapça kelime kalıplarına dönüştürülmüş metin biçiminde dünya semasında bulunduğu ve bu metinlerin Hz. Peygamber’e bu formlarla sunulduğu söylenebilir.¹²

3. Kur’ân Ayetlerinin Ayrıntılı Açıklanması

Kur’ân ayetlerinin ayrıntılı bir biçimde açıklanması, vahyin nitelikleri arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Vahyin nitelikleri ele alınırken, özellikle ayetlerin lafzi yönüne yapılan vurgu, bu bağlamda büyük bir önem arz eder. Zira vahiy yalnızca anlam düzeyinde Hz. Peygamber’in kalbine indirilmiş olsaydı, ayetlerin lafzının detaylı bir şekilde açıklanmasına gerek kalmazdı. Bu durum, vahyin lafzi yönünün önemini ve ayetlerin kelime kelime açıklanmasının neden gerekli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu başlıkla ilgili Kur’ân’da yedi ayet mevcuttur, bu makalede bunlardan dört tanesi ele alınacaktır. Bu ayetlerin tamamının da Mekke döneminde indirilmiş olması, dikkate değerdir.

İbn Manzûr, صرفكم (sarafeküm) teriminin¹³ bir nesneyi mevcut konumundan başka bir yere çevirmek anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹⁴ Bu anlam, Âl-i İmran 3/152 ayetinde geçen “ثم صرفكم عنهم ليتبينهم” (“Sonra Allah sizleri denemek amacıyla onlardan geri çevirdi.”)¹⁵

¹⁰ Kur’ân Yolu Tefsiri, 5/658-659. Kadîr 97/1; Bu ayet, nüzul sırasına göre 25. sûre olarak Mekke ortamında inmiştir.

¹¹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib İbn Atıyye el-Endelüsî, ts., 5/504.

¹² Zemahşerî, el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl, 6/1372.

¹³ Halîl b. Ahmed الصَّرْفُ kelimesinin dirhem değerinin fazla olması, gümüşün kaliteli/iyi olması ve altını gümüşe karşılık satmak anlamına geldiğini ifade etmiştir. (Halîl b. Ahmed. Kitâbü’l-‘Ayn. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y. 7/109). Cevherî الصَّرْفُ kelimesinin tevbe anlamına da geldiğini söylemiştir. (Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, Tâcû’l-luğâ, Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâ’în, 1987 4/1384). İbn Fâris الصَّرْفُ kelimesinin dönmek anlamında olduğunu belirtmiştir. (İbn Fâris, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. Mu’cemü mekâyisi’l-luğâ, Dâru’l-Fikr, 1979, 4/179). Zebîdî bu kelimenin الحِلَّة anlamına da geleceğini ifade etmiştir. (Zebîdî, Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, Tâcû’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs, Daru’l-Hidâye, t.y. 24/12).

¹⁴ İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. Lisânü’l-‘Arab, 3. baskı. (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414., ts.), 9/189.

¹⁵ Kur’ân Yolu Tefsiri, 5/1/690.

ifadesinde somut olarak görülmektedir. صرف fiili, yönlendirmek, değiştirmek, çevirmek, dönmek ve tekrar tekrar açıklamak gibi çok boyutlu anlamlara sahiptir.¹⁶

وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَيُفْهَمُونَ دَرَسَتْ وَلِيُتَبَيَّنَ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

"Böylece biz ayetleri, duruma göre farklı tarzlarda gönderiyoruz ki, "İyi öğrenmişsin" desinler ve biz, anlayan topluluk için Kur'ân'ı iyice açıklamış olalım."¹⁷

Ayetle ilgili Seyyid Kutub (öl. 1906-1966) şunları söylemiştir:

"Gerçeği bulmak için çaba sarfetmeyenler; kendilerinden biri olan Muhammed (salât ve selâm üzerine olsun)'in ortaya attığı bu derece yüksek düzeyli açıklamaların kaynağına açıklık getirmeye çalışacaklardı. Böyle bir şeyin olmadığını bildikleri halde, birtakım şeyler uyduracaklardı. Çünkü gerek peygamberlikten önce gerekse peygamberlikten sonra Hz. Peygamber'in (salât ve selâm üzerine olsun) yaşayışının onlarda bilinmeyen bir tarafı söz konusu değildi."¹⁸

Seyyid Kutub'un bu ifadeleri, Mekke müşriklerin Hz. Muhammed'i yakından tanımalarına rağmen ona iftira attıklarını vurgulamaktadır. Ayrıca, Kutub'un Tevrat ve İncil hakkında yaptığı değerlendirmeler, Hz. Peygamber'in vahyi Ehl-i Kitap'tan almadığını ve onların kutsal metinlerini tahrif ettiğini açıkça belirtmektedir. Bu bağlamda, Ehl-i Kitap'ın kitaplarının değiştirilmiş olduğunu da ifade etmiştir:¹⁹

"Buna rağmen; "Ey Muhammed, sen bunları Ehl-i Kitap'ın yanında okudun, onlardan öğrendin" diyorlardı. Hâlbuki Ehl-i Kitap'tan hiç kimse böylesine erişilmez düzeyde bir açıklama yapamazdı. Ehl-i Kitabın sahip olduğu kitaplar, o gün ellerindeydi. Bugün de elimizdedir bu kitaplar. Elleriindeki o kitaplarla şu yüce Kur'ân arasındaki fark ise çok büyüktür. Elleriinde bulunan bu kitaplara peygamberlere ve krallara ilişkin tarihsel olarak kanıtlanmamış efsane ve hurafeler bulaşmıştır. Yine bu kitaplar, bilinmeyen insanların ortaya attığı birtakım rivayetlerden ibarettir. Bu söylediklerimiz daha çok eski ahit (Tevrat) için geçerlidir."²⁰

Kutub, İncil'in içeriğinin, İsa'nın vefatından uzun bir süre sonra, onun talebeleri tarafından aktarılan bilgilere dayandığını belirtmiştir. Bu bilgilerin, kilise konseyi tarafından defalarca değiştirilip dönüştürüldüğünü de eklemiştir. Ayrıca, İncil'de yer alan ahlaki öğretiler ve psikolojik direktiflerin de bu değişimlerden etkilenmiş olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, defalarca tahrif ve değişime uğramış olan İncil ile Kur'ân'ın karşılaştırılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.²¹

İbn Âşûr (öl. 1284/1868), Kutub'un görüşlerini destekleyici bir şekilde şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Hz. Peygamber'in vahyi başkalarından öğrendiği iddiası son derece dayanıksız ve geçersizdir. Zira Hz. Peygamber, ümmîdir; yani anneden doğmuş birisi olarak okuma yazma bilmemektedir."²² Peygamberin okuma yazma bilmemesi, onun getirdiği kitabın yalnızca Allah'tan gelebileceğine dair güçlü bir delil sunmaktadır.

Zemahşerî, ayette geçen "deraste" teriminin "okudun", "öğrendin" veya "ders aldın" anlamlarına geldiğini açıklamıştır. Bu bağlamda, "deraste" kelimesinin çeşitli olası

¹⁶ Muhammed b. el-Hüseyn Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 587-588.

¹⁷ *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 6/105. Bu ayet nüzul sırası olarak 55. sûrede Mekke ortamında inmiştir.

¹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü's-Şurûk, 1985), 6/791.

¹⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6/791.

²⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6/793.

²¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6/794.

²² Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî İbn Âşûr, *et-Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru Suhnûn, 1997), 7/421.

yorumları bulunmaktadır: İlk olarak bu terim, Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı dönemin âlimlerinden öğrenmiş olabileceği iddiasını ifade edebilir. İkinci olarak, “deraste” ifadesi, Hz. Peygamber’in “eskilerin masalları” olarak nitelendirilen eski hikayeleri öğrendiği ve bunları aktardığı şeklindeki iddialar anlamına gelebilir. Üçüncü olarak, bu terim, Hz. Peygamber’in eğitim konularında Yahudilerden bilgi alıp bunları aktardığına da işaret edebilir. Zira o dönemde eğitim faaliyetleri Yahudiler tarafından yürütülmektedir. Dördüncü bir yorum ise “deraste” teriminin “Bu ayetler geçmişte kalmıştır.” anlamında kullanılmış olabileceğini yönündedir.

Ayrıca “duriset” ifadesi, “okundu” anlamına gelen meçhul bir kalıp olarak da değerlendirilmiştir. Bu kelimenin farklı okuyuşları, anlamının değişkenlik gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Mekke döneminin eğitim-öğretim faaliyetlerine dair tarihsel bağlam incelendiğinde, bu faaliyetlerin büyük ölçüde Yahudiler tarafından gerçekleştirildiği ve önceki milletlerin kıssalarının da Yahudiler tarafından hakimiyet altına alındığı görülmektedir. Bu nedenle, ayetin anlamının “Hz. Peygamber ayetleri Yahudi âlimlerden öğrenmiştir” şeklinde olması mümkündür.²³

Ayetin içeriğinde geçen “liye’kûlû” ve “linübeyyinehû” fiillerinin başında bulunan “lâm” edatının kullanımı, belirli bir anlam farklılığını ifade etmektedir. İlk fiil olan “liye’kûlû” ifadesinde kullanılan “lâm” mecaz anlamı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda, ayetteki söz konusu fiil, belirli bir kavramın dolaylı veya metaforik bir biçimde anlatımını amaçlamaktadır. Öte yandan, “linübeyyinehû” fiilinde yer alan “lâm” edatı ise, gerçekliği ifade etme amacını taşır. Bu kullanım, ayetlerin açıklanması sürecinin hakikati yansıtmaya işlevini vurgular. Zira ayetlerin açıklanması, nesnel bir gerçekliği ortaya koyarken, Hz. Peygamber hakkında ileri sürülen asılsız iddialar mecaz bir ifade olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, “linübeyyinehû” kelimesindeki “hû” zamirinin, “el-âyât” kelimesine atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, ayet, “Biz Kur’ân’ı işte bu şekilde açıklıyoruz” anlamına gelir. Bu açıklama, ayetlerin detaylı bir şekilde yorumlanarak gerçekliğe uygun biçimde anlaşılmasını sağlama amacını taşır.²⁴

Allah, bu ayette, “ayrıntılı açıklama” fiilini kendisine atfetmiş ve bu fiilin başında hakikati ifade etmek amacıyla “lâm” harf-i cerini kullanmıştır. Bu kullanım, vahyin lafızlarla tevdi edildiğine işaret etmektedir, çünkü ayrıntılı açıklama fiilinin Allah’a izafe edilmesi, bu işin failinin doğrudan Allah olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Kur’ân’ın bu özelliği, ilgili ayette “mufasssal” terimiyle ifade edilmiştir. Bu bağlamda, “mufasssal” kelimesi, Kur’ân’ın detaylı ve açık bir şekilde açıklanmış olduğunu belirtir ve böylece vahyin lafız haliyle tevdi edildiğini destekleyen bir işaret olarak değerlendirilmektedir.

أَفَعَيِّرَ اللَّهُ الْبَغْيَ حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

(De ki:) “Allah’tan başka bir hakem mi arayacağım? Hâlbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren odur.” Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur’ân’ın gerçekten rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheyeye düşenlerden olma!²⁵

Tabâtabâî ayetle ilgili şöyle söylemiştir:

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl* ve ‘Uyûni Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl, 2/732.

²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl* ve ‘Uyûni Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl, 2/732.

²⁵ *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 2/459. En’âm 6/114; Bu ayet nüzul sırası olarak 55. sûrede Mekke ortamında inmiştir.

“Gerçek üzere...” ifadesi, “Rabb’in tarafından indirilmiş...” ifadesiyle ilintilidir. Kitabın indirilişinin “gerçek”le olması, şeytanlar tarafından vesvese veya kehanet yoluyla telkin edilmediğinin vurgulanması amacına yönelik olarak dile getirilmiştir. Nitekim bir ayette yüce Allah şeytanların kimi insanlara birtakım sözler fısıldadıklarını anlatmaktadır: “Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar, her günahkâr yalancıya inerler.”²⁶ Aynı şekilde şeytanların bazı batıl sözleri ilâhî vahye karıştırmaları gibi bir durumun da Kur’ân açısından söz konusu olmadığına vurgulanması da amaçlanmıştır.”²⁷

Tabâtabâî’nin değerlendirmeleri, vahyin şeytani telkin ve vesveselerden tam anlamıyla korunmuş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu korumanın, vahyin lafzını da kapsadığı vurgulanmaktadır. Özellikle, Tabâtabâî’nin ayette geçen “gerçek üzere” ifadesi üzerinden yaptığı analiz, vahyin lafzının doğrudan Allah ile ilişkilendirildiğini ortaya koyar. Bu çerçevede, vahyin gerçek olarak indirilmesi, lafız ve mana açısından Allah’ın iradesiyle şekillenmesi anlamına gelmektedir. Yani vahyin lafızları ve anlamları, herhangi bir kazaya mahal bırakmadan ilahi bir irade doğrultusunda belirlenmiştir.

Vahyin mufassal, yani ayrıntılı bir biçimde açıklanmış olduğunu ifade eden ayetlerden bir diğeri de En’âm sûresinde yer almaktadır. Ayet şu şekildedir:

وَلَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ

“Bu (din), rabb’in dosdoğru yoludur. Biz öğüt alacak bir kavim için ayetleri tekrar tekrar açıkladık.”²⁸

Zemahşerî, “Sırâtü rabbike müstakîmâ” ifadesini, “Rabb’in net, açık ve sarîh yoludur.” şeklinde tanımlamıştır²⁹. Yazır ise bu terimi, “Doğru yol, Allah’ın eğilmez, bükülmez ve sarsılmaz yoludur; bu yolun tüm alametleri ve işaretleri vahyin özünde gizlidir.” biçiminde açıklamıştır³⁰. Müfessirlerin genel görüşüne göre, dosdoğru yol yalnızca Allah’ın eğilmez ve bükülmez yolu olarak kabul edilir. Bu nedenle, eğilmez ve bükülmez bir biçimde dosdoğru olan bir vahyin yalnızca Allah tarafından belirlenip tevdi edilebileceği sonucuna varılabilir. Konuyla ilgili diğer bir ayet şöyledir:

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Bu Kur’ân Allah’tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir; o, kendisinden önceki kitapları (asıllarını) doğrulamakta ve konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır; bunda kuşku yoktur, o âlemlerin rabb’indendir.”³¹

Mâtürîdî’ye (öl. 333/944) göre, Kur’ân’ın Allah’tan geldiğine işaret eden iki unsur bulunmaktadır. Birincisi, Kur’ân’ın insan kapasitesinin ve yeteneğinin ötesinde bir nitelik taşımasıdır. İkincisi ise Kur’ân’daki hikmetli ifadeler ve gaybî haberlerdir³². Onun görüşüne göre, beşerî herhangi bir eserin akıldışılık ve tutarsızlık barındırma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla o, vahyin insan kapasitesinin ötesinde bir olay olması nedeniyle lafzın ilahi olduğunu savunur.

Ayet, Kur’ân’ın uydurulmadığını ve Allah dışında hiçbir kaynaktan gelmediğini vurgulamaktadır. Kur’ân’ın Allah dışındaki herhangi bir varlık tarafından üretilip,

²⁶ Kur’ân Yolu Tefsiri.

²⁷ Tabatabai, *el-Mizan fi tefsiri’l-Kur’ân*, 7/472.

²⁸ En’âm 6/126; *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 2/468. Bu ayet nüzul sırası olarak 55. sûrede Mekke ortamında inmiştir.

²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*, 2/742.

³⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/514.

³¹ Yûnus 10/37; *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 3/103-104. Bu ayet nüzul sırası olarak 51. sûrede Mekke ortamında inmiştir.

³² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân = Te’vilatu ehli’s-sünne* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2004), 7/67.

sonradan ona isnat edilebilecek bir metin olmadığı açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda, Kur'ân'ın mucizevi bir özellik taşımasına karşılık, diğer kutsal kitaplar bu tür bir 'icaz özelliğine sahip değildirler³³. Mucize terimi, insanın yaratma kapasitesini aşan doğaüstü olaylar için kullanılır. İşte Kur'ân'ın bu mucizevi nitelikleri de vahyin lafzen tevdi edildiğinin diğer bir işaretidir. Halbuki eğer Kur'ân, Hz. Peygamber tarafından oluşturulmuş olsaydı, bu onun mucizevi olma niteliğini ortadan kaldırırdı. Nitekim Kur'ân'ı diğer kutsal kitaplardan ayıran en belirgin özellik, onun mucizevi bir metin olmasıdır.

Diğer kutsal metinlerin bu tür bir mucizevi özelliğe sahip olmadığına dair Rudolf Bultmann'ın³⁴ görüşleri bu bağlamda önem arz etmektedir. Bultmann, açık şekilde diğer kutsal kitapların 'icaz özelliği taşımadığını öne sürmektedir. Burhanettin Tatar³⁵, Bultmann'ın bu konudaki görüşlerini şu şekilde değerlendirmektedir:

"Bultmann'a göre vahiy, somut bir elbise giyerek kendini muhataba açmak ister. Çünkü ilahi muhtevayı bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermek mümkün değildir. Tanrı'nın ilahi muhtevayı dünyevi formlarda sunmasına "Tanrının ikincil objektivitesi" adı verilir³⁶. Dünyevi formlara ilahi muhtevayı giydiren tanrı, mitolojik bir anlatıma ihtiyaç duyar. Bu sebeple Kitâb-ı Mukaddes'in kühüne vâkıf olabilmek için onu mitolojiden arındırarak kelâmı anlamaya çalışmak gerekir. Bultmann'ın mitolojiden arındırma ile kastettiği şey tam olarak budur."³⁷

Görüldüğü gibi Rudolf Bultmann, Kutsal metinleri Tanrı'nın kelâmı olarak kabul etmemekte ve bu metinlerin doğası gereği mitolojik unsurlar içerdiğini düşünmektedir. Bu nedenle kutsal kitapları modern insanın anlayışına uygun hale getirmek için "demitolojizasyon" yapmak, yani mitolojik unsurlardan arındırmak gerekir.

Son zamanlarda, Bazı Müslüman araştırmacılar, Bultmann'ın kutsal metinleri mitolojik unsurlardan temizleme yaklaşımına paralel bir yaklaşımın, Kur'ân için de gerekli olduğunu ileri sürmektedirler. Bunlar Kur'ân metninin Hz. Peygamber tarafından düzenlenmiş olduğunu öne sürerek, metnin mitolojik unsurlar içerdiğini iddia etmektedirler.³⁸ Ancak, bu bilim insanlarının gözden kaçırdığı önemli bir husus bulunmaktadır. O da şudur: Kur'ân'ın mitolojik unsurlardan arındırılmasının gerekliliğini ileri sürmeden önce, onun beşer eliyle düzenlendiğine dair ikna edici bir argümantasyon sunulmalıdır. Bu çalışmada sıklıkla vurgulanan husus, Kur'ân'ın metin ve nazım biçimlerinin onun ilahi bir kaynağa dayandığını açıkça gösterdiğidir. Ayrıca, Kur'ân'ın beşeri müdahalelere maruz kaldığını ve tahrif edildiğini savunan görüşlerin tarihsel verilerle desteklenmediği ve geçerliliğinin tarihsel gerçeklerle ispatlanamayacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla, Kur'ân'ın metin bütünlüğü ve ilahi niteliği üzerine yapılan tartışmalar, onun tarihsel ve teolojik olarak korunmuş olduğunu ortaya

³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, 3/278.

³⁴ Rudolf Bultmann Kutsal Kitap Hermeneutiği üzerine çok uzun süre araştırmalar yapmıştır. Yaptığı bu araştırmalar onun tarihsel bakış açısına olumlu katkılar sağlamıştır.

³⁵ Bultman'a göre vahiy İsa'nın beden bulmuş cisminde cereyan eden faaliyetleridir. Bu faaliyetler o günün insanı ve o günün dili ile kayıt altına alınarak kutsal metinler meydana gelmiştir. Buradan hareketle Kutsal metinler belli bir zamanda belli bir dil ve kültür öğelerini içinde barındırdığı için tarihseldir. Bu metinleri en doğru şekilde anlayabilmek için barındırdığı kültürden, dilden arındırmak gerekir. Bu ise hermeneutiğin işidir. Kutsal kitap mitolojik unsurlardan arındırıldığı takdirde mesajı evrensel olacaktır.

³⁶ Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2024), 95.

³⁷ Burnahettin Tatar, *Felsefi Hermeneutik ve Yazarın Niyeti* (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), 97-99.

³⁸ Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, 97-99.

koymaktadır.³⁹ Kur'ân vahyi, günümüze kadar herhangi bir tahrif veya değişime uğramamış olup, ilk indiği dönemde Hz. Peygamber'in talimatıyla sistematik bir biçimde vahiy katipleri tarafından yazıya geçirilmiştir ve bu şekilde korunagelmıştır. Vahyin yazıya geçirilme sürecine dair yapılan araştırmalar, bu işlemin büyük bir titizlikle yürütüldüğünü ve Kur'ân vahyinin karışmaması amacıyla hadislerin yazımının durdurulduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, vahiy katipliği müessesesinin oluşturulması bu sürecin sistematik bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir. Kur'ân, yeryüzüne indiği ilk günden itibaren, yazılı olarak muhafaza edildiği gibi, müslümanlar tarafından hafızalarda da titizlikle korunmuştur. Bu bağlamda, Kur'ân'ın lafzının özgünlüğünü koruma yönündeki çabalar ve bu çabaların sonucu olarak asırlar boyunca değişmeyen bir Kur'ân gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada elde edilen bulgular, Kur'ân vahyinin ilahi kökenini ve lafzen korunmuşluğunu öne çıkaran çeşitli tefsirler ve dilsel analizler temelinde şekillendirilmiştir. Zemahşerî, Yazır, Mâtürîdî, Tabâtabâî gibi klasik ve modern müfessirlerin yorumları ışığında, Kur'ân'ın hem içerik hem de form olarak beşeri müdahalelerden uzak, doğrudan Allah tarafından indirilmiş bir metin olduğu net bir şekilde ortaya konulmuştur. Kur'ân'ın Arapça olarak indirilmesi, Kadir Gecesi'nde nazil olması, Levh-i Mahfûz'da korunması ve ayetlerin ayrıntılı açıklamalarının yapılması gibi özellikler, onun ilahi kaynağına ve özgünlüğüne dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Bu bağlamda, Kur'ân'ın lafzının doğrudan Allah'a ait olduğu ve insan eliyle düzenlenmediği, dolayısıyla beşeri bir müdahaleye maruz kalmadığı görüşü, tefsirlerde sıkça vurgulanmıştır.

Araştırma sürecinde, Kur'ân'ın mitolojik unsurlardan arındırılması gerektiğini savunan modern eleştiriler de ele alınmıştır. Rudolf Bultmann'ın kutsal metinlerin mitolojik içeriğinden arındırılması gerektiği yönündeki görüşlerinin aksine, Kur'ân'ın lafız ve anlam olarak ilahi bir vahiy olduğuna dair İslam düşüncesinde güçlü bir konsensüs bulunduğu tespit edilmiştir. Kur'ân'ın beşeri bir katkıya dayanmayan, doğrudan ilahi bir kaynaktan geldiği ve bu nedenle de onun metin ve nazımının hiçbir şekilde değişime uğramadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma, vahyin sistemli bir şekilde yazıya geçirilmesi ve ezberlenmesi gibi koruma yöntemlerinin, Kur'ân'ın tarih boyunca tahrif ve tağyire uğramadan günümüze kadar ulaşmasını sağladığını göstermektedir. Kur'ân'ın lafzının, Hz. Peygamber döneminde titizlikle korunması, onun ilahi kaynağının en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, Kur'ân'ın diğer kutsal metinlerden farklı olarak değişmez ve saf bir ilahi vahiy olma niteliğini koruduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları, Kur'ân'ın lafzının ve anlamının ilahi bir kaynağa ait olduğunu, beşeri müdahalelerden tamamen uzak kaldığını ve tarih boyunca bu özelliğini koruduğunu güçlü bir şekilde desteklemektedir. Kur'ân'ın özgünlüğü, onun ilahi bir metin olarak kıyamete kadar korunacağına dair inancı pekiştirmekte ve İslam inancının temel bir unsuru olan vahyin ilahi ve değişmez doğasını bilimsel olarak da doğrulamaktadır. Böylece, Kur'ân'a yönelik her türlü akademik inceleme ve tefsir çalışması, onun eşsiz ilahi özelliklerini daha da belirgin hale getirmekte ve Kur'ân'ın insanlık için ebedi bir rehber olarak korunmuş olduğu gerçeğini teyit etmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur /

³⁹ Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz.: Hûd 2/1; Kur'ân Yolu Tefsiri, 3/145-146; Yûsuf 12/111; Kur'ân Yolu Tefsiri, 3/265-267.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûku'l-luğaviyye*. Kahire: Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfeti li'n-Neşri ve't-Tevzî', ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1878.
- Cevherî. *Tâcü'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- Duman, M. Zeki. *Hakk'tan Halka Kelâmullah*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Yay. ts.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Hamidullah, Muhammed. *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî. *et-Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Suhnûn, 1997.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf. *el-Muharrerü'l-Vecîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- Kılıç, Recep. *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2024.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. 1-20 Cilt. Kahire, 1387.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü's-Şurûk, 1985.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî. *Te'vilâtü'l-Kur'an = Te'vilatu ehli's-sünne*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *et-Tefsîru'l-Kebîr*. İstanbul: İşaret Yayınları, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.
- Râgıb el-İsfehânî, Muhammed b. el-Hüseyin. *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Süleyman, Mukâtil b. *et-Tefsîru'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Tabatabai, Muhammed Hüseyin. *el-Mizan fî tefsiri'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1973.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1973.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tatar, Burnahettin. *Felsefî Hermeneutik ve Yazarın Niyeti*. Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1998.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Daru'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

Zerkeşî. *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*. Kahire: Mektebetü Dâri’t-Türâs, 3. Basım, 1404.

Kur’ân Yolu Tefsiri, ts. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Tekv%C3%AEr-sûresi/5801/1-13-ayet-tefsiri>

Kur’ân-ı Kerîm Meâli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım., 2009.

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2 (Aralık/ December 2024): 14-38

M.Abdullah Draz'ın Amelî Ahlâkın Bir Alanı Olarak Devlet Ahlâkına İlişkin Âyetleri Tahlili'ne İnsan-İnsan İlişkileri Açısından Bir Bakış

A Look at M.Abdullah Draz's Analysis of Verses Concerning State Morality as a Field of Practical Ethics from the Perspective of Human-Human Relations

Hasan Rıza Özdemir

Dr. Uzman Öğretmen Milli Eğitim Bakanlığı
Ankara, Türkiye

e-mail: hasanriza75@gmail.com

orcid. org/ 0000-0003-4937-7426

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 01.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 20.12.2024

Yayın Tarihi/Pub Date: 31.12.2024

Atıf/Cite as

Özdemir, Hasan Rıza. M.Abdullah Draz'ın Amelî Ahlâkın Bir Alanı Olarak Devlet Ahlâkına
İlişkin Âyetleri Tahlili'ne İnsan-İnsan İlişkileri Açısından Bir Bakış,

Tafsir Dergisi 4/2 (Aralık 2024), 14-38

Özdemir, Hasan Rıza. A Look at M.Abdullah Draz's Analysis of Verses Concerning State
Morality as a Field of Practical Ethics from the Perspective of Human-Human Relations

Tafsir Journal 4/2 (December 2024), 14-38

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This
article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

M.Abdullah Draz'ın Amelî Ahlâkın Bir Alanı Olarak Devlet Ahlâkına İlişkin Âyetleri Tahlili'ne İnsan-İnsan İlişkileri Açısından Bir Bakış

Öz

İslâm düşünce geleneği içinde ahlâk, kişinin davranışlarını şekillendiren, toplumsal normları belirleyen ve insanların Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmelerini teşvik eden önemli bir disiplindir. İslam düşünce insanları, ahlâkın teorik ve pratik yönlerini içerik ve metot olarak farklı biçimlerde incelemişlerdir. Draz, Kur'ân Ahlâkı kitabında ahlâkın teorik ve pratik yönlerini iki temel başlıkta ele almakta ve ahlâkı alanlara ayırmaktadır. Draz'ın Kur'ân'ı Kerim'in pratik kurallarını ele alış metodu diğerlerinkinden oldukça farklıdır. O amelî ahlâkın alanlarını; ferdî ahlâk, aile ahlâkı, sosyal ahlâk, devlet ahlâkı ve dini ahlâk olarak incelemiştir. Draz'ın bu tasnifi, hem batılı hem de İslam bilim ve düşünce insanlarının ondan metot ve içerik olarak etkilendikleri, problemi yeni bir anlayışla ele aldıkları için önemlidir. Makalede Draz'ın amelî ahlâkın bir alanı olarak zikrettiği devlet ahlâkıyla ilgili ayetlerin tahlili birey ve kurumlar zaviyesinden incelenmiştir. Bu aşamada insan-insan münasebetini yöneten ahlâkî ve hukuki alandaki Kur'ânî ilkeler: 'emirler', 'yasaklar' ve 'öğütler' başlıkları altında analiz edilmiştir. Draz'ın bu konuda yer verdiği âyetlerin her biri Kur'ân'dan bir değer olarak anlaşılmalıdır. Böylece Kur'ân'ın temel mevzularından birisi olan insan-insan ilişkisi ile ilgili ahlâkî ve hukukî alanda bir inceleme ve değerlendirme imkânı da elde edilmiştir. Makalede genel itibariyle açıklayıcı ve betimleyici bir yöntem takip edilmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Tefsir, Devlet Ahlâkı, İslâm, Kur'ân, İnsan-İnsan Münasebeti, Toplum, Amelî Ahlâk.

A Perspective on M. Abdullah Draz's Analysis of Verses Related to State Ethics as a Field of Practical Ethics in Terms of Human-Human Relationships

Abstract

In the tradition of Islamic thought, ethics is a significant discipline that shapes individual behavior, determines social norms, and encourages people to fulfill their responsibilities towards Allah. Islamic thinkers have examined the theoretical and practical aspects of ethics in various ways, both in terms of content and methodology. In his book *The Moral World of the Qur'an*, Draz addresses the theoretical and practical aspects of ethics under two main headings and categorizes ethics into various domains. Draz's approach to addressing the practical rules of the Qur'an is quite different from that of others. He examines the domains of practical ethics as individual ethics, family ethics, social ethics, state ethics, and religious ethics. This classification by Draz is significant because both Western and Islamic scholars and thinkers have been influenced by his methodology and content, approaching the problem with a new understanding. In the article, the analysis of the verses related to state ethics, as mentioned by Draz as a domain of practical ethics, has been examined from the perspective of individuals and institutions. At this stage, the Qur'anic principles governing ethical and legal aspects of human-to-human relationships have been analyzed under the headings of "commands", "prohibitions", and "advice". Each of the verses Draz includes on this topic should be understood as a value derived from the Qur'an. Thus, an opportunity has been provided for the examination and evaluation of ethical and legal aspects related to human-to-human relationships, which is one of the fundamental subjects of the Qur'an. In the article, a generally explanatory and descriptive method has been followed.

Keywords: *Tafsir*, State Ethics, Islam, Qur'an, Human-to-Human Relations, Society, Practical Ethics.

GİRİŞ

İslâm Peygamberi “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.*”¹ derken, Allahu Teâlâ da kulu Muhammed’i “*Rasulüm sen elbette yüce bir ahlâk üzere sin*”² diyerek övmüştür. Ahlâk kavramı hayatın alanlarında bireyin yapıp etmelerini tanzim etme hususunda, uygulama ile yöntemi bakımından ilmi mesele olarak ele alınmaktadır. M. Abdullah Draz, Kur’ân’ın ahlâkî prensiplerini daha önce ele alınmayan bir yaklaşımla incelemiştir. Draz Kur’ân Ahlâkı isimli kitabında ahlâkın teorik ve pratik yönlerini iki temel başlıkta ele almakta ve ahlâkı alanlara ayırmaktadır. O, Kur’ân’ın genel ahlâk prensiplerini ortaya çıkarıp onun pratik kurallarını formüle etmeyi ve onları noksanlı bir kanun şeklinde İslam dünyasına ve tüm insanlığa sunmayı hedeflemiştir. Draz, çeşitli ahlâkî doktrinler üzerine yapılan çalışmaların ya eksik tercüme ya da içeriğinde Kur’ânî metinlerin yer almadığı sadece gençliğin ahlâkını şekillendirmeye yönelik pratik nasihatler içeren katıksız insanî eserler olduğunu ifade etmektedir.³

Diğer taraftan Müslüman âlimlerin ilk devirlerden itibaren konuyla ilgili yeteneklerini ortaya koydukları da bilinmektedir. Mesela “kelamcılar ve usûlcüler iyi ve kötünün ölçüsü hakkında, fıkıhçılar sorumluluğun şartları konusunda, ahlâkçılar ve mutasavvıflar gayretin müessiriyeti ve niyetin safiyeti hakkında çalışma yapmışlardır.”⁴ Bu çalışmalarda ahlâkî nokta-i nazara bağlı kalmadan çeşitli disiplinler içerisinde ve ekolün zihniyetine göre Kur’ân âyetleri sadece tamamlayıcı olarak zikredilmiştir.⁵

Draz amelî ahlâka ilişkin âyetleri tatbiki alanın dev yapısı olarak nitelendirmiştir.⁶ Bunun için, amelî ahlâk ile ilgili olan çeşitli davranış kurallarını tesis etmek üzere, âyet kümelerinden, muhatapın ihtiyaç duyduğu kuralı kolayca bulacağı, bölümler halinde birçok metin grupları oluşturmuştur.⁷ Bu sayede muhatap için, metinlerle, Kur’ân’a göre pratikte izlenecek eksiksiz bir program sunulmaya çalışılmıştır.

Draz’ın bu tasnifiyle varmak istediği nihai hedefe matuf, Halis Albayrak da Kur’ân’ın ana konularını alışılmışın dışında bir tertiple ele almıştır. Albayrak’ın tasnifinde Kur’ân’ın muhatabı olan insan ve ona hitap eden Allah, merkezli bir anlayış vardır. Çünkü “Kur’ân insana bir şeyler anlatmak, ona bilmediği bazı şeyleri öğretmek, onu, şahsiyetli ve güzel ahlâklı bir varlık haline getirebilmek için indirilmiştir. Şu halde böyle bir kitabın ana konusu, insan ve insanın ilgili olduğu varlıklar, oluşlar ve alanlar olmalıdır.”⁸ Bu sebeple anılan çerçevede Kur’ân’ın yorumuna dair güncel tefsir problemlerinden birine⁹ ilmi bir bakış kazandırmak maksadıyla, farklı iki tasnifi Kur’ân ahlâkı ve insan-insan münasebeti bakımından ele almayı tercih ettik.

Bu münasebetin öznesi olan “insan” kelimesi, *üns* kökünden gelmektedir. Üns¹⁰, insana has bir durumdur ve birlikte yaşama, başka insanlarla ilişki içinde olmayı ifade eder.¹¹ İnsan toplumsal bir varlıktır, tüm ihtiyaçlarını tek başına karşılaması mümkün değildir. O, doğası

¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta’*, 2004, 5/1330, no:3357.

² el-Kalem 68/4.

³ M.Abdullah Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 17.

⁴ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 18.

⁵ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 18.

⁶ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 454.

⁷ Draz, *Kur’ân Ahlâkı*, 21.

⁸ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 65.

⁹ Bk. Muhsin Demirci, *Günümüz Tefsir Problemleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017).

¹⁰ Ebü'l-Fadl Cemâlüddin İbn Mânzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), “üns”, 6/10.

¹¹ Ali Efendi Kınalızade, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, ed. Kemal Gurulkan (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2010), 126.

gereği ihtiyaçlarını gidermek için -zorunlu olarak- bir devlette yaşamak durumundadır.¹² Nitekim mümin birey, topluma bir teşkilat sistemi seçimi ve kabulünde, kendisi için en faydalı olanı kendi dininin temel metinlerinde bulur.¹³ Zira, "Kur'ân, bireyi, toplumu ve insan hayatının pek çok alanını ilgilendiren bir içeriğe sahiptir."¹⁴ Her Müslüman için dikkate alınması gereken birincil kaynak olan Kur'ân, Müslümanlar için bağlayıcı nitelik taşır. Bu bakımdan Müslümanlar onun kendilerinden istediği nitelikte insan olmak isterler. Bu da doğal olarak onun içeriği ile ilişkiye girmeyi zorunlu kılar.¹⁵

Kur'ân'ın bizden istediği "Oku", "Düşün", "Anla", "Yaşa" buyruğu bu bakımdan önemlidir. Makalede başarmak istenilen şey; birey ve kurumları, Kur'ânî ilkeler çerçevesinde, ahlâkî ve hukukî alana ilişkin referans âyet kümelerine yönlendirmektir. Böylece birey amelî ahlâk alanında şuur elde ederken devlet kurumları da ahlâk ve hukuk kuralları çerçevesinde hareket edebilecektir. Bununla yüzyıllardır filozoflar ve siyaset teorisyenleri tarafından tartışılan devletlerin bireyler gibi ahlâkî aktörler olup olamayacağı sorusuna açıklık getirilebilir. Birey ve kurumların belli etik standartlara tabi tutulduğu devlet davranışında adalet, insan hakları ve kamu yararı önemli değerler arasındadır. Draz ve İslam düşüncesinin bazı yorumları da dahil olmak üzere çeşitli felsefi gelenekler bu görüşü desteklemektedir.

Makalede Draz'ın "Kur'ân Ahlâk" isimli kitabının "Amelî Ahlâk" bölümündeki "Devlet Ahlâk" ile ilgili yer verdiği âyetler ve konu başlıkları referans alınmıştır.¹⁶ Başlıklar konumuza uygun gelen ve Albayrak'ın vurguladığı insan-insan münasebetinde var olan ahlâk ve hukuk alanındaki kurallar (emirler, yasaklar ve öğütler) çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Bu durum, Draz'ın amelî ahlâk'ın alanı olarak devlet ahlâkına ilişkin tasnif ettiği âyet kümeleriyle, Albayrak'ın insan-insan münasebetini ahlâk ve hukuk alanlarında incelediği insan merkezli bir değerlendirmenin sentezidir. Klasik ahlâk kitaplarında ise bu münasebet genellikle, bir toplumdaki devlet yönetimi, yöneten ve yönetilen ilişkileri, yöneticide bulunması gereken özellikler, halkın devlete karşı vazifeleri vb. başlıklar şeklinde işlenmiştir.¹⁷

Draz'ın yaptığı tasnifte yer alan başlıklar altında zikrettiği âyetler kendi tevil anlayışını yansıtmaktadır. Bu hususa bilhassa dikkat edilmelidir. Bu bakımdan başlıkla zikredilen âyetin muhtevası arasında ahlâkî bağlantıyı kurmak her okuyucu için mutlak olmayabilir. Bu doğal bir durum olarak görülmelidir.¹⁸

¹² Bk. Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed, *Kitâbu ârâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla*, ed. Nasrî Nâdir (Beyrût, 1986), 117.

¹³ "GRIC (Groupe de Recherche Islamo- Chretien = İslâm Hristiyan Araştırmaları Topluluğu) İslamochristiana Devlet-Din (Etat et Religion)", çev. M.Sait Hatipoğlu, *İslâmî Araştırmalar* 3/3 (1989), 105.

¹⁴ Mualla Selçuk vd., *Kur'ân ve Birey* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2010), 159.

¹⁵ Selçuk vd., *Kur'ân ve Birey*, 152.

¹⁶ M.Abdullah Draz, *Kur'ân Ahlâk*, çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).; Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyâsetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/304."Siyâsetnâmelerde devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, beytülâm idaresi, devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular üzerinde durulur."

¹⁷ Benzer çalışmalar için bk. Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyâsetnâmelerde Din Devlet İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi Tarihî Araştırmaları Dergisi* 43 (2018), 313-324.; Osman Zahid Çifçi - Hüsameddin Erdem, "İslâm Siyaset Tarihinde Din ve Devlet İlişkisi", *İstem* 22 (2013), 117-129.; Ahmet Selim Kadioğlu, "Türk-İslâm Sentezlerinde Hukuk, Ahlak ve Din İlişkisi", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches* 17/34 (2021), 1549-1569.; Avnullah Enes Ateş, "Kur'ân'da Birlikte Yaşama Ahlâk", *Edebali İslâmiyat Dergisi* 1/1 (2017), 73-89.; Ersan Ersoy, "Devlet Ahlakı veya Ahlaklı Devlet", *Sosyolojca* 9 (2015), 97-118.; Zeliha Seçkin, "Devlet Yönetiminde Kınalızâde'nin Ahlak Anlayışı", *1. Türk İslâm Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı* (Aksaray, 2015), 91-101.; Ahmet İşler, "Nurettin Topçu'nun Devlet Anlayışı: Milli Devlet", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/29 (2021), 151-164.

¹⁸ Hasan Rıza Özdemir, *Kur'ân'da Birey ve Karakter Eğitimi* (İstanbul: Şule Yayınları, 2021), 24.

Tefsir ilminin yapısı gereği çalışmamızda genel olarak açıklayıcı ve betimleyici yöntem takip edilmiştir.

A-AHLÂK

Ahlâk tüm parametreleriyle ortaya konulmuş, bireyin yapıp etmelerini düzenleyen öğretiler ilkeler ve kurallar bütünüdür. Her birey toplumsal kültürel ve tarihi geçmişe sahiptir. Birey, toplumsal kültürel tarihsel ortamda çeşitli değerler ve normlardan oluşan ortak yaşam alanlarına dahildir. Bu alanlarda; bireyler arası, bireyler ile gruplar arası ilişkiler, ahlâkî ve hukukî kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Bireyin eylemlerini yaşama biçimlerini belirleyen asıl etken ahlâktır. Hukuk, örfler, gelenekler ve töreler bireyin davranış ve eylemlerini düzenleyen tali unsurlardır.¹⁹

Ahlâk insanların iç dünyalarıyla doğrudan ilgilidir. İnsanı yöneten değerler içinde ahlâkî olanları vardır. Ahlâk, insan ilişkilerindeki “iyi/kötü” ya da “doğru/yanlış” olarak adlandırılan değer yargılarını ifade eder. Temel ahlâkî ilkeler, vahiyden önce akıl ile tespit edilmektedir. Yani aklen sabit olan temel ahlâkî ilkeler ile vahiyde bildirilenler arasında tam bir uyum vardır.²⁰

1. Bireyde İnsan-İnsan İlişkilerini Yöneten Ahlâki Değerler²¹

İnsan diğer canlılara benzemeyen özel bir varlıktır. İnsan dünyaya yüksek değerlere sahip olarak gelir. Bunlar keşfedilmiş değerlerdir: Sevgi, inanmak, sözde ve eylemde doğruluk, çalışkanlık, masumluk, dürüstlük, insafılık, dostluk, vefa, güven, saygı, iyilikseverlik, vb. İnsanlar yüksek ahlâkî değerlerin hakim olduğu toplumlarda bu değerler sayesinde diğer tüm varlıklarla birlikte huzur içinde yaşarlar. İnsanlar yüksek değerler için tartışma kavgaya etme hesaplaşma gibi olumsuz tavırlardan uzaktırlar. Bu yüksek değerler ve onlara dayanan filler her toplumda ve her çağda aynıdır değişmez.²²

1.1. Evrensel Barışa Önem Verir

İslâm barış dinidir. Kur’ân’ın insanlığa sunduğu adalet, güven, eşitlik, özgürlük gibi temel ilke ve değerlerin yaşanması ve İslâm’ın öngördüğü erdemli toplumun oluşması ancak barış ortamında mümkündür.²³ İnsan yapıp-etmelerini yöneten değerler üç gruba ayrılır. İlgili âyet şöyledir:

“Şurası bir gerçek ki size içinizden²⁴ bir elçi geldi. Sizin sıkıntıya düşmeniz, ona ağır gelir.²⁵ O, üstünüze titrer. Müminlere karşı pek şefkatli ve pek merhametlidir.”²⁶

Âyetlerde ifade edilen sıfatlar Allah’ın Peygamberine aittir. Müslüman yöneticiler de bu sıfatlara, ahlâka ve duyguya sahip olmaları konusunda teşvik edilmektedir. Bu sıfatlar, aynı zamanda, yöneticilerin samimiyet, ahlâk ve liyakat bakımından bir ölçü ve delilidir.²⁷ Devlet

¹⁹ Ali Osman Gündoğan, “Etik ya da Ahlâk Felsefesi”, *Etik ve Etik Sorunlar*, ed. Celal Türer (Ankara: Nobel Akademik Eğitim Danışmanlık, 2019), 8.

²⁰ Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 122.

²¹ Bk. Hasan Rıza Özdemir, “Kur’ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler”, *Dini Araştırmalar* 25/62 (Haziran 2022), 221-244.

²² Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’ân Nedir?* (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 43-45.

²³ Bk. Mukadder Arif Yüksel, “Kur’ân’da Ulusal ve Evrensel Barışın İlkeleri”, *Universal Journal of Theology* 4/1 (Eylül 2019), 20.

²⁴ Bk. el-Bakara 2/151.; Âl-i İmrân 3/164; el-Cuma 62/2.

²⁵ Bk. el-Kehf 18/6.

²⁶ et-Tevbe 9/128.; Bk. Âl-i İmrân 3/159; 48/29.

²⁷ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1383), 12/252.

ahlâkı bunu gerektirir. Savaş insan doğasının ve inancın bozulması olarak değerlendirilmiştir. Oysa İslâm insanlığın evrensel barışa ulaşması amacıyla²⁸

1.2. Kurtuluş Akidesini Öğütler

Kur'an'ı Kerim insanın anlam arayışı ile fitratın gereksinimlerine ve sürekli değişen davranışlarına yönelik bir öğüt, bir uyarı ve davet olmuştur.²⁹ İlgili âyet şöyledir:

*"Sen Rabbinin yoluna, hikmetle ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde mücadele et. Senin Rabbin, yolundan sapanları iyi bilir, doğru yolda olanları da iyi bilir."*³⁰

Âyette Allah'ın, Peygamberine, insanları kendi yoluna davet ederken, en güzel yöntemi kullanarak, insanlarla mücadelede³¹ en güzel üslubu seçip, Allah'a tevekkül etmek olduğu belirtilmektedir. Kimin doğru yolda olduğunu kimin de doğru yoldan saptığını, ancak Allah Teâlâ bilir. Aslında tartışmaya girmeye gerek yoktur. Doğru bir üslup ile açıklamak yeterlidir. Bu yöntemle hak ve iyilik prensiplerine, çağırın her davetçi başarıya ulaşabilecektir. Aksi bir davranış ve tutumun davetçiyi başarılı, sağlıklı sonuçlara götürmesi mümkün değildir.³²

*"Yanlış davranış içinde olanları hariç³³ ehl-i kitapla /kitaplarında uzman kişilerle en güzel yöntemle mücadele edin.³⁴ Onlara deyin ki: "Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilahımızla sizin ilahınız birdir. Biz ona teslim olmuş kimseleriz."*³⁵

Ayette yanlış davranış içinde olanlar hariç ehl-i kitap ile iletişimde güzel bir tavır benimsemek tüm Müslümanlara emredilmektedir. Çünkü ehl-i kitap ile Müslümanlar aynı kaynaktan gelen iman esaslarını tasdik edip inanmaktadırlar. Her iki grupta tek ve ortaksız İlahı teslim olmuşlardır.³⁶

1.3. Kin Tutmaz

Allah müminlerin haktan yana olmalarını istemektedir. Yüce Allah sonsuz merhamet sahibidir. İnsanlara karşı hoşgörülü olmak onlara yumuşak davranmak, kaba ve katı yürekli olmamak, onları affetmek, istişare etmek ve sonunda Allah'a tevekkül etmek Müminlerin sevgi, şefkat ve merhametli olmalarının tezahürüdür. Ayrıca toplumsal problemleri çözmede bu şefkat kodlarını kullanmak insani değerlerin diri tutulmasında önemlidir. İlgili âyet şöyledir:

*"Siz, (müşriklerin) Allah ile aralarına koyarak yardıma çağırdıkları hakkında çirkin sözler söylemeyin ki onlar da taşkınlık edip bilgisizce Allah hakkında çirkin sözler söylemesinler. Her toplumun yaptığını kendilerine işte böyle süslü gösterdik. Sonra dönüp gelecekleri yer Rablerinin huzurudur. O, onlara bütün yaptıklarını bildirecektir."*³⁷

²⁸ Özgür Aktaş - Mustafa Safran, "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 172/172 (Şubat 2013), 135.

²⁹ Bk. Özdemir, "Kur'an-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler", 242.

³⁰ en-Nahl 16/125.

³¹ Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/208. Meşhur olan veya doğruluğu herkes tarafından kabul edilen önermelere dayanan kıyas; tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelam terimi.

³² Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 7/22.

³³ Bk. Mümtetine 60/9.

³⁴ Bk. Âl-i İmran 3/64; Nahl 16/125.

³⁵ el-Ankebût 29/46.; Bk. el-Bakara 2/135.; Âl-i İmrân 3/84; el-Mâide 5/59.

³⁶ Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 7/22.

³⁷ el-En'âm 6/108.

Âyetin konumuza uygun gelen açıklamasına göre: “Yanlış yolda olanları eleştirmek, neyin doğru neyin yanlış olduğunu ortaya koymak zorunlu olmakla birlikte; bunu hakaret, sövüp sayma gibi İslâm ahlâkının hilim, edep ve nezaket kurallarıyla bağdaştırılması mümkün olmayan bir üslûpla yapmak câiz değildir.”³⁸

1.4. İyi Komşuluk Yapar, Adaletli Olur ve İyilikte Bulunur

Sosyal bir yapı içerisinde insanın ilk muhatabı olan kendi ailesidir. Ancak insanların bir arada yaşama zorunluluğu onu birçok yönü ile öteki olan kimselerle ilişki kurmaya iter. Bu ilişkinin sağlıklı olabilmesi için sağlam evrensel temellere dayanması gerekir. Bu durum devletler için de geçerlidir. İlgili âyet şöyledir:

*“Allah, din konusunda sizinle savaşmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış kimselere karşı erdemli ve hakka uygun davranmanızı yasaklamaz. Allah hakka uygun davrananları sever.”*³⁹

Âyet Müslüman toplum ile kâfirler arasındaki ilişkileri düzenler. Toplamlar arası huzura engel olan temel nokta inkâr değil saldırganlık ve hak ihlalidir. Değişik inanç grupları arasında karşılıklı nezaket, merhamet, iyilik, güzellik ve adalete dayalı bir muamele ile ilişki mümkündür. Allah, başkalarına karşı adaletli ve ölçülü davrananları sever.⁴⁰

Ayrıca âyette devletlerarası ilişkilerde barışın korunmasının esas olduğu vurgulanmaktadır. Dostane ilişkilerin icrasında karşılıklı iyi niyet, adalet ve hakkaniyet ilkelerinin temel alınması ve bu yönde düzenlemeler yapılması icap eder. Kur’ân’ın konuyla ilgili ortaya koyduğu esaslar evrensel ilke ve kurallardır.⁴¹

Husumet Halinde

1.5. Hemen Silaha Sarılmaz

Şahsiyet sahibi müminler husumet halinde dahi kendilerine karşı yapılan haksızlıklara ilişkin kin duygusuyla hareket edip haddi aşma günahını işlemeyiz, bundan kaçınırlar. İlgili âyet şöyledir:

*“...Mescid-i Haram’a girmenizi engellediler diye bir topluluğa olan nefretiniz, sizi aşırılığa sürüklemesin. Erdemli olma ve takva /yanlışlardan korunma konusunda birbirinizle yardımlaşın ama günah ve taşkınlık konusunda yardımlaşmayın. Allah’a karşı yanlış yapmaktan sakının. Allah’ın cezalandırması çetindir.”*⁴²

Âyette “intikam duygularının insan haklarına tecavüze sebep olmaması gerektiği bildirilmiş; müminlerin iyilik ve takvâda birbirlerine yardım etmeleri; günah, intikam, düşmanlık, insan haklarını çiğnemek üzere birbirlerine yardım etmemeleri ve Allah’a karşı saygılı olmaları emredilmiştir. Aksi durumda müminlerin uğrayacakları azabın şiddetli olacağı haber verilmiştir. Yardımlaşma ve dayanışma hayatın doğasında var olan olağan bir durumdur. Bu yardımlaşma hukuk ve ahlâk kurallarına, insanlığın ortak değerlerine aykırı olmamalıdır.”⁴³

³⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/453.

³⁹ el-Mümteherine 60/8.

⁴⁰ Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 9/273-274.; Mustafa İslamoğlu, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl-Tefsir* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 879.

⁴¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/314.

⁴² el-Mâide 5/2.

⁴³ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/208.

1.6. Savunmasız Zayıflara Yardımda Bulunur

Savaşta savunmasız masum kimselere iyi muamele gösterilmelidir. İslâm bir masumu öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek gibi kabul eder. İlgili âyet şöyledir:

“Size ne oluyor ki, Allah yolunda savaşmıyorsunuz! Halbuki ezilen erkekler, kadınlar ve çocuklar şöyle yalvarıp durmaktalar: “Rabbimiz! Halkı yanlışlar içinde olan bu ülkeden bizi çıkar, bize katından bir dost gönder, bize katından bir yardımcı gönder. İnanıp güvenenler Allah'ın yolunda savaşsınlar, kâfirlik edenler /âyetleri görmezlikte direnenler ise tağutların yolunda savaşsınlar. Siz, şeytanın dostlarıyla savaşın. Şeytanın kurduğu oyun zayıftır.”⁴⁴

Savaş insanlık tarihi ile yaşıttır. Peki Kur'ân hangi şartlar altında savaşa izin verir? Âyetlerde, İslâm'ın, ancak zulmü, din yüzünden baskıyı ve haksız saldırıyı ortadan kaldırmak için buna izin verdiği görülmektedir. Zikredilen âyetler savaşın iki önemli amacını ortaya koymaktadır: Allah rızâsını elde etmek ve zulmü engelleyip adaleti sağlamak. ‘Allah rızâsı için savaşmak’ adalet, hukuk ve hakkaniyet uğrunda savaşmaktır.”⁴⁵

İsrail'in Gazze'de yaşayan masum sivilleri hedef alıp tehdit ettiği haberlerine üzülerken şahit olmaktayız. TRT Haber'in bildirdiğine göre İsrail'in saldırılarından kaçan binlerce Filistinli, Gazze Şeridi'nin Han Yunus kentindeki Nasır Hastanesi ve avlusuna sığındı.⁴⁶

1.7. Sadece Savaşanlarla Savaşır

Davranış ve eylemlerinde Allah'a itaati merkeze alan Mümin birey ahlâkî gayretle ödev ve yükümlülüklerini yerine getirir. İlgili âyet şöyledir:

“Size savaş açanlarla Allah yolunda savaşın ve haksız yere saldırı yapmayın. Allah, haksız yere saldırı yapanları sevmez.”⁴⁷

Yüce Allah bu ve birçok âyette Müslümanlara savaş açanlarla savaşmayı farz kılmıştır. Bu âyet, savaş meydanlarında düşmanların öldürülmesinin “haklı bir sebebe dayanan adam öldürme” olduğunu göstermektedir. İslâm'da esas olan insanlara Allah'ın âyetlerini ulaştırmaktır.⁴⁸

Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: *“Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan ve sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasak kılmaz; doğrusu Allah adil olanları sever. Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasak eder; kim onları dost edinirse, işte onlar zalimdir.”⁴⁹*

Önceki başlıkta Gazze'de yaşayan masum insanların korunmak için hastanelere sığındıkları haberi zikredilmişti. Bugün ise hastaneye sığınanların bombalanarak yaklaşıp

⁴⁴ en-Nisâ 4/75-76.

⁴⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/96.

⁴⁶ TRT HABER, “İsrail'in Gazze'ye saldırılarından kaçan Filistinliler hastanelere sığınmaya devam ediyor”, <https://www.trthaber.com/> (17 Ekim 2023) Evlerini terk ederek Nasır Hastanesi'ne sığınan ve bazıları da yaralı olan binlerce Filistinli, hastane avlusunda yerlere serdikleri yataklarda geceyi geçiriyor. Filistinlilerden Abdurrahim Musa, çok zor şartlarda yaşadıklarını, su içmek ya da lavaboya gitmek hatta pansuman yaptırmak için bile sıra beklediklerini ve yiyecek bulamadıklarını dile getirdi. Han Yunus'un doğusunda yaşayan Leyla Ebu Neca da akrabalarıyla hastaneye sığınanlar arasında yer aldı. Su bulamadıklarını ve hayırseverlerin yaptığı gıda yardımlarıyla geçindiklerini kaydeden Ebu Neca, bunun çok kötü bir duygu olduğunu ifade etti.

⁴⁷ el-Bakara 2/190.

⁴⁸ “Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi”, *Süleymaniye Vakfı Meali* (15 Ekim 2023).;

⁴⁹ Mümtehe 60/8-9.

masum beş yüz kişinin öldürüldüğü haberleri geldi. Haber şöyle: Gazze'deki Sağlık Bakanlığı: İsrail'in Gazze Şeridi'ndeki hastaneye saldırısında en az 500 kişi hayatını kaybetti.⁵⁰

1.8. Sabır Gösterir

Azim, çaba, gayret, sebat ve sabır sonucu başarı elde edilir. Özellikle savaş durumunda zafere ulaşmak için sabretmek gerekir. Savaşta düşmana karşı yekvücut olup karşılığını yalnızca Allah'tan umarak sabır göstermek imandandır. İlgili âyet kümesi şöyledir:

*"Ey inanıp güvenenler, bir birlikle karşı karşıya gelince sıkı durun ve Allah'ı (onun sözlerini) hep aklınızda tutun ki hedefinize ulaşasınız. Allah'a ve resulüne /elçisinin getirdiğine gönülden boyun eğin. Birbirinizle çekişmeyin yoksa dağılırsınız ve gücünüz gider. Siz sabırlı olun /duruşunuzu bozmayın. Allah sabredenlerle beraberdir."*⁵¹

*"Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın."*⁵²

*"Gevşemeyin ve üzülmeyin! Eğer inanıp güveniyorsanız üstün olanlar sizlersiniz."*⁵³

Güzel iş müminin doğru zamanda doğru yerde, doğru olan eylemi yapmasıdır. Güzel iş, insanın insanlarla, diğer varlıklarla ve doğrudan Allah'la ilişkisinde söz konusu olan ve sonuç itibarıyla kulun Allah katındaki yerini belirleyen eylemdir.⁵⁴ İman edip dünya ve ahiret için faydalı işler yapanlar toplumun en hayırlı kimseleridir.⁵⁵

1.9. Ölümünden Korkmaz

Korkunun ecele faydası yoktur. Ölüm korkusunu yenmek kolay değildir. İnsan ölüm karşısında acizdir. Kaderle ilgili kavramlardan biri olan ecel ömrün sona ermesidir. İnsanı değerli kılan şey onun emaneti yüklenmiş olmasıdır. İlgili âyet şöyledir:

*"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma! Onlar, diridirler; Rableri katında bütün ihtiyaçları karşılanır."*⁵⁶

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: "Genellikle müfessirler bu tür âyetleri ruhun ölümsüzlüğü inancıyla açıklamışlardır. Onlara göre ölüm olayı, ruhun bedenden ayrılmasından ibarettir. Ölen ruh değil bedendir. Ölümünden sonra iyilerin ruhları âhiretteki güzel makamlarını görerek onunla mutlu olurlar; kötülerin ruhları da cehennemdeki yerlerini görerek bundan elem duyarlar. Şehitler ise sadece yüksek makamlarını görmekle kalmaz, Allah nezdinde dünyalılara verilenden daha güzel ve daha büyük nimetlere mazhar olurlar."⁵⁷

*"Ey inanıp/ güvenenler, kâfirler /âyetleri görmezlikte direnenler gibi olmayın! Onlar, yolculuğa çıkan veya savaşa giden kardeşleri için 'Yanımızda olsalardı ne ölür ne de öldürülürlerdi.' derler. Bu, Allah'ın yüreklerinde acı oluşturma içindir. Canı veren de alan da Allah'tır. Allah yaptığınız her şeyi görür."*⁵⁸

⁵⁰ TRT HABER, "İsrail Gazze'deki hastaneyi vurdu: En az 500 kişi öldü", <https://www.trthaber.com/> (17 Ekim 2023). ;ALJAZEERA, "Israel-Hamas war live: Gaza hospital attacked with thousands taking shelter", <https://www.aljazeera.com/> (17 Ekim 2023).

⁵¹ el-Enfâl 8/45-46.

⁵² el-Enfâl 8/15.

⁵³ Âl-i İmrân 3/139.

⁵⁴ Bk. Halis Albayrak, *Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi* (İstanbul: Şule Yayınları, 1993), 278.

⁵⁵ Bk. el-Ankebût 29/9.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/169.

⁵⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/713.; Bilgi için bk. el-Bakara 2/154.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/156.

Kur'ân'da insanın yaratılış itibariyle, karşılaştığı engelleri aşabilecek kabiliyette olduğu ifade edilmektedir. İnsan faydalı iş yapacağı zaman başta kendi nefsi ve şeytanın engellemesi ile karşılaşır.⁵⁹ Bu durum Beled suresinde açıklanmıştır. Surede müminlerden salih amel işleme konusunda azim ve kararlılık göstermeleri istenmektedir.⁶⁰ Ayrıca doğru istikamet üzere bulunmaya gayret eden kimselere yüce Allah'ın rehberlik edeceği bildirilmektedir.⁶¹

1.10. Teslim Olmaz

Kur'ân'a göre savaş; temel insan haklarının korunması, zulüm ve haksızlıkların önüne geçilmesi, kendi ırz, namus, can ve mala tasalluta engel olma veya elde edilecek bir fayda için ya da yeryüzünde Allah sözünü yüceltmek ve Allah inancını yaymak için olması gerekmektedir.⁶² İlgili âyet şöyledir:

*"Öyleyse gevşemeyin, barış /uzlaşma çağrısı yapmayın!"⁶³ Üstün olan sizsiniz! Allah sizinle beraberdir. O sizi, işlerinizde asla yalnız bırakmaz."*⁶⁴

Yeryüzünün herhangi bir yerinde bir zulüm, bir fitne varsa Müslüman'ın vazifesi onu ortadan kaldırmaktır. Bu ideali gerçekleştirmek ve insanları özgürleştirmek için mücadeleyi bırakmamak gerekir. ⁶⁵ Her birey kendi sahip olduğu imkânlar dahilinde azimle faydalı işler yapmaya çalışmalıdır.

1.11. Barışı Savunur

Adil bir barışın kaybedeni olmaz. Sulh'un⁶⁶ zıddı yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktır. Mümin birey daima yolsuzluğun karşısında, doğrunun yanında olmalıdır. İlgili âyetler şöyledir: *"Savaşı bırakırlarsa (onlara ilişmeyin)."*⁶⁷

*"Şüphesiz Allah, çok bağışlayan ve ikramı bol olanıdır. Sizinle savaşanlarla savaşın ki fitne (savaş ateşi) yok olsun ve Allah'ın dini /koyduğu düzen hâkim olsun. Savaşmayı bırakırlarsa yanlışı yapanlardan başkasına düşmanlık yapılmaz."*⁶⁸

Zikredilen âyetlerin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: "Kendilerini geri çekmiş kimselerin kâfir olup olmadığına bakılmaksızın artık kendilerine karşı savaşılmayacak, onlara karışılmayacaktır. Asıl hedef Allah'ın doğru dinini insanlara ulaştırmak olup, bu hedefin önüne fetih ya da hazineyi zenginleştirmek gibi menfaatler geçirilemez. Mekkeliler Peygamberimiz ve Müslümanları Mekke'den çıkarmışlardır. Bunun cezası kendilerinin oradan çıkarılmasıdır. *"Allah yolunda sizinle savaşanlarla savaşın"*⁶⁹ âyeti ışığında Müslümanları yurtlarından çıkartan Mekke'nin tümüyle değil sadece savaşanlarla savaşılmıştır. Nitekim suçu kim işlerse dengi cezayı hak eden de ancak kendisidir.

⁵⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 31/69.

⁶⁰ Bk. el-Beled 90/11-12.

⁶¹ Bk. Muhammed 47/17.

⁶² Mehmet Şimşir, "Avrupalı Bir Müslüman Olarak İbn Hazm'ın Savaş ve Barış Anlayışı", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 18/30 (2016), 102.; Bk. Bakara 2/190.

⁶³ Bk. "Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi" (15 Ekim 2023) Savaş, düşmanın saldırısını engellemek için yapılır (Bakara 2/190) Saldıran tarafa barış teklifi yapılamaz. Ancak düşman taraf savaştan vazgeçer de barış teklifi yaparsa teklifleri kabul edilir (Enfal 8/61).

⁶⁴ Muhammed 47/35.

⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Ahmet Akıncı, *İslâm Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar* (Uludağ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁶⁶ Ebü'l-Fadl Cemâlüddin İbn Mânzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, ts.), "slh", 2/516.

⁶⁷ Bk. el-Enfâl 8/61-62.

⁶⁸ el-Bakara 2 /192-193.

⁶⁹ el-Bakara 2/190.

Peygamberimizin “Kim ki Ebu Süfyan’ın evine sığınırsa güvendedir. Kim ki evlerinden dışarı çıkmazsa güvendedir. Kim ki Kâbe’ye sığınırsa güvendedir” demesi Bakara 190. âyetin hükmünü göstermektedir. Kim saldırmayıp kendisini korumaya çalışırsa artık bir Müslümanın ona karşı saldırması söz konusu olamaz. Fakat hücum eden, suçlu hale düştükten sonra artık dengi cezasını yani karşı saldırıyı hak etmiş olacaktır. Böyle bir durumda Kâbe’nin yanında olmaları da bir engel teşkil etmeyecektir.”⁷⁰

Zikrolunan âyetler ve hadis barış ilkesini teyit etmektedir. Ayrıca Kur’ân ahlâkını insanlara ulaştırmada en iyi yol barıştan geçer. İlgili âyet şöyledir: “İyilikle kötülük bir olmaz; sen kötülüğü en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki aranızda düşmanlık olan kişi sıcak bir dost gibi oluvermiş.”⁷¹

1.12. İnsani Kardeşlik

İnsan yaratılış itibarıyla sosyal bir varlıktır. Tek başına yaşayamaz. İnsan mutlaka diğer insanlarla dayanışma, yardımlaşma ve iletişim içinde olmak zorundadır. Bunu sağlayacak olan en güçlü bağ, kardeşlik bağıdır.⁷² İlgili âyet şöyledir:

“Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık.⁷³ Birbirinizi tanıyasınız diye milletlere ve boylara ayırdık.⁷⁴ Allah katında en değerli olanınız, yanlış yapmaktan en çok sakınanınızdır.⁷⁵ Allah daima bilen, her şeyin iç yüzünden haberdar olandır.”⁷⁶

İnsanlığın atası Hz. Adem (a.s)’dır. Yaratılış yönüyle insanlar eşittirler bu yönüyle kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur.⁷⁷ Kur’ân ahlâkı, bireyin toplumdaki eylemlerini belirler onun davranışlarını tüm toplumun yararına olacak şekilde kontrol ve teşvik eder.

2. Kurumlar Açısından İnsan-İnsan İlişkilerini Yöneten Ahlâkî Değerler

Kurumlar bir toplumun vazgeçilmez unsurlarıdır. Kurumlar fonksiyonlarını yerine getirebilmek için çok sayıda kişiye ihtiyaç duyarlar. Kurumlar beklenen rolleri ve davranışları yerine getirerek toplumun ihtiyaçlarını karşılarlar. Bununla birlikte “toplumsal kurumlar; toplumsal yaşamın oluşması, örgütlenme, istikrarlı bir düzenin kurulması, toplumsal bütünlük ve bir arada yaşayabilmenin imkân ve olanaklarını sağlama gibi önemli fonksiyonlar icra ederler. Bu nedenle toplumsal kurumları tanımlama ve değerlendirme, toplumu anlama çabasının vazgeçilmez bir yönünü oluşturmaktadır.”⁷⁸

2.1. Disiplini Tesis Etmek ve Uygulamak

Kur’ân, insanların topluca Allah’a, elçisine, elçisine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaplara inanıp güvenmelerini⁷⁹; hatalarından dolayı tövbe etmelerini⁸⁰; namazı

⁷⁰ “Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

⁷¹ Fussilet 41/35.; Daha fazla bilgi için bk. Ahmet Yaman, “Sulh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/485-489.

⁷² Bk. Ramazan Şahan, “İslâm’ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücutun Organları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1 (Mayıs 2015), 137.

⁷³ Bk. en-Nisâ 4/1.

⁷⁴ Bk. er-Rûm 30/22.

⁷⁵ Bk. el-İsrâ 17/70.

⁷⁶ el-Hucurât 49/13.

⁷⁷ Şahan, “İslâm’ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücutun Organları”, 137.

⁷⁸ Fatih Açık, “Hicret Sonrası İlk İslam Medeniyetinin İnşa Sürecinde Toplumsal Kurumların Yapısı”, *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 52 (2015), 8.

⁷⁹ Bk. en-Nisâ 4/136.

⁸⁰ Bk. en-Nûr 24/31.

düzgün ve sürekli kılmalarını⁸¹; yılda bir ay oruç tutmalarını⁸²; zekat vermelerini⁸³; şartlarını taşıyanların Hacca gitmelerini⁸⁴ Allah'a bir kulluk görevi olarak yerine getirmelerini emretmektedir. Bu ibadetlerin her biri insan hayatını disipline eden, pedagojik, sosyolojik ve psikolojik yönleri olan önemli kodlardır. İlgili âyet şöyledir:

*"...Elçi size neyi verirse onu alın ve size neyi yasaklarsa ondan vazgeçin. Allah'a karşı yanlış yapmaktan sakının. Allah'ın cezalandırması çetindir."*⁸⁵

Derveze tefsirinde, âyetle Hz. Muhammed'in (s.a.v) emir ve yasaklarına, kavli ve fiili sünnetlerine itaat edilmesinin emredildiğini zikretmiştir.⁸⁶ İslâm devleti sosyal bir devlettir. Hz. Peygamber'in yaptığı taksim herkesi bağlar ve bu eylem belli bir disiplin içinde olmuştur. Bu konu şu âyet ile özetlenmiştir:

*"Onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı bulacakları ümmi nebi olan bu resule uyanlardır. O resul onların iyi şeyleri yapmalarını ister ve kötü şeylerden sakındırır. Onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar. Onların ısrını /ağır yükünü ve üzerlerindeki prangaları kaldırır. Ona güvenen, onun değerini bilen, ona yardımcı olan ve onunla birlikte indirilen nûra (Kur'ân'a) uyanlar var ya işte umduklarına kavuşacak olanlar onlardır."*⁸⁷

2.2. İdeal Mefkûre Etrafında Birlik Olmak

İslâm inanç merkezli, bilinçli bir toplumda, mümin bireyler, insanlara iyiliği emreden ve onları kötülükten sakındıran kimselerdir. İlgili âyet şöyledir:

*"Allah'ın ipine /Kur'ân'a hep beraber sıkı sarılın, bölünüp parçalanmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini aklınızdan çıkarmayın. Bir zamanlar düşmandınız; Allah, kalplerinizi birbirine ısındırdı da onun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Bir ateş çukurunun kenarındaydınız, sizi oradan o kurtardı. Allah, âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız."*⁸⁸

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: "İslâm dini inançta ve amelde birliğe büyük önem verir. Bunun içindir ki inanç alanında Allah'ın birliği ilkesini getirdiği gibi, ibadet alanında da hac ve namaz gibi insanları bir araya toplayarak Müslümanların birliğini sağlayacak prensipler koymuş, amelî tedbirler almıştır. Fert olarak veya bölünmüş gruplar halinde yaşayanların dinlerini ve milliyetlerini korumaları kolay değildir. Bunların sosyal, maddî ve mânevî baskılar karşısında dayanma güçleri az olduğundan daima din ve

⁸¹ Bk. Hûd 11/114.; el-Bakara 2/43,83.

⁸² Bk. el-Bakara 2/183.

⁸³ Bk. el-Bakara 2/43,83,110.

⁸⁴ Bk. Âl-i İmrân 3/96-97.

⁸⁵ en-Nahl 59/7.

⁸⁶ Bk. en-Nisâ 4/59.; Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 8/214.

⁸⁷ el-A'râf 7/157.; Bk. "Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi" (15 Ekim 2023) "Fıkıh geleneğinde bu âyete dayanılarak Muhammed aleyhisselâma haram koyma yetkisinin verildiği ve onun bu yetkiyle Kur'ân'da bulunmayan bazı haramlar koyduğu kabul edilir. Hâlbuki Allah'ın elçisinin iyiliği emredip kötülüğü yasaklaması, tayyibâtı (iyi ve temiz şeyleri) helal, habâisi (kötü ve pis şeyleri) haram kılması, insanların üzerlerindeki 'ısr'ı yani yeni gelecek resûle inanmak gibi ağır bir yükü kaldırıp zincirleri kırması, esasında Kur'ân'da var olanı bildirmesidir. Bu fiillerin Resûlullâh'a izafe edilmesi, onun resûl /elçi olması sebebiyledir. Allah'ın elçileri, Allah'ın kitabındaki emir ve yasakları, hiçbir ilave veya eksiltme yapmaksızın olduğu gibi tebliğ ederler. Pek çok âyetle Allah'ın, tayyibâtı helal, habâisi haram kıldığı bildirildiğine göre (el-Bakara 2/168.; el-Mâide 5/88.; en-Nahl 16/114-115.) aynı fiillerin Resûlullâh'a nispet edilmiş olması, onun, yalnızca kitapta yani Kur'ân'da bulunan hükümleri tebliğ etmesi anlamına gelir, ona kendiliğinden hüküm koyma yetkisi vermez. Bu sebeple Nebîmiz, Allah'ın helal kıldığı bir şeyi kendisine haram kıldığı için uyarılmıştı (et-Tahrîm 66/1). Bu, onun 'nebi' vasfıyla yaptığı kişisel bir tercihi idi. Eğer bir şeyi haram kılma yetkisi olsaydı böyle bir uyarı yapılmazdı."

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/103.

milliyetlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunurlar. Bu tür baskılar peygamberleri bile zor durumlarda bırakmış, bu sebeple Allah'tan ve insanlardan yardım istemeye mecbur kalmışlardır.⁸⁹

İdeal etrafında birlik olmak parçalanıp bölünme riskini bertaraf eder. Kur'an ahlâkı insanı emanet ve hilafet bilinci çerçevesinde hareket etmeye çağırır ona ödev ve sorumluluklarını hatırlatır. Şu âyet temeli sağlam bir toplum ve şahsiyetli birey için güzel bir öğüttür: *"Başınıza gelen her şey, ellerinizle yaptığınıza karşılıktır. Allah, birçoğunu da affeder."*⁹⁰

2.3. Kamu İşlerinde Müşavere Etmek

Kur'an'ın özünde özgürlük, inanç hürriyeti, kanun önünde eşitlik, danışma vardır.⁹¹ İlgili âyet şöyledir:

*"Size verilmiş olan her şey, dünya hayatının menfaatleridir. Allah katındaki nimetler ise şu kişiler için hem daha hayırlı hem de kalıcıdır: İnanıp güvenen ve Rabbine dayanan kişiler için, büyük günahlardan ve fuhuş çeşitlerinden uzak duran, öfkelenedikleri zaman da bağışlayan kişiler için, Rablerinin çağrısına uyan, namazı özenle ve sürekli kılan, işlerini birbirlerine danışarak yürüten, kendilerine verdiğimiz rızıktan hayra harcayanlar için, ve kendilerine bir saldırı olduğunda birbirleriyle yardımlaşanlar için..."*⁹²

Kur'an bu âyetlerde bireyin hem Rabbine karşı vecibelerini yerine getirirken, hem de başkalarıyla ilişkilerini düzenlerken vazgeçemeyeceği bazı hayat düsturları vermektedir.

Şûra 42/38 de geçen şûra'nın, bu âyetin baştaki bölümlerinde yer alan Rabbe yönelme/iman ve namazın kılınmasıyla beraber zikredilmesi, şûra'nın önemine delil olmaktadır. Hz. Peygamber Uhud savaşı öncesi arkadaşlarıyla müşavere etmiş, kendisi içerde kalıp savunma yapma görüşünü benimsemesine rağmen, onlar savaşa çıkmayı benimsemişler ve sonuçta da savaş kaybedilmişti. Yüce Allah bu olaydan sonra müşavereyi emreden âyeti göndermiştir. Böylelikle başarısızlıkla neticelense de müşaverenin kalkmaması gerektiği ve her halükarda yapılması gerekli bir fiil olduğu anlatılmak istenmiştir. Böylece topluluğu ilgilendiren kolektif nitelikli işlerin kararların sadece kişiye bağlı olarak değil, hep birlikte alınmasının gerekliliği açıkça anlaşılarak bu konuda bir örfün oluşması hedeflenmiştir.⁹³

Öte yandan Rabbinin çağrısına uymak yani Allah ve resulünün bildirdiklerine, başka faktörlerin etkisiyle değil, içtenlikle bağlılık göstermek, kulluk görevini ihmal etmemenin somut göstergesi olarak namazı özenle kılmak, meselelerin çözülmesinde istişare yolunu izlemek, kendilerine verilen imkânları başkalarıyla paylaşmaktan sevinç duymak, haksız saldırılara karşı ortak tavır almak da iyi müminin vasıfları arasında sayılmıştır.⁹⁴

2.4. Düzeni Bozmak ve Yıkıcılıktan Kaçınmak

⁸⁹ Bk. el-Bakara 2/214.; Âl-i İmrân 3/52.; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/643.

⁹⁰ eş-Şûrâ 42/30.

⁹¹ Atilla Yargıcı, "Kur'an'a Göre Şûrâ ve Demokrasi", *Dini Araştırmalar* 9/27 (Nisan 2007), 183.

⁹² eş-Şûrâ 42/36-39.

⁹³ Ali Sayı, "Kur'an'da Müşavere Kavramı Üzerine", *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 263-264.

⁹⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 6/754.

İnsanlar iyi kulluğun değişmez ölçülerini Allah'ın elçilerinden öğrenmişlerdir.⁹⁵ İnsanın çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurup fesattan korunması iyi bir kullukla mümkündür. İlgili âyet şöyledir:

*"Düzenin (Allah tarafından) sağlanmasından sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a, korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Allah'ın ikramı, güzel davranışlara yakındır."*⁹⁶

Âyetle, Allah arzı, yeryüzünü ıslah etmiş, düzene koymuşken, insanların orada fesat çıkarıp düzeni bozmaları yasaklanmakta; böylece insanın beşeri, sosyal yaşam alanı düzenlenmektedir.⁹⁷ Râzî âyeti özetle şöyle açıklar: Dünyadaki hiçbir düzenli şeyi bozmayın. Öldürme, yaralama, gasp ve hırsızlık gibi insana verilen zararlar; inkâr ve bid'atlarla dine verilen zararlar; zina, livata, zina iftirası gibi insan onuruna, namusuna ve aileye verilen zararlar; sarhoş edici şeylerle akla verilen zararlar düzeni bozan kötü fiil ve davranışlardır. İslâm'da insanlar için temel hak ve menfaatlerden; canın, malın, neslin, dinin ve aklın korunması esastır. Ayrıca "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!" emri bütün bu hak ve menfaatlerle bunların kapsamına giren diğer şeylerin korunmasını öngörür. Râzî bu âyetle, bir bakıma, insanlara "Peygamberleri yalanlamaya, kitapları inkâr etmeye, yasalara karşı gelmeye kalkışmayın!" uyarısı yapıldığını ifade eder. Zira bu isyanlar dünyada, düzenin bozulmasına yol açar.⁹⁸

*"Eline yetki geçince yeryüzündeki düzeni bozmaya, kaynakları ve nesli yok etmeye çalışır. Allah tabii düzenin bozulmasını sevmez."*⁹⁹ Âyetin konumuza uygun gelen şu açıklaması önemlidir: "Eline yetki geçince cümlesi "hâkimiyeti ele alma" manasında yorumlandığında söz konusu âyetler ikiye bölünür ve aldatıcı siyasetçilere karşı uyarı anlamı da taşımaktadır. Gerçekten kendilerini barışçı, insancıl, haksever gibi yaldızlı niteliklerle takdim eden bazı münafıkların, işbaşına geldiklerinde ilk iş olarak insanların "ürünlerini" yani gelir kaynaklarını kurutmaya, "nesillerini" bozmaya kalkıştıkları sıkça görülmektedir."¹⁰⁰

2.5. Ahlâkî Alanı Uygulamak

Davranış ve eylemlerinde Allah'a itaati merkeze alan Mümin birey ahlâkî gayretle ödev ve yükümlülüklerini yerine getirir.¹⁰¹ İlgili âyet şöyledir:

*"Onlara, güven veya korku doğuracak bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu elçimize ve içlerinden o konuda yetkin kişilere götürselerdi, onların doğru hüküm çıkarabilenleri konuyu çözerdi. Allah'ın lütfu ve ikramı olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyardınız."*¹⁰²

Ahlâk, kişinin karakter yapısı, eylemleri, bunlarla ilgili değerlendirmeleri ve davranışlarını düzenleyen genel kurallarla ilgilidir.¹⁰³

Ahlâkî bakımdan uygun olan eylemi Hucurât suresinin 6. ve 7. âyetleri net olarak şöyle açıklamaktadır: *"Ey inanıp güvenenler! Eğer bir fasık/ yoldan çıkmış biri¹⁰⁴, size bir haber*

⁹⁵ Bk. Özdemir, "Kur'ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler", 231.

⁹⁶ el-A'râf 7/56.

⁹⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/539.

⁹⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14/283.

⁹⁹ el-Bakara 2/205.

¹⁰⁰ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/321.

¹⁰¹ Bk. Özdemir, "Kur'ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler", 238.

¹⁰² en-Nisâ 4/83.

¹⁰³ Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, 2.

getirirse iyice araştırın.¹⁰⁵ Yoksa işin aslını bilmeden bir topluluğa sataşırırsınız da bundan dolayı yaptığınıza pişman olursunuz. Bilin ki Allah'ın resulü sizin içinizdedir. Eğer o, birçok konuda size uysaydı sıkıntıya düşerdim ama (düşmediniz; çünkü) Allah imanı size sevdirdi, onu kalplerinizin süsü yaptı, kâfirliği (âyetleri görmezlikten gelmeyi), fasıklığı (yoldan çıkmayı) ve isyanı (emirlerine karşı gelmeyi) ise size kötü gösterdi. İşte bu durumda olanlar, olgun kimselerdir.”

Kamuoyunu yanıltmak veya gerçeği gizlemek maksadıyla kasıtlı olarak yanlış bilgi yaymak ahlâkî değildir. Öyleyse her durumda ahlâkî olanı uygulamak için çaba sarfetmek mümin bireyin görev ve sorumluluğudur.

2.6. Düşmanla Suç Ortaklığı ve Birlikten Sakınmak

Düşmanla işbirliği yapılması ve suç ortaklığı yasaklanmıştır. Kur'ân'da bunun sebepleri ve önemli hususlar açıklanmaktadır. İlgili âyet şöyledir:

“Ey inanıp güvenenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları veliler /yakın dostlar edinmeyin. Siz onlara karşı sevgi gösteriyorsunuz. Oysa onlar, size gelen gerçeği görmezlikten geldiler. Rabbiniz olan Allah'a inanıp güveniyorsunuz diye hem elçiye hem de sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer benim yolumda cihad etmek ve benim rızamı kazanmak için (Mekke'den) çıktıysanız bunu yapmayın. Hâlâ onlara içten içe sevgi besliyorsunuz. Hâlbuki ben, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da biliyorum. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur.”¹⁰⁶

Konumuza uygun gelen açıklama ve uyarı şudur: “Bir sahâbînin, Mekke'deki yakınlarının güvenliklerini sağlamak amacıyla Hz. Peygamber'in verdiği gizli bir bilgiyi Mekke müşriklerine sızdırmaya teşebbüs etmesi olayı ışığında, müminler değerler sıralamasına riâyet hususunda uyarılmakta, düşman tarafta kişinin en yakınları bulunsa bile onlarla, Allah'a ve resulüne iman ve bağlılık ilkesiyle bağdaşmayan, emanete hıyanet niteliği taşıyan ve Müslümanların güvenliğini ihlâl eden ilişkiler kurulamayacağı bildirilmektedir.”¹⁰⁷

Âyetten, müminlerin inkârcıları kendilerine dost ve yardımcı edinmemelerini, onlara herhangi bir fayda ve iyilik sağlayacak eylemden kaçınmalarının emredildiği açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Bakara suresi 120. âyette de konuyla ilgili önemli açıklama yapılmıştır.

2.7. Tarafsızların Güvenliğine Dokunmamak

Dinimiz İslâm'ın korunmasını istediği beş temel unsur vardır: Bunlar akıl, mal din, nesil ve can güvenliğidir. Zarurat-ı hamse olarak da ifade edilen bu hususlar her insan için eşit derecede önemlidir. Ancak bunun tesisi diğer insanların haklarının ihlâl edilmediği hallerde mümkün olur. İlgili âyet şöyledir:

“Ancak sizinle antlaşması olan bir topluluğa sığınanlar ile sizinle savaşmayı veya kendi topluluklarıyla savaşmayı göze alamayarak size gelenler olursa durum değişir. Allah farklı

¹⁰⁴ Bk. “Fâsıklar; Allah'a verdikleri sözden sonra taahhütlerini bozanlar, Allah'ın kurulmasını emrettiği bağı koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlardır. Kaybedenler işte onlardır.” (el-Bakara 2/227.)

¹⁰⁵ Bk. “Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine k örü körüne takılma! Çünkü sen dinleme, görme (basiret) ve gönül özelliklerinden dolayı sorumlu tutulacaksın.” (el-İsrâ 17/36.)

¹⁰⁶ el-Mümtehine 60/1.

¹⁰⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/307.

tercihte bulunsaydı onları üzerinize salardı da sizinle savaşırlardı. Eğer sizden uzak durur, sizinle savaşmaz, size barış teklif ederlerse artık Allah, onlara dokunmanıza izin vermez.”¹⁰⁸

Müslümanlar tarih boyunca gayri Müslimlerle ilişkilerinde daima hakkı ve adaleti gözetmişlerdir. Dinimiz barış ve sevgi dinidir. Barışa kardeşliğe yardımlaşmaya ve uzlaşmaya önem verir.¹⁰⁹

B-HUKUK

Hukuk insanlar arası münasebetleri düzenler. Kur'ân'da insanların ahlâkî konulardaki zaafırları dikkate alınmış, onların aralarındaki ilişkileri düzenlemiş ve bazı konularda çeşitli hükümler koymuştur.¹¹⁰ “İnsanlar tek başına hayatlarını idame ettiremeyecek bir yaratılıştadır. İnsanlar tabii veya irâdî olarak bir araya gelip, küçük veya büyük çapta bir cemiyet kurulunca fiil ve hareketlerin, münasebet ve muamelelerin muayyen bir nizama bağlanması ve bir teşkilata dayanması lazım gelmektedir. Nizamsız ve teşkilatsız toplum devam edemez.”¹¹¹

“Kur'ân'da hukukî ifadelerin bulunması, onun bir hukuk kitabı veya bir anayasa gibi algılanmasını icap ettirmez. Allah, özellikle Medine Döneminde bir devlet teşkil edebilen İslâm toplumuna hukukî alanda da yol göstermiştir. Kur'ân'ın temel mevzularından birisi de insan-insan ilişkisi ile ilgilidir. Bu da ahlâk ve hukuk kuralları olarak karşımıza çıkmaktadır.”¹¹²

1. Bireyin İnsan-İnsan İlişkilerinde Uyması Gereken Hukukî İlkeler

1.1 Halkın Görüşüne Müracaat Etmek

Yöneten ve yönetilen ilişkilerinde halka danışma ilkesi önemli bir etkileşim aracıdır. Bu ilke etkin olarak kullanıldığında yönetime olan güven artar. Halka danışmak doğru ve geçerli kararlar almanın önemli bir uygulamasıdır. İlgili âyet şöyledir:

“Allah'ın ikramı sayesinde onlara nazik davrandın. Kaba ve katı yürekli olsaydın yanından dağılıp giderlerdi. Kusurlarına bakma; onların bağışlanmalarını dile. Her konuda görüşlerini al.”¹¹³

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e arkadaşlarını en iyi şekilde yetiştirmesini emretmiştir. Sonraki nesiller için örnek olacak bir toplumun inşası iyi bir eğitimden geçmektedir. Bu sebeple, Hz. Peygamber onların şahsiyetlerine değer vermiş, yönetimde onlarla fikir alışverişinde bulunmuş, onlara çeşitli görevler vererek sorumluluk duygularının gelişmesini sağlamış, hatalarının bağışlanması ve günahlarının affı için Allah'a dua etmiştir. Böylece Müslümanların hem Hz. Peygamber'e hem de birbirlerine karşı sevgi ve saygıları daha da artmış birlik ve beraberlikleri sağlanmıştır.¹¹⁴

Hız. Muhammed (s.a.v) danışarak iş yapardı. İlgili âyette “İşleri aralarındaki danışma ile yürür”¹¹⁵ buyuran Allah Teâlâ Hız. Peygamber'den bir konuda karar verirken onu arkadaşlarına danışmasını, onlarla istişare etmesini, kararını verince de Allah'a tevekkül edip

¹⁰⁸ en-Nisâ 4/90.

¹⁰⁹ Bk. el-Hucurât 49/9-10.

¹¹⁰ Albayrak, *Tefsir Usûlü*, 78.

¹¹¹ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 22.

¹¹² Albayrak, *Tefsir Usûlü*, 78-79.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/159.; “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹¹⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/701.

¹¹⁵ eş-Şûrâ 42/38.

uygulamasını istemiştir. Hz. Peygamber arkadaşlarına değer vermiş, onları yetiştirmiş, devlet yönetiminde onların görüşlerini ve tavsiyelerini almıştır. Hz. Peygamber ve dört halife gerek özel yaşantılarında gerekse toplumu ve yönetimi ilgilendiren konularda istişareye büyük önem vermişlerdir. “Hz. Peygamber vahiy dışındaki meselelerde özellikle savaş konularında sahâbe ile istişare eder, tartışır, sonra karar verirdi. Kararında kendi görüşüne aykırı da olsa çoğunluğun görüşünü ve doğru olanı kabul ederdi.”¹¹⁶ Yüce Allah Hz. Muhammed’i (s.a.v) içinde yaşadığı toplum ve biz müminlere en güzel örnek olarak göndermiştir.¹¹⁷

1.2. Baskı Yapmamak

Dinin tek sahibi Yüce Allah’tır. Her türlü tasarruf hakkı O’nundur. İnsana düşen yalnızca O’na kul olmaktır. Bu ise dinde sadece hüküm koyucunun O olduğunu kabul etmekle olur.¹¹⁸ İlgili âyet şöyledir:

“Dinde hiçbir zorlama olamaz¹¹⁹; doğrular ile yanlış kurgular birbirinden iyice ayrılmıştır. Kim tağutları¹²⁰ tanımaz da Allah’a inanıp güvenirse, kopması imkânsız en sağlam kulpa yapışmış olur. Her şeyi dinleyen ve bilen Allah’tır.”¹²¹

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: “Bu âyet kısa olmakla birlikte çok önemli olan inanç hürriyeti ve azgınlara karşı çıkma hususlarını açıklığa kavuşturmaktadır. Dinin özü imandır. İmanın temeli onu içten kabul etmek, yani kalp ile tasdiktir. Kalpteki tasdiki bir o kişi, bir de Allah bilir. Orası insanın en hür olduğu yerdir. Bu sebeple hiç kimse bir inancı kabule veya inkâra zorlanamaz. Zorla ibadet de olmaz. Âyette dikkat çeken bir husus da “dinde zorlama yapmayın” değil “dinde zorlama olmaz” ifadesidir. Zira baskı yapsanız da olmaz. Çünkü ibadet için niyet şarttır. Niyetin yeri de kalptir; kalpten yapılmayan niyet geçersizdir. Kimseye zorla niyet ettirilemeyeceğinden ibadet de yaptırılamaz. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor; “*Sen sadece tezkirde bulunacak kişisin. Üzerlerinde zorba değilsin.*”¹²² Peygamberimizin görevi de tezkirde bulunmak yani zikri anlatmaktır. Kur’ân ve evrensel bilgileri, doğruyu ve hakkı insanlara iletme herkesin görevidir. Cenab-ı Hak; gerçeği anlattıktan sonra kişinin tercihi karışmak ya da inancından dolayı sorgulamak gibi bir görev yüklememiştir.”¹²³

“Kur’ân’da kim faydalı iş yaparsa kendi yararınadır, kim de kötülük yaparsa kendi zararınadır. Allah kullarına asla zulmetmez.”¹²⁴ Mealindeki âyet ile yöneten ve yönetilen arasındaki temel ahlâkî ilkeyi koymuştur.

¹¹⁶ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/701-702.;Bk. Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 7/160-164.

¹¹⁷ Bk. el-Ahzâb 33/21; “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹¹⁸ Bk. Hûd 11/1-2.

¹¹⁹ İmanın temeli kalp ile tasdiktir. Orası insanın en hür olduğu yerdir. Bu sebeple hiç kimse bir inancı kabule zorlanamaz. Kalpten yapılmayan niyet geçersiz olduğundan, zorla ibadet de olmaz. “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹²⁰ Bk. İsyanda sınır tanımayan mütecaviz, insanları Allah’tan başkasına tapmaya sevk eden, insanı doğru yoldan, hayırdan uzaklaştıran kahin, sihirbaz, cin, put, şeytan gibi her türden varlık tağut kavramı ile ifade edilmiştir., Ebû'l-Fadl Cemâlüddin İbn Mânzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), “tg”, 15/7.; Ebû'l-Kâsım Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 454.; Metin Yurdağur, “Tağut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/372.; Ayrıca bk. Tağut, haddini aşmakta ileri giden insan ve cin şeytanlarıdır. Bunlar, yoldan çıkmakla kalmaz ayetleri ya yok sayarak ya da anlamlarını bozarak başkalarının da haddini aşmasına ve yoldan çıkmasına sebep olurlar. “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹²¹ el-Bakara 2/256.

¹²² el-Gâşîye 88/21-22.

¹²³ “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹²⁴ Fussilet 41/46.

1.3. Alınan Kararları En Güzel Şekilde Uygulamak

Dinimiz İslâm bizden çalışkan ve üretken olmamızı ister. Yapacağımız işlerde önce sorumluluklarımızı yerine getirmemizi ardından tevekkül etmemizi emreder. İlgili âyet şöyledir:

*“Bir de karar verdin mi, yalnız Allah’a dayan. Allah kendisine dayananları sever.”*¹²⁵ Âyette istişareden sonra alınan kararların hızlı bir şekilde uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu süreçte tevekkül etmenin önemine dikkat çekilmiştir. “Sözlükte, dayanmak, güvenmek, itimat etmek ve işi başkasına havale etmek, anlamlarına gelen tevekkül, terim olarak bir taraftan meşrû hedefe ulaşabilmek için gerekli bütün çabayı gösterirken diğer taraftan da Allah’a dayanıp güvenmek ve işin sonunu O’na bırakmak demektir. Tevekkül eden kişiye mütevekkil denir. Kur’ân-ı Kerim’de kırk âyette tevekkül ve aynı kökten fiil ve isimler geçmektedir. Bu âyetlerde Allah’a sığınmak, O’na güvenip dayanmak ve bağlanmak gerektiği, bunun İslâm akîdesinin bir gereği ve Allah’a samimi iman ve teslimiyetin zorunlu sonucu olduğu vurgulanmaktadır.”¹²⁶

Kur’ân’ı Kerim pasif bir tevekkül anlayışını kabul etmez. Bireyin daima aktif, olmasını, çaba sarf etmesini emreder. Bu sebeple bireyin, bir işe karar verdikten ve bu hususta elinden gelen tüm çalışmaları yaptıktan sonra, vazgeçmeden azim ve kararlılıkla o işi sonlandırması gerekir.

1.4. Şartlı İtaat Etmek

Kur’ân insanın davranış ve eylemlerinde Allah’a itaati merkeze alan temel yönlendirici ilkeler vaz etmiştir. Ayrıca Kur’ân onun yapıp-etmelerini sorumluluk, adalet, ahlâk, iyi niyet gibi değerlerle gerçekleştirmesini istemektedir.¹²⁷ “Kur’ân genel kaideler külli prensipler koyar, genel bir çerçeve çizer ve gerekli cüz-i hükümlere bazı örnekler verir. Sünnet ise anlamı kapalı olan Kur’ân âyetlerini açıklar ve yönlendirme açısından uygulamalı örnekler ortaya koyar. Yani Kur’ân anayasa konumunda, sünnet ise onu açıklayıp yorumlayan kanun ve yönetmelikler pozisyonundadır.”¹²⁸ İlgili âyet şöyledir:

*“Ey inanıp güvenenler! Allah’a gönüllü olarak boyun eğin, Resulüne gönüllü olarak boyun eğin ve sizden olan yetkililere de. Yetkililerle bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah’a ve resulüne /elçisinin getirdiği âyetlere götürün. Allah’a ve ahiret gününe inanıp güveniyorsanız böyle yaparsınız. Böylesi hayırlı olur ve en güzel sonucu verir.”*¹²⁹

Müslümanların Allah’a, O’nun elçisine ve idarecilerine (devlet başkanına) itaat etmeleri emredilmiştir. Yönetici ve yönetilen arasında meydana gelebilecek herhangi bir ihtilafta ise sorunun Kur’ân’a ve Sünnet’e götürülmesi istenmiştir. Âyette ihtilafın çözümünün bu iki kaynaktan aranıp bulunması ile giderilebileceği ifade edilmiştir.¹³⁰

Diğer taraftan bu âyet mealıyla ilgili olarak konumuza uygun gelen şu açıklama önemlidir: “Yetkililerle anlaşmazlığa düşülen bir konunun Allah’a ve elçisine götürme emri,

¹²⁵ Âl-i İmrân 3/159.

¹²⁶ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/703.; Bk. Âl-i İmrân 3/122.; el-Mâide 5/11, 23.; et-Tevbe 9/51.; Yûnus 10/84.

¹²⁷ Özdemir, “Kur’ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler”, 242.

¹²⁸ Yusuf el-Karadâvî, *Sünnet Araştırmalarına Giriş Sünneti Anlamada Yöntem Sünnetin Teşriî Değeri*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2020), 74.

¹²⁹ en-Nisâ 4/59.

¹³⁰ Derveze, *et- Tefsîru’l-hadîs*, 9/100-101.

anlaşmazlığı Kur'ân'a göre çözme emridir.¹³¹ Çünkü dinin tek kaynağı Kur'ân'dır. Resulün görevi Kur'ân'ı tebliğ ile sınırlı olduğu için¹³², resule itaat onun tebliğ ettiği Kur'ân'a itaattir.¹³³ Aksi takdirde Allah ile resulünün arası ayrılmış ve yeni bir din ortaya çıkmış olur.¹³⁴ Bugün Müslümanlar, Nebîmize şöyle bir söz mâl ederek yöneticileri tanrı, insanları da onun kulu yerine koyarlar: "Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Bana isyan eden Allah'a isyan etmiş olur. Emire (yetkiliye) itaat eden bana itaat etmiş olur. Emire isyan eden bana isyan etmiş olur. İmam (devlet başkanı) kalkandır; arkasında savaşılar ve onunla korunma sağlanır. Allah'tan çekinmeyi emreder ve adil olursa sevap kazanır. Farklı emir verirse günahı kendinedir" (Buhari, Cihad, 109). Oysa itaat Allah'a ve Allah'ın emrine uygun hareket eden yöneticiye yapılır."¹³⁵

1.5. Kendini Savunmak

İnsan bir tehlikeyle karşılaştığında savunma refleksi ile hareket eder. Haksız saldırıya karşı gösterilen tepki hukukta meşrû müdafaa sayılmıştır.¹³⁶ İlgili âyet şöyledir:

*"Çok isterler ki kendileri nasıl kâfir olmuşsa siz de aynı şekilde kâfir olup onlarla eşit duruma gelesiniz. Allah yolunda hicret etmedikçe onlardan hiçbirini veli/yakın dost edinmeyin. Eğer (hicretten) kaçınırlarsa onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan ne bir veli edinin ne de yardımcı."*¹³⁷

Âyet Müslümanların farklı din ve yaşam tarzını benimseyen fert ve gruplarla ilişkilerini düzenleyen emirleri içermektedir. İslâm diğer inanç mensuplarıyla birlikte yaşamının kurallarını net olarak açıklamıştır.

*"Kendilerine savaş açılanlara, haksızlığa uğratılmaları sebebiyle savaş izni verildi."*¹³⁸ Allah, onlara yardımın elbette kuralını belirlemiştir."¹³⁹ Barışın sağlanması için savaş kaçınılmazdır.

2. Kurumlar Açısından İnsan-İnsan İlişkilerinde Uyulması Gereken Hukukî İlkeler

2.1. Adaleti Gözetmek

Hayatın her alanında adalet gözetilmelidir. Adalet, ancak yaşantı haline geldiğinde ahlâkî bir değer kazanır.¹⁴⁰ Allah adaleti ve iyilik yapmayı emreder.¹⁴¹ Adalet iyiliğe ve kötülüğe aynıyla karşılık vermektir. İhsan ise iyiliğe fazlasıyla kötülüğe daha azıyla karşılık verilmesidir.¹⁴²İlgili âyet şöyledir:

¹³¹ Bk. el-Mâide 5/48-50.; en-Nûr 24/54.; eş-Şûrâ 42/9-10.

¹³² Bk. Âl-i İmrân 3/20.; el-Mâide 5/67,92,99.; Ra'd 13/30.; en-Nahl 16/82.; el-Ankebût 29/18.; eş-Şûrâ 42/48.; et-Tegâbün 64/12.

¹³³ Bk. en-Nisâ 4/80.

¹³⁴ Bk. en-Nisâ 4/150-152.

¹³⁵ "Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi" (15 Ekim 2023).

¹³⁶ Bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Meşrû Müdafaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/383.

¹³⁷ en-Nisâ 4/89.

¹³⁸ Bk. el-Bakara 2/190-191.; et-Tevbe 9/13.; el-Mümtehine 60/1, 8-9.

¹³⁹ el-Hac 22/9.; Bk. Muhammed 47/7.; es-Saf 61/10-13.

¹⁴⁰ Recep Kılıç, *Âyet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlâk* (Ankara, 1995), 47.

¹⁴¹ Bk. en-Nahl 16/90.

¹⁴² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 488.

“Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah'ın size verdiği öğüt ne güzeldir! Allah daima dinleyen ve görendir.”¹⁴³

İnsanlar arasında makam, mevki, tabaka yahut dost akraba ayrımı yapılmaksızın, hiçbir baskı zorbalık olmadan adaletle, hakla hükmedilmesi hakların ve emanetlerin korunmasında titiz olunması elzemdir. Adaletin gereği budur.¹⁴⁴

Mâide suresinde benzer bir şekilde Müslümanlara, her durum ve şartta düşmanlık ve nefretin onları adaletle hükmetmekten alıkoymaması emredilmiştir. *“Ey inanıp güvenenler! Allah için dik duran ve hakka uygun şahitlik yapan kimseler olun. Bir topluluğa olan nefretiniz, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Siz adil olun! Yanlıştan korunmak için uygun olan budur. Allah'a karşı yanlış yapmaktan sakının. Allah, yaptığınız her şeyin iç yüzünü bilir.”¹⁴⁵*

Âyetlerde adaletin gözetilmesi ilkesinin her zaman ve her durumda titizlikle yerine getirilmesi emrediliyor. Toplumda huzur ve eşitliği sağlamanın ihtilaf ve çekişmeleri gidermenin yolu ancak adaletin tesisi ile olur. Bunun için “adalet, mutlu toplumların, sağlam ve yüksek düzeydeki devletlerin en kutsal mefhumu ve vazgeçilmez unsurudur. Devletlerin medeniyet seviyeleri, adalete verdikleri önem ile ölçülür.”¹⁴⁶

2.2. Adaletli Hukuk Düzeni Tesis Etmek

Allah yeryüzünde düzeni tesis etmek için bazı yasalar koymuştur. Bunları yüce kitabında bildirmiştir. İlgili âyet şöyledir:

“O halde sen yüzünü doğrudan doğruya bu dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”¹⁴⁷

“Allah'a ve resulüne karşı savaşılan ve yeryüzünde bozgunculuk yapmak için uğraşanların cezası; öldürülmeleri veya asılmaları ya da ellerinin ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi yahut bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, dünyada uğrayacakları rezilliktir. Onların ahirette hak ettiği ise büyük bir azaptır. Onları yakalamanızdan önce tövbe edenlere /dönüş yapanlara bu cezalar uygulanmaz. Bilin ki Allah, çok bağışlayan ve ikramı bol olandır.”¹⁴⁸

Zikredilen âyetler, Allah'a ve elçisine karşı savaşılanlar ile yeryüzünde fesat çıkarmak isteyenler hakkındaki hukuki düzenlemelerle, uyarı amaçlı açıklamaları içermektedir. “Âyette hem ‘bozgunculuk yapma’ hem de ‘Allah ve resulüyle savaş’ suçlarının ikisinin birden işlenmesine dikkat çekilmektedir. Bu suç, toplumdaki can ve mal güvenliğini ortadan kaldırmaya yönelik terör ve eşkıyalık suçudur. Bunlardan adam öldürenler, öldürülür veya insanlara ibret olsun diye asılırlar. Adam öldürmemiş ama organize bir eylem ile insanların mallarını ellerinden almış olanların da elleri ve ayakları çaprazlama kesilir. Korku salarak insanları yurtlarından uzaklaştıranlar ise sürgün edilirler. Bu, Allah'ın suçla ceza arasında

¹⁴³ en-Nisâ 4/58.

¹⁴⁴ Derveze, *et- Tefsîru'l-hadîs*, 8/147. Ayrıca bk. Fatih Aydın, “Ahlâk ve Siyasetin Belirleyici İlkesi Olarak Adâlet: Mâverdî Merkezli Okuma”, *Eskiye*ni 0/42 (2020), 1084.

¹⁴⁵ el-Mâide 5/8.

¹⁴⁶ İsmet Kayaoglu, “İslâm'da Adalet Mefhumi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Ankara 1985), 206.

¹⁴⁷ er-Rûm 30/30.; Bk. Hasan Rıza Özdemir, “Kur’ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler”, *Dini Araştırmalar* 25/62 (Haziran 2022), 225.

¹⁴⁸ el-Mâide 5/33-34.

kurduğu dengenin gereğidir.”¹⁴⁹ Ancak yenilip yakalanmadan ve tamamen sindirilip kontrol altına alınmadan tevbe edenler istisna edilmiştir. Çünkü Allah'ın, rahmet ve bağışlamasını onlara ulaştırması mümkündür.¹⁵⁰

2.3. Kamu Mallarını Korumak Onlara Dokunmamak

Kur'an ahlâkî her daim tüm yaşantımızı kuşatan yapıp-etmelerimiz ile etkinliklerin en kapsamlı alanıdır.¹⁵¹ Günümüz toplumunda kamu mallarının korunmasında, “kamu görevlilerinin ekonomik kaynakları yasalar çerçevesinde kullanması ve kamu yetkilerini kullanırken dürüstlük, adalet, kamu yararı, hesap verebilirlik, şeffaflık, verimlilik, etkinlik ve tutumluluk gibi ahlâkî değerlere göre hareket etmesi”¹⁵² önem arz etmektedir. Bu konuda yapılacak denetimler devlet başkanından normal vatandaşa kadar herkesi ilgilendiren hususlardır. İlgili âyet şöyledir:

*“Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir.”*¹⁵³

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: “Ganimet mallarından bir şeyi gizlice alıp zimmetine geçirmek anlamına gelen gulûl kelimesi genel olarak kamu malında yolsuzluk ve suistimali ifade etmektedir. Âyet peygamberlik göreviyle kamu malına hıyanetin bağdaşmasının mümkün olmadığını, böyle bir yolsuzluğun hiçbir peygambere yakışmayacağını, dolayısıyla Hz. Peygamber'in de bundan münezzeh olduğunu vurgulamaktadır. O, insanların en doğrusu, ahlâken en üstün olanı ve Allah'tan en çok korkanıdır. Böyle bir kimsenin ganimet malını zimmetine geçirmek gibi bir haramı işlemesi veya kamu malında yolsuzluk yapması düşünülemez. Zaten tarih ve siyer kaynakları da onun dünya malına değer vermediğine şahitlik etmektedir.”¹⁵⁴

Ayrıca, “Sizin için yani Allah'tan ve ahiret gününden beklentisi olan ve Allah'ı (onun sözlerini) hep aklında tutanlar için, Allah'ın resulünde güzel örnekler vardır.”¹⁵⁵ Âyeti bizlere peygamberimizin her alanda olduğu gibi yönetici olarak da en güzel örnek olduğunu hatırlatır.

2.4. Kamu Mallarından Sadece Zenginleri Faydalandırmamak

İnsanların sosyal devletin sağladığı tüm imkânlardan aynı şekilde yararlanması durumu sosyal adaletin gereğidir. İlgili âyet şöyledir:

“O yerleşim yerlerinin halkından (kalan mallardan) Allah'ın, elçisine fey olarak verdiği şeyler; Allah'ın, elçisinin, elçinin en yakınlarının, yetimlerin, miskinlerin ve yolcularındır. Bu (paylaşım) o malların, içinizden zenginler arasında dolaşan bir servet haline gelmemesi içindir.

¹⁴⁹ “Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023).

¹⁵⁰ Derveze, et- Tefsîru'l-hadîs, 11/85.; Bk. “Bir kötülüğün cezası, onun dengi bir kötülüktür. Kim affeder de arayı düzeltirse ödülünü Allah verir. O, yanlışla dalanları sevmez.” eş-Şûrâ 42/40.

¹⁵¹ Ahmet Nedim Serinsu, Kimi Örnek Almalı Hz. Peygamber (s.a.v) ve Kur'an Ahlâkî (İstanbul: Şule Yayınları, 2016), 32.

¹⁵² Ümmühan Ark, “Kamu Hakkının Manevi Sorumluluğu”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 40 (Aralık 2022), 152.

¹⁵³ Âl-i İmrân 3/161.

¹⁵⁴ Karaman vd., Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, 706.

¹⁵⁵ el-Ahzâb 33/21.

Elçi size neyi verirse onu alın ve size neyi yasaklarsa ondan vazgeçin. Allah'a karşı yanlış yapmaktan sakının. Allah'ın cezalandırması çetindir."¹⁵⁶

Bu "başlık", sermayenin sadece belli kişi veya gruplar arasında dolaşmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Sermayenin toplum genelini kapsayacak şekilde dağıtılması kamu mallarının sadece zenginler arasında dolaşmasını engeller. İslâm devleti bu durumun sağlıklı yürütülmesinde müdahaleci rolü üstlenmelidir.¹⁵⁷ Böylece toplumun refahı huzuru ve emniyeti de sağlanmış olur.

2.5. Diğer Din Mensuplarına Hukuki Hürriyet Tanımak

Can, mal ve namusla ilgili hükümler, bir devletin bayrağı altında yaşayan herkese, farklı din mensupları olsalar bile hiçbir fark gözetmeksizin uygulanması gerekir.¹⁵⁸ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v) koymuş olduğu kanunlara diğer din mensuplarının uymaları için zorlamamıştır. İlgili âyet kümeleri şöyledir:

*"Onlar yalan söylemek için kulak kesilen, haram yemeyi meslek edinen kimselerdir. Sana gelirlerse ister aralarında hakemlik yap, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir şekilde zarar veremezler. Hakemlik yapacak olursan aralarında hakka uygun hüküm ver. Allah, hakka uygun davrananları sever."*¹⁵⁹

*"Onlar /o Yahudiler seni nasıl hakem yapıyorlar! Halbuki ellerinde Tevrat, içinde de Allah'ın hükmü var. Hakem yapıyor, sonra da yüz çeviriyorlar? Bunlar (sana da kendi kitaplarına da) inanan kimseler değillerdir."*¹⁶⁰

*"İçinde doğru yol rehberi ve bir nur bulunan Tevrat'ı biz indirdik. Allah'a teslim olmuş nebiler, Yahudilere onunla hüküm verirlerdi. Kendini Rabbinin yoluna adayanlar ve âlimler de Allah'ın kitabını koruma ve onun Allah katından olduğuna şahitlik etme görevleri gereği, onunla hüküm verirler. Siz insanlardan çekinmeyin; benden çekinin. Âyetlerimi geçici bir çıkara karşılık satmayın. Her kim Allah'ın indirdiği ile hüküm vermezse kâfirler işte onlardır."*¹⁶¹

*"İncil'de uzman olanlar, Allah'ın o kitapta indirdiği ile hüküm versinler. Her kim Allah'ın indirdiği ile hüküm vermezse fasık /yoldan çıkmış olanlar işte onlardır." "(Ey Muhammed!) Gerçekleri içeren bu kitabı sana, kendinden önceki kitapları tasdik edici ve koruyucu özellikte indirdik. O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hüküm ver. Sana gelen gerçekleri bırakıp onların arzularına uyma. Her biriniz için bir özel hüküm ve geniş yol oluşturduk. Allah gerek görseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Böyle olması, verdiği şeylerle sizi yıpratıcı bir imtihandan geçirmek içindir. Siz iyi işlerde yarışın. Hep birlikte dönüp geleceğiniz yer Allah'ın huzurudur. Anlaşmazlığa düştüğünüz konuları Allah size bildirecektir."*¹⁶²

Buraya kadar zikredilen âyetlerde açıkça görüldüğü gibi Yüce Allah resulüne hak olan bir kitap vermiştir. Bu kitap kendisinden öncekileri tasdik eder ve onaylar. Dolayısıyla ehli kitap için de önemli bilgi kaynağıdır. Bu sebeple Allah Teâlâ peygamberimize ehl-i kitabın keyfi isteklerine uymamasını aralarında Kur'ân ile hükmetmesini emretmiştir.¹⁶³ Kişinin,

¹⁵⁶ el-Haşr 59/7.

¹⁵⁷ Derveze, et- Tefsîru'l-hadîs, 8/212.

¹⁵⁸ Muhammed Gazâlî, Kur'ân'ın Konulu Tefsiri, çev. Ekrem Demir - Şahin Güven (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 124.

¹⁵⁹ el-Mâide 5/42.

¹⁶⁰ el-Mâide 5/43.

¹⁶¹ el-Mâide 5/44.

¹⁶² el-Mâide 5/47-48.

¹⁶³ Derveze, et- Tefsîru'l-hadîs, 11/123.

karşısında kim olursa olsun adaletli davranması esastır. Kötü niyetli olanlara karşı dikkatli olunması gerekir.

2.6. Genel Müdafaaı Hazırlamak

Yüce Allah, düşmana karşı daima hazırlıklı olunmasını emretmiştir. İlgili âyet şöyledir:

“Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar¹⁶⁴ hazırlayın. Onlar ile Allah’ın düşmanını, kendi düşmanınızı ve ayrıca sizin bilmeyip de Allah’ın bildiği öbür düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız, size tam olarak ödenir, haksızlığa uğratılmazsınız.”¹⁶⁵

Âyetin konumuza uygun gelen tefsiri şöyledir: “İslâm’a göre savaş gücüne sahip olmaktan, savaş için hazırlanmaktan maksat, dinleri başka da olsa fiilen savaşıp insanları öldürmek olmayıp onların maddî ve mânevî olarak kendilerine ve başkalarına zarar vermelerini engellemektir. Bu da, düşmandan daha güçlü olmakla mümkündür. Sağduyusunu yitirmemiş olan topluluklar, ortada zaruret bulunmaksızın kendilerinden daha güçlü bir topluluğa saldırmazlar. “Hazır ol cenge eğer ister isen sulhu salâh” şeklinde manzumlaştırılmış bulunan bu ilke, barışın ancak, bunu isteyenlerin caydırıcı güce sahip olmaları sayesinde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Âyetin bu kısmı evrensel bir gerçeği dile getirmektedir.”¹⁶⁶ Günümüzde savunma stratejilerinde önemli değişimler vardır. Ülke savunmasında yerli ve milli teknolojilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma ile bireyin toplumsal ve dini yaşantısında ona rehberlik edecek ahlâkî ilkelerin, pratikteki yeri tespit edilmiştir. Kur’ân’ın temel mevzularından birisi olan insan-insan ilişkisi ile ilgili Kur’ânî ilkelerin, ahlâkî ve hukukî alan perspektifinden muhakemesi yapılmıştır. İslâm ahlâkî sadece teoride kalan bir uygulama alanı değildir. Onun pratik yönü geçmişten günümüze kadar önemli aşamalar geçirmiş insan-insan ilişkilerinde temel ahlâkî ve hukukî kurallara evrilmiştir. Draz amelî ahlâk ile ilgili ayetleri tahlil ederken sûre bütünlüğünü bozmadan kuralın belirlediği düzenlemeye uygun seçtiği âyet kümelerinden metin grupları oluşturmuştur. Müellif, ele aldığı âyetleri ortaya koyduğu ahlâkî doktrin çerçevesinde tahlil etmiştir. Bu doktrin; yükümlülük, sorumluluk, yaptırım, niyet ve gayret olmak üzere beş temel ilkedен oluşmaktadır. Bu sebeple Draz’ın tasnif ettiği âyet kümeleriyle ilgili tahlilleri anılan çerçevede değerlendirilmelidir. Zira verilen başlıkla

¹⁶⁴ “Süleymaniye Vakfı Din ve Fitrat Araştırmaları Merkezi” (15 Ekim 2023); Atlar, insanlarla kurdukları bağ, sahip oldukları güç ve zor şartlara uyum sağlayıp dayanıklılık göstermeleri bakımından savaş ve çatışma ortamlarının vazgeçilmezleri arasında yer alırlar. Ne kadar modern olursa olsun günümüz kara araçları her şeyden önce yakıtı ihtiyaç duyar. Bu araçların işlevsiz kaldıkları durumlarda atlar tek alternatif olacaktır. Çünkü atlar doğada buldukları hemen her türden otu yer, en ucuz ve yaygın tahıllarla beslenerek en sarp arazilerde bile zorlanmadan ilerleyebilirler. Üstelik insanla yakın bir bağ kurduklarından binicisini tanır ve zor durumlarda yardımcı ve koruyucusu olurlar. Bu sebeple Arapçada at anlamına gelen bir diğer kelime de (حصان) hisân” dır. Binicisini kale gibi koruduğu için kale anlamına gelen (حصن) hısın” kelimesinden türetilmiştir. Âyetle at beslenmesinin emredilmesi âyetin tarihsel olduğunu değil, savaş ve benzeri durumlar için at beslemenin tüm zamanlarda yapılması gereken evrensel bir görev olduğunu gösterir. Nitekim bu âyetin indirilmesinden yaklaşık 1300 yıl sonra gerçekleşmiş olan ve tank, top, uçak, roket gibi silahların belirleyici olduğu 2. Dünya Savaşı’nda Alman ordusunda 2,75 milyon, Sovyet ordusunda 3,5 milyon at kullanılmıştır. Günümüzde birçok ülke özellikle engebeli arazide belirli devriye ve keşif görevleri için atlı askeri birlikleri tercih etmektedir. Ayrıca toplumsal olaylara müdahalelerde atlı birlikler gelişmiş ülkeler tarafından etkin biçimde kullanılmaktadır.

¹⁶⁵ el-Enfâl 8/60.

¹⁶⁶ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/703.

zikredilen âyetin muhtevası arasında ahlâkî bağlantıyı kurmak her okuyucu için mutlak olmayabilir. Bu nedenle âyetlerin anlamlandırılmasında; cümlelerin konusu, yapısı, bağlamı ve anlam bütünlüğünü göz önünde bulunduran bir sistematik içinde ele almak esas olmalıdır. Draz'ın, mümin için Kur'ân'a göre pratikte izlenecek eksiksiz bir program hazırlama hedefini gerçekleştirmeye gayret ettiği görülmüştür. Bununla yöneten ve yönetilenlerin değişik zaman ve durumlarda uyması gereken ahlâkî ve hukuki kuralların neler olduğu açıklanmıştır.

Özetle Müslüman toplum, devlet otoritesinden kanunları uygulamasını, cezaları infaz etmesini toplumun ihtiyaçlarını gidermesini can güvenliğini sağlamasını ister. Devlet, insanlara inandıkları gibi yaşama hürriyetini sağlar. Devlet, adalet ve hukukun aksamadan ve serbestçe çalışmasını temin eder. Devlet, gelir ve servet dağılımının dengeli olması için tedbirler alır, yoksullara destekte bulunur. Ancak devletler bireyler gibi ahlâkî aktörler olamaz.

Bu sebeple Draz, tasnif ettiği âyetleri tahlil ederken Kur'ânî ilkeleri, emirler, yasaklar ve öğütler şeklinde ele almıştır. Draz'ın yer verdiği âyetlerin her biri Kur'ân'dan bir değer olarak anlaşılmalıdır. Bu değerler sayesinde zihinlerde amelî ahlâkın uygulama alan ve esasları canlandırılabilir. Böylelikle Kur'ân'dan güncel ahlâkî değerler her bireyin sorumluluğu ile hayata aktarılabilir ve adaletli hukuk nizamı üzere bir toplum hayat görgüsü oluşturulabilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Açık, Fatih. "Hicret Sonrası İlk İslam Medeniyetinin İnşa Sürecinde Toplumsal Kurumların Yapısı". *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 52 (2015), 285-309.
<http://ktp.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=tr&midno=84826875&tarama=devlet+kurum>
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin. "Siyâsetnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/304. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin. "Siyasetnâmelerde Din Devlet İlişkisi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 43 (2018), 313-324.
- Akıncı, Ahmet. *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*. Uludağ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Aktaş, Özgür - Safran, Mustafa. "Evrensel Bir Değer Olarak Barış ve Barış Eğitiminin Tarihçesi". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 172/172 (Şubat 2013), 131-150.
- Albayrak, Halis. *Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi*. İstanbul: Şule Yayınları, 1. Basım, 1993.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları, 5. Basım, 2016.
- ALJAZEERA. "Israel-Hamas war live: Gaza hospital attacked with thousands taking shelter". <https://www.aljazeera.com/>. 17 Ekim 2023. Erişim 17 Ekim 2023.

- <https://www.aljazeera.com/news/liveblog/2023/10/16/israel-hamas-war-live-iran-warns-resistance-front-may-attack>
- Ark, Ümmühan. "Kamu Hakkının Manevi Sorumluluğu". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 40 (Aralık 2022), 143-171.
- Ateş, Avnullah Enes. "Kur'ân'da Birlikte Yaşama Ahlâkı". *Edebali İslamiyat Dergisi* 1/1 (2017), 73-89.
- Aydın, Fatih. "Ahlâk ve Siyasetin Belirleyici İlkesi Olarak Adâlet: Mâverdî Merkezli Okuma". *Eskiye* 0/42 (2020), 1077-1094. <https://doi.org/10.37697/eskiye.764037>
- Çifçi, Osman Zahid - Erdem, Hüsameddin. "İslam Siyaset Tarihinde Din ve Devlet İlişkisi". *İstem* 22 (2013), 117-129.
- Demirci, Muhsin. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1383.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Meşrû Müdafaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/383. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Draz, M. Abdullah. *Kur'ân Ahlâkı*. çev. Emrullah Yüksel - Ünver Günay. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2009.
- Ersoy, Ersan. "Devlet Ahlâkı veya Ahlâklı Devlet". *Sosyologca* 9 (2015), 97-118.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed. *Kitâbu ârâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla*. ed. Nasrî Nâdir. Beyrût, 1986.
- Gazâlî, Muhammed. *Kur'ân'ın Konulu Tefsiri*. çev. Ekrem Demir - Şahin Güven. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.
- Gündoğan, Ali Osman. "Etik ya da Ahlâk Felsefesi". *Etik ve Etik Sorunlar*. ed. Celal Türer. Ankara: Nobel Akademik Eğitim Danışmanlık, 1. Basım, 2019.
- "GRIC (Groupe de Recherches Islamo- Chretien = İslam Hristiyan Araştırmaları Topluluğu) İslamochristana Devlet-Din (Etat et Religion)". çev. M.Sait Hatipoğlu. *İslâmî Araştırmalar* 3/3 (1989), 102-114.
- İbn Mânzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1. Basım, ts.
- İslamoğlu, Mustafa. *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsir*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2014.
- İşler, Ahmet. "Nurettin Topçu'nun Devlet Anlayışı: Milli Devlet". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/29 (2021), 151-164.
- Kadioğlu, Ahmet Selim. "Türk-İslam Sentezcilerinde Hukuk, Ahlâk ve Din İlişkisi". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches* 17/34 (2021), 1549-1569.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 8. Basım, 2011.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Kayaoğlu, İsmet. "İslam'da Adalet Mefhumu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Ankara 1985), 201-206.
- Kılıç, Recep. *Ahlâkın Dini Temeli*. Ankara: DİB Yayınları, 7. Basım, 2012.
- Kılıç, Recep. *Ayet ve Hadisler Işığında İnsan ve Ahlâk*. Ankara, 1995.
- Kınalızade, Ali Efendi. *Devlet ve Aile Ahlâkı*. ed. Kemal Gurulkan. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım, 2010.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta'*. 8 Cilt, 2004.
- Özdemir, Hasan Rıza. *Kur'ân'da Birey ve Karakter Eğitimi*. İstanbul: Şule Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Özdemir, Hasan Rıza. "Kur'ân-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler". *Dini Araştırmalar* 25/62 (Haziran 2022), 221-244. <https://doi.org/10.15745/da.1085415>
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Râzî, Fahrüddin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.

- Sayı, Ali. "Kur'ân'da Müşavere Kavramı Üzerine". *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 261-273.
- Seçkin, Zeliha. "Devlet Yönetiminde Kınalızâde'nin Ahlâk Anlayışı". *I. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı*. 91-101. Aksaray, 2015.
- Selçuk, Mualla vd. *Kur'ân ve Birey*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2010.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kimi Örnek Almalı Hz.Peygamber (s.a.v) ve Kur'ân Ahlâkı*. İstanbul: Şule Yayınları, 3., 2016.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân Nedir?* İstanbul: Şule Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Şahan, Ramazan. "İslam'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1 (Mayıs 2015), 113-140.
- Şimşir, Mehmet. "Avrupalı Bir Müslüman Olarak İbn Hazm'ın Savaş ve Barış Anlayışı". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 18/30 (2016), 96-105.
- TRT HABER. "İsrail Gazze'deki hastaneyi vurdu: En az 500 kişi öldü". <https://www.trthaber.com/>. 17 Ekim 2023.
- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israil-gazzedeki-hastaneyi-vurdu-en-az-500-kisi-oldu-804529.html>
- TRT HABER. "İsrail'in Gazze'ye saldırılarından kaçan Filistinliler hastanelere sığınmaya devam ediyor". <https://www.trthaber.com/>. 17 Ekim 2023. Erişim 17 Ekim 2023.
- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/israilin-gazze-saldirilarindan-kaçan-filistinliler-hastanelere-siginmaya-devam-ediyor-804242.html>
- Yaman, Ahmet. "Sulh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/485-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yargıcı, Atilla. "Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi". *Dini Araştırmalar* 9/27 (Nisan 2007), 171-183.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Cedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/208. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yurdagür, Metin. "Tağut". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/372. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yusuf el-Karadâvî. *Sünnet Araştırmalarına Giriş Sünneti Anlamada Yöntem Sünnetin Teşriî Değeri*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayıncılık, 13. Basım, 2020.
- Yüksel, Mukadder Arif. "Kur'ân'da Ulusal ve Evrensel Barışın İlkeleri". *Universal Journal of Theology* 4/1 (Eylül 2019), 15-30.
- Süleymaniye Vakfı Meali. "Süleymaniye Vakfı Din ve Fıtrat Araştırmaları Merkezi". 15 Ekim 2023. Erişim 18 Ekim 2023. <https://www.suleymaniyevakfimeali.com/Meal>

Tafsir Dergisi- Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue:2, (Aralık/ December 2024): 39-52

Mütercim Âsım Efendinin Kâmûsu'l-Muhît İsimli Sözlüğündeki Kıraat ve Tefsir Kavramlarına Genel Bir Bakış

A General Overview of the Concepts of Kıra'at and Tafsir in the Kamusu'l-Muhit Dictionary of Mütercim Asım Efendi

Hatice GÖK

Y..Lisans Öğr.Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology

Ankara, Türkiye

e-mail: htcgok68@gmail.com_ orcid.org/0009-0003-0007-8932

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 20.12.2024

Yayın Tarihi/Pub Date: 31.12.2024

Atıf/Cite as

Gök, Hatice. Mütercim Âsım Efendinin Kâmûsu'l-Muhît İsimli Sözlüğündeki Kıraat ve Tefsir Kavramlarına Genel Bir Bakış, Tafsir Dergisi 4/2 (Aralık 2024), 39-52

Gök, Hatice. A General Overview Of The Concepts Of Kıra'at And Tafsir İn The Kamusu'l-Muhit Dictionary Of Mütercim Asım Efendi, Tafsir Journal 4/2 (December 2024), 39-52

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihâliçermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey.<http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index> Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Mütercim Âsım Efendi'nin *el-Kâmûsu'l-Muhît* İsimli Sözlüğündeki Kıraat ve Tefsir Kavramlarına Genel Bir Bakış

Öz

Kıraat ilminin konusu Kur'an'ın tilavetidir. Amacı ise; Allah'ın kelâmı olan Kur'an'ın hatalardan uzak tutularak okunmasıdır. Amacı Kur'an'daki kapalı manaları izah ederek onun manalarının anlaşılmasını sağlamak olan tefsir ilminin konusu ise Kur'an'ın anlaşılmasını hedefleyen yöntem ve tekniklerdir. Kıraat ve tefsir alimleri, muhatapların Kur'an'ı hatasız okuyabilmesi, manasını anlayabilmesi ve Kur'an kavramalarının anlaşılması için önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar kimi zaman salt lügat düzeyinde kavramsal çalışmalar şeklinde olmuş, kimi zaman da anlaşılmasında güçlük çekilen durumlarda tefsir ilminin bilgi ve yöntemlerinden istifade edilmiştir. Tarihî süreç içerisinde gelişen, özellikle Arap dilini muhafaza amacı ile başlayan lügat çalışmaları esnasında dilbilimciler de Kuran'a temel başvuru kaynağı olarak müracaat etmişlerdir. Karşılıklı ihtiyaçtan doğan bu münasebet dilbilimcilerle kıraat ve tefsir alimlerini iş birliği yapmaya sevk etmiştir. Netice itibarıyla dilbilimciler kavramlarını Kur'an ile destekleyip zenginleştirirken, İslam alimleri de hem lafız hem de tilavet çeşitliliği ve Kur'an'ın anlaşılması ve hatadan korunması noktasında dilbilimsel çalışmalara başvurmuşlardır. Bu çalışma ile Osmanlı Türkçesi'nin önemli eserlerinden biri olan ve Mütercim Âsım Efendi tarafından tercüme edilen *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti Kâmûsu'l-Muhît (Kâmus Tercümesi)* adlı sözlüğündeki kıraat ve tefsir kavramlarını ele alış biçimi incelenmiştir. Mütercim Âsım Efendi tercüme sözlüğünde, klasik Arap lügat geleneğinden yararlanarak, kıraat ve tefsir kavramlarını hem literal hem de teknik anlamda açıklamalar sunmaktadır. Makalede öncelikle Mütercim Âsım Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri tanıtılmış; daha sonra genelde lügatlerin ilim dallarına, özelde ise Âsım Efendi'nin *Kâmûsu'l-Muhît* isimli sözlüğünün kıraat ve tefsir ilmine kaynaklık değeri incelenmiştir. Kavramlardan örnekler verilerek bahsi geçen lügatın kavramları açıklama tarzı araştırılmıştır. Sonuç olarak, *Kâmûsu'l-Muhît* tercümesinin, kıraat ve tefsir ilimlerinin dilsel temellerinin anlaşılmasında rol oynadığı vurgulanmış ve bu eserin ilgili ilimlere kaynaklık değeri öne çıkarılmıştır. Çalışma, İslâmî ilimlerde dilsel çalışmaların önemini bir kez daha ortaya koyarak, bu alanlardaki yeni yaklaşımlar için bir öneri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kıraat, Dilbilim, Mütercim Âsım Efendi, Kâmûsu'l-Muhît

A General Overview of the Concepts of *Qira'at* and *Tafsir* in Translator Âsım Efendi's Dictionary *el-Kâmûsu'l-Muhît*

Abstract

The subject of the science of *Qira'at* is the recitation of the Qur'an. Its purpose is to recite the Qur'an, the speech of Allah, free from errors. The subject of the science of *Tafsir*, whose purpose is to explain the hidden meanings in the Qur'an and ensure its understanding, consists of the methods and techniques aimed at understanding the Qur'an. *Qira'at* and *tafsir* scholars have made significant contributions to ensure that the recipients can recite the Qur'an without errors, understand its meanings, and comprehend the concepts of the Qur'an. These efforts have sometimes taken the form of purely lexical conceptual studies, and at other times, the knowledge and methods of the science of *Tafsir* have been used in cases where understanding was difficult. Throughout the historical process, during the development of lexical studies, which initially began with the aim of preserving the Arabic language, linguists have also referred to the Qur'an as a primary source of reference. This relationship, born out of mutual necessity, has led linguists and scholars of *Qira'at* and *Tafsir* to collaborate. As a result, while linguists have supported and enriched their concepts with the Qur'an, Islamic scholars have also turned to linguistic studies in terms of both wording and recitation diversity, as well as for understanding the Qur'an and safeguarding it from errors. This study examines the approach to the concepts of *Qira'at* and *Tafsir* in the dictionary *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti Kâmûsu'l-Muhît* (the *Kamus Translation*), one of the important works of Ottoman Turkish, translated by translator Âsım Efendi. In his translated dictionary, translator Âsım Efendi, drawing from the classical Arabic lexicon tradition, provides explanations of the concepts of *Qira'at* and *Tafsir*

both in their literal and technical meanings. The article first introduces the life, scholarly personality, and works of translator Âsım Efendi; then, it examines the contribution of dictionaries to the sciences in general, and specifically the value of Âsım Efendi's *Kâmûsu'l-Muhît* as a source for the sciences of *Qira'at* and *Tafsir*. The way the mentioned dictionary explains concepts has been explored by providing examples of the concepts. In conclusion, it has been emphasized that the translation of *Kâmûsu'l-Muhît* plays a role in understanding the linguistic foundations of the sciences of *Qira'at* and *Tafsir*, and the value of this work as a source for these sciences has been highlighted. The study once again highlights the importance of linguistic studies in Islamic sciences and offers a suggestion for new approaches in these fields.

Keywords: *Tafsir, Qira'at, Linguistics, Translator Âsım Efendi, Kâmûs al-Muhît,*

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm Allah tarafından Cebrail (as) aracılığıyla Peygamberimize “oku” emri ile gelmeye başladığı andan itibaren günümüze kadar okunmaktadır. Evrenselliği gereği kıyamete kadar da okunmaya devam edecektir. Bu sebeple Kur'an kıraati her dönemde ilgi çeken bir ilim dalı olarak canlılığını sürdürmüştür. Başlangıcı Peygamberimize dayanan bu ilmin konusunun Kur'an harfleri olması diğer dini ilimlerle de ilintili olmasını gerekli kılmıştır.

Konusu Kur'an lafızları olan ulûmu'l-Kur'ân'ın alt dallarından olan her ilim dalının Kur'an'ı doğru ve güzel okumak, onu anlamak, anlaşılmayan yerlerini izah etmek, ortaya koyduğu hükümleri hayata geçirmek hususunda ortak amaç taşımaktadırlar.

Konusu ve muhtevası Kur'an lafızları olan ulûmu'l-Kur'ân'ın altında yer alan garîbu'l-Kur'an, îrâbu'l-Kur'an gibi her bir ilim dalının Kur'an'ın manasının anlaşılması noktasında ortak bir gayesi bulunmaktadır.

Özellikle bu ilimler arasında yer alan kıraat ilminin ele aldığı muhtelif kıraatlere bakıldığında farklı okuyuşlardan ayetlerin anlamlarına yansıyan boyutlarının direkt Kur'an'ın anlaşılmasına ve onun tefsirine katkısı bulunduğu gibi; daha çok Kur'an harflerinin mahreç ve sıfatlarıyla ilgilenen ancak vakıf ve ibtidâ gibi başlıklarında anlamı dikkate alarak yapılan uygulamalarıyla tecvid ilminin yine tefsir ilmine katkısı göz ardı edilemez.

Kur'an'ın doğru anlaşılması noktasında Kur'an kavramlarının tespiti, bu kavramların kökeni ve manalarının tespit edilmesi yönünden lügatlere de ihtiyaç duyulmuştur. Dil sahasında çalışan dilbilimciler için de malzeme temini açısından dilin en önemli materyalinin Kur'an'da bulunması her iki ilim dalı arasında mecburi bir bağ oluşturmıştır.

Bu çalışmada, Osmanlı Türkçesi'nin önemli eserlerinden biri olan ve Mütercim Âsım Efendi tarafından tercüme edilen *el-Okÿânûsu'l-Basît fî Tercemeti Kâmûsu'l-Muhît (Kâmûs Tercümesi)* adlı sözlüğünün, kıraat ve tefsir kavramlarına kaynaklık değeri ele alınmaktadır. Makalede, Mütercim Âsım Efendi'nin hayatı, tercüme sözlüğü ve dilsel çalışmaları ile klasik Arap lügat geleneğinden yararlanarak, kıraat ve tefsir kavramlarını hem literal hem de teknik açıdan ele alış şekli ile bu ilimlere katkısı sunulmaktadır.

1. Âsım Efendi'nin Hayatı

Asıl adı Ebü'l-Kemal es-Seyyid Ahmed Âsım'dır. Mütercim Âsım Efendi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte H. 1169 / M. 1755 yılında Ayıntab'da¹ (Gaziantep) doğmuştur.² 19. yy. Osmanlı döneminin en önemli ilmi şahsiyetlerinden biridir. Hakkında yapılan araştırmalar soyunu Dulkadiroğulları Beyliği Alâu'd-Devle dönemine (921-1515) kadar dayandırmaktadır. Semerkantlı Şeyh Osman Efendi'nin soyundan gelen şair Hulûsî

¹ Karşlı İlyas, *Mütercim Asım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2000), 49. Gaziantep'in eski adı "Ayıntab"tır.

² Bursalı Mehmet Tahir Efendi vd. (ed.), *Osmanlı Müellifleri* (Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016), 1/392.

Efendi'nin torunu ve Antep'in tanınmış şair ve âlimlerinden şair ve hukukçu Antep Şer'iyye Mahkemesi başkâtibi Cenânîzâde Mehmet Efendi'nin oğludur.³ Seyyid Âsım Efendi'nin altı göbek önceki dedesi Çarpınlı Şeyh Ahmet Efendi de bir lügatçidir. *Nazm-ü' Leal* isimli Arapça-Türkçe manzum bir sözlük yazmıştır.⁴ İsmi geçen dedesinden başka ataları arasında şair, hattat ve lügatçi birçok şahsiyet vardır.⁵ Âsım Efendi'nin validesi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamadığından adının ne olduğu tespit edilememiştir.⁶

Âsım Efendi, seyyid olduğunu, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğini bizzat söylemiştir. Kendisi ile ilgili kayıtlarda özellikle de tarih defterlerinde onun bu yönü vurgulanmaktadır.⁷

Âsım Efendi'nin eşi bir hayrat vakfı kurucusu olan Fadlacızâde Hacı İsmail Efendi'nin kızı Kerîme Hanım'dır. 1843'te vefat etmiştir.⁸ Mütercim Âsım Efendi'nin iki oğlundan İsmail Nevres 18 yaşında iken babasından bir ay önce 1819 yılında vefat etmiştir. Âsım Efendi öldüğünde Hamid Efendi ile Kerîme Hanım dışında aile fertlerinin tamamı veba hastalığı sebebiyle vefat etmişlerdir.⁹

Mütercim Âsım Efendi, 9 Safer 1235/ 27 Kasım 1819 tarihinde İstanbul'da Üsküdar Nuh Kuyusundaki evinde vefat etmiştir. Kabri İstanbul Karaca Ahmet Mezarlığındaki aile kabristanındadır. Burada on üç kabir bulunmakta olup bunlar hanımı, çocukları, gelinleri ve torunlarının mezarlarıdır.¹⁰

2. Kişiliği ve İlmî Hayatı

Mütercim Ahmed Âsım, Osmanlı'da Türk-İslâm kültür hayatına birçok alanda katkı sağlayan en önemli şahsiyetlerden biridir. Doğduğu ve ilk eğitimini aldığı Gaziantep, tarih boyunca bulunduğu bölgenin medeniyet ve kültür merkezi olması sebebiyle çok önemli şair, edip, alim, müderris ve hattatlar yetiştirmiştir.¹¹ Böyle bir coğrafyada ve soylu bir aileden doğmuş olması Âsım Efendi'nin küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almaya başlamasına vesile olmuştur.

Âsım Efendi, yetiştiği coğrafya ve yetiştirildiği aile ortamı gereği muhafazakâr, görgülü, haysiyet sahibi, mağrur ve iradeli bir şahsiyetti.¹² Şaheser sayılabilecek iki önemli eseri tercüme edecek kadar ilimde derinleşmiş, sabırlı ve iradeli yönünü hayat mücadelesinde de göstermiştir. Mert, doğru bildiğinden şaşmayan ve bu doğrularını her yerde savunan ve yazan aynı zamanda kendisine kötülük yapanları bile insafla karşılayabilecek merhamet ve hoşgörüye sahipti. Tasvir gücü yüksek, hazır cevaplı ve nüktedandı.¹³ Faziletli, sanatkâr, âbid

³ Özusu Ergün, "Mütercim Âsım Efendi'nin (1755-1819) Eserleri ve Kayıp Aile Kabristanı", *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (2020), 103.

⁴ Aksoy Ömer Asım, "Mütercim Asım'a Dair Notlar", *Türk Dili Aylık Fikie ve Edebiyat Dergisi* 5/50 (1955), 101.

⁵ Kaçalın Mustafa Sinan, "Mütercim Asım Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32/200, Ankara: TDV Yayınları, ts.

⁶ Karşı İlyas, *Mütercim Asım Efendi*, 49.

⁷ Antepli Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi- Ziya Yılmaz, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)* (Mega Basım Yayın, 2015), 1/10.

⁸ Antepli Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi- Yılmaz, *Âsım Efendi Tarihi*, 2015, 1/11.

⁹ Şahiner Necmeddin, *Türk Dilinin Mimarı Antepli: Mütercim Seyyid Ahmed Âsım* (Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Yayınları, 2013), 37.

¹⁰ Köprülü Mehmet Fuad, "Âsım", *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997), 1/668; Sütçü Tefik, "Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi", *Tarih Okulu Dergisi* 16 (2013), 546; Özusu Ergün, "Mütercim Âsım Efendi'nin (1755-1819) Eserleri ve Kayıp Aile Kabristanı", 117; Bursalı Mehmet Tahir Efendi vd., *Osmanlı Müellifleri*, 1/392.

¹¹ Özusu Ergün, "Mütercim Âsım Efendi'nin (1755-1819) Eserleri ve Kayıp Aile Kabristanı", 101.

¹² Şahiner Necmeddin, *Türk Dilinin Mimarı*, 20.

¹³ Karşı İlyas, *Mütercim Asım Efendi*, 67.

ve ilimde derinleşmiş bir zât idi.¹⁴ 18. asır gibi çöküşün bir realite olduğu devirde dahi ilim tahsil ederek ilmiye sınıfında en üst seviyede müderrislik ve kadılık yapmıştır.¹⁵

Ahmed Âsım Efendi, ilk hocası babası olmakla birlikte Arapça, sarf ve nahvi Ömerzâde Hafız Efendi'den öğrendi. O dönemin saygın ilim adamlarından olan ve üzerinde çok büyük etki bırakan Hoca Abdullah Necib Efendi'den de bazı dersler aldı. Kelâm ve Hadisi ise, "Şafîî Efendiler" diye bilinen Hacı Mehmed ve kardeşi Ahmed Efendi'den öğrendi. Hat ve diğer bazı başlangıç derslerini Hacı Hasanzâde Efendi'den, şiir ve inşa sanatını ise babasından ve Kilisli Ruhî Mustafa Efendi'den öğrendi.¹⁶ Antep Mahkemesi kalemindeki memuriyeti esnasında iken bir taraftan da meşhur şair ve âlimlerin meclislerinde bulundu. Öğrenmeye ve öğretmeye ihtiraslı, zeki, çalışkan, sağlam iradeli olduğu için Arap ve Fars filolojisinde kendini geliştirmiş, hadis, fıkıh, kelim gibi İslâmî bilimleri de esaslı bir şekilde öğrenmiştir.¹⁷

Âsım Efendi, hayatının önemli bir kısmını memurluk yaparak geçirmiştir. Onun memuriyet hayatını, ilki Antep, ikincisi İstanbul olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. İlk memurluğuna babasının da görev yaptığı Antep Mahkemesinde başladı. Bu dönemdeki memuriyetinde babasının baskısı ile az bir süre çalışmıştır. Buradan sonra Cenâni ailesine yakınlığı ile bilinen Battal Paşazâde Seyyid Mehmet Nuri'nin divan katipliğini yaptı.¹⁸

O dönemde ülkedeki siyasi kargaşa ve iç karışıklıktan dolayı memuriyeti bırakıp şehri terk etmek zorunda kalan Âsım Efendi, önce Kilis'e ardından da 1789- 1790 yılında İstanbul'a gitmiştir.¹⁹ İlerleyen zamanlarda İstanbul'daki şâir ve alimlerle tanışmış ve 1796 yılında Tatarcık Abdullah Efendi'nin delaleti ile müderrislik riyaseti almaya hak kazanmıştır.²⁰ Hassas bir dönemde iki önemli eserini III. Selim'e arz etmesi, padişah nezdinde Âsım Efendi'nin değerini daha da arttırmıştır. İlme ve sanata düşkünlüğü ile bilinen hükümdar, Âsım Efendi'nin nâmenüvislik, vekâlet tahriri ve nazırlık gibi²¹ önemli vazife alanlarında görevlendirilmesini takdir etmiştir.²²

2.1. Lügatçiliği

Mütercim Âsım Efendi, çok yönlü oluşu ile tanınmış fakat özellikle lügatçiliği ile ön plana çıkmıştır. Klasik İslam kültürünün canlı tutulduğu bir bölgede, Türk, Arap ve Fars dil ve edebiyat kültürlerinin yan yana yaşadığı bir sınır bölgesinde yetişen Mütercim Âsım Efendi, özellikle aile çevresinin teşviki ile genç yaşta iken Arap ve Acem dil ve dilbilgisinde teferruatlı ve sağlam bilgi sahibi olmuştur.²³ Arapça, Farsça ve Türkçeye vukûfiyeti ile Farsça ve Arapçadan Türkçeye çevirdiği *Kâmus ve Burhan* gibi iki muazzam, ebedî eseri tercüme etmesiyle ilme yaptığı hizmeti unutulmayacak yüksek bir şahsiyettir.²⁴ Bu önemli iki eseri ile "mütercim" unvanı alarak sözlükçülük alanındaki başarısını kanıtlamıştır. Âsım'ın *Kâmus ve Burhan* tercümelerinde şahsi yorumlarını maddelere eklemek için "mütercim der ki" sözünü kullanması bu yeni unvanı kazanmasına katkı sağlamıştır. Bu iki tercüme ile böylelikle Osmanlı Edebiyat dilinde en büyük payeye sahip olan Arapça ve Farsça dillerine ait çok büyük ve çok sağlam iki lügat ortaya konulmuş olmakta idi. Bu anlamda bu iki eser Türk diline büyük

¹⁴ Bursalı Mehmet Tahir Efendi vd., *Osmanlı Müellifleri*, 1/392.

¹⁵ Antepli Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi- Yılmaz, *Âsım Efendi Tarihi*, 2015, 1/32.

¹⁶ Bursalı Mehmet Tahir Efendi vd., *Osmanlı Müellifleri*, 1/394.

¹⁷ Sütçü Tefik, "Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi", *Tarih Okulu Dergisi* 16 (2013), 545.

¹⁸ Dağhoğlu Hikmet Turhan, "Âsım", *İslam Türk Ansiklopedisi* (İstanbul: Asari İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1940), 1-2/595; Köprülü Mehmet Fuad, "Âsım", 1/665.

¹⁹ Köprülü Mehmet Fuad, "Âsım", 1/665; Dağhoğlu Hikmet Turhan, "Âsım", 1-2/596; Karlı İlyas, *Mütercim Asım Efendi*, 50-51.

²⁰ Antepli Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi- Yılmaz, *Âsım Tarihi*, 1/LIII-LIV.

²¹ Vakanüvislik

²² Köprülü Mehmet Fuad, "Âsım", 1/666; Dağhoğlu Hikmet Turhan, "Âsım", 1-2/696.

²³ Sütçü Tefik, "Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi", 545.

²⁴ Bursalı Mehmet Tahir Efendi vd., *Osmanlı Müellifleri*, 1/395.

katkı sağlamış, yazıldıktan hemen sonra önemli bir ilmi başvuru kaynağı olma hüviyeti kazanmıştır.²⁵

2.2.Tarihçiliği

Âsım Efendi, özellikle siyasi ve toplumsal düşüncenin bir dönüm noktası olan Tanzimat döneminin hemen öncesinde yaşamıştır. Bu dönemde, tarihi fikirlerini klasik bakış açısıyla yenilikçi bir yaklaşımla ifade etmiş olması yönü ile dikkat çeken bir âlimdir.²⁶

Siyasi çalkantıların yoğun olduğu bu dönemde kendine has siyasi düşünceleri ve tarih ile ilgili yorumları ile dikkati çekmiştir. Özellikle “vakanüvis” sıfatıyla yaptığı tercüme ve yazdığı eserlerle tarih alanında da adını duyurmuştur.²⁷ Bu müessesede görevlendirilecek kimselerde hüner, marifet, dirayet ehli olmaları, etraflıca düşünme kabiliyetine sahip olmaları ve ilim neşri ile meşgul olmaları gibi özellikler aranmakta idi. Hususiyetle şiir ve inşâ sanatında mahir ve umumiyetle hâcegânlık rütbesine ulaşmış olan kâtipler arasından seçilirdi. Bununla beraber sayıları daha az fakat şahsiyetleri ve eserleri ile itibar görmüş ilmiye mensubu kimselerden edebi kudretleri yanında ilmi tarihçilik anlayışına da sahip olanlar tercih edilirdi.²⁸ Bütün bu özellikleri haiz olduğu görülen Mütercim Âsım Efendi'nin vakanüvislik memuriyetine tayini 1222 (1807-1808) tarihinde II. Mahmud tarafından yapılmıştır.²⁹

Vekâyi'nüvîs kelimesi Arapça vak'a ile Farsça nüvîs (yazan, yazıcı) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Tabir, önceleri vekâyi'nüvîs şeklinde de kullanılmıştır. Edebî vasfı ağır basan, yarı resmî tarihçilik sayılabilecek padişahların tarih yazdırmak anânesinden doğan şehnâmeciliğin devamı niteliğinde sayılabilir.³⁰

Vak'anüvisler sadece kendi dönemlerinin olaylarını yazmakla değil aynı zamanda seleflerinden kalan müsveddeleri toplayıp kitap haline getirip kaydederek bir Osmanlı tarihi telif etmekle yükümlüydüler.³¹ Bu müessesede görevlendirilecek kimselerde hüner, marifet, dirayet ehli olmaları, etraflıca düşünme kabiliyetine sahip olmaları ve ilim neşri ile meşgul olmaları gibi özellikler aranmakta idi. Bununla beraber sayıları daha az fakat şahsiyetleri ve eserleri ile itibar görmüş ilmiye mensubu kimselerden edebi kudretleri yanında ilmi tarihçilik anlayışına da sahip olanlar tercih edilirdi.³² Mütercim Âsım Efendi, bütün bu özellikleri haiz olduğu görüldüğünden vak'anüvislik memuriyetine getirilmiştir.

Âsım Tarihi isimli tarih kitabını Enverî, Edip, Nuri, Vâsıf, Âmir gibi kendinden önceki vak'anüvislerin vekâyinâmelerini ve birçok vesîkadan yararlanarak yazmıştır.³³ Ahmed Âsım Efendi tarihçilik yönünü Naimâ ve İbn-i Haldun'dan almıştır.³⁴ Mütercim Âsım'ın tarihçiliğinin kıymeti konusunda neredeyse bütün araştırmacı ve tarihçiler ittifak etmişlerdir. *Tarih*'inden onun iyi bir devlet ve siyaset adamı olduğu anlaşılmaktadır. Zira eserinde belirttiği hususlar günümüzde bile geçerli olabilmektedir.³⁵

2.3. Şairliği

Mütercim Âsım'ın en dikkat çeken yönü sözlükçülük yönü olsa da o şairliği ile de devrinde tanınmıştır. Âsım Efendi'nin diltçiliği birinci, tarihçiliği ikinci, şairliği de üçüncü

²⁵ Sütçü Tefik, “Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi”, 541.

²⁶ Duran Abubekir, *Mütercim Âsım Efendi Hayatı (1755-1819) Ve Târîh-İ Âsım'da Fransa Meselesi* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2016), 7.

²⁷ Küçükbaşçı Mustafa Sabri, “Dia”, 37/200.

²⁸ Duran Abubekir, *Târîh-i Âsım'da Fransa Meselesi*, 21; Kütükoğlu, “DİA”, 457-461.

²⁹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi vd., *Osmanlı Müellifleri*, 1/226; Kütükoğlu, “DİA”, 11.

³⁰ Bekir Kütükoğlu, “Vak'anüvis”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012).

³¹ Duran Abubekir, *Târîh-İ Âsım'da Fransa Meselesi*, 20.

³² Duran Abubekir, *Târîh-i Âsım'da Fransa Meselesi*, 21; Kütükoğlu, “DİA”, 457-461.

³³ Duran Abubekir, *Târîh-İ Âsım'da Fransa Meselesi*, 11.

³⁴ Şahiner Necmeddin, *Türk Dilinin Mimarı*, 39.

³⁵ Kirişçiöğlu Fatih, *Mütercim Âsım Efendi'nin Kâmus Tercümesindeki Uzun İsimleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988), 11.

sırada değerlendirilmektedir. Edebî ilimleri ve İran edebiyatını babasından ve Kilisli şair Rûhi Mustafa Efendi'den öğrenmiş ve böylece yalnız Türkçe değil, Arapça ve Farsça şiirler yazacak derecede kudretli bir şairlik mertebesine ulaşmıştır.³⁶

Kendisinin bazı şairlerin şiirlerine tahmîsi ve devrin bazı meşhur şairlerinin onun şiirlerine nazîreler yazması iyi bir şair olduğunun göstergelerindendir. Fakat Âsım'ın şiirleri ne kendisi ne de başkaları tarafından derlenip kitap haline getirilememiştir. Bu duruma vebâdan ani ölümü sebep gösterilebileceği gibi³⁷ kanaatimizce onun diğer çalışmalarının ağırlıkla ön plana çıkması ya da dönemin mevcut siyasi durumu gerekçe gösterilebilir. Ancak nadir de olsa şiir ve mısralarına muhtelif mecmualarda, Antep'te bulunan bazı kitabe ve el yazması kitaplarda ulaşılabilir.³⁸ Âsım Efendi, hat sanatında da kendini yetiştirmiştir. Yaşadığı dönemde Osmanlının en meşhur hattatları arasında ismi geçmektedir.³⁹

2.4. Eserleri

Âsım Efendi, yazdığı diğer eserler arasında liyakat ve kudretini en çok sözlük sahasında göstermiştir. Mütercim Âsım'ın ikisi çeviri biri telif olmak üzere üç adet sözlüğü bulunmaktadır. Bu alanda yazdığı ilk eser *Burhan'ı Kat'ı* çevirisidir. Sonra *Tuhfe-i Âsım'ı* yazmış, daha sonra da *Kâmus'u* çevirmiştir.⁴⁰

Özellikle Farsça ve Arapçadan çevirdiği *Burhan-ı Kat'ı* ve *Kâmûs* gibi iki abide eserle adını duyurarak ebedileştirmiştir.⁴¹ Zamanın edebiyat dilinde en geniş yere sahip olan ve toplum üzerinde büyük bir etki sağlayan Arapça ve Farsça diline ait bu iki büyük tercümesi ile Ahmet Âsım'ın adı, "Mütercim Âsım" olmuştur. Âsım'ın *Kâmus* ve *Burhan* tercümelerinde kendi fikirlerini maddelere eklemek için sık sık "mütercim der ki" sözünü kullanması bu yeni adı almasına yol açmıştır.⁴²

2.4.1. el-Okyânûs'l-Basit fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît

Âsım Efendi'nin kendisine en büyük şöhreti getiren ve "mütercim" unvanını almasını sağlayan en önemli eseridir. Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el- Firûzâbâdî'nin (1328-1414) Cevherî'nin *es-Sihah* olarak bilinen *Tacü'l-Luga* adlı sözlüğüne ilaveler yaparak geliştirdiği meşhur *el-Kâmûsü'l-Muhît ve'l-Kabesü'l-Vasît el-Câmi' limâ Zehebe min Lugati'l-Arab Şemâtât*⁴³ adlı Arapça sözlüğün tercümesidir.⁴⁴ Eserin kısa adı *el-Kâmûsü'l-Muhît*'tir.

Eser, ilk defa II. Mahmud'un emri ile üç cilt halinde 1230, 1231 ve 1233 yıllarında İstanbul'da basılmıştır.⁴⁵ Âsım'ın bu önemli tercümesi, en son olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, Nr.1377-1378-1379'daki nüsha esas alınarak matbûundaki düzen değiştirilmeden latin harfleriyle neşredilmiştir.⁴⁶

Eserin daha sonra yine İstanbul'da ve Mısır'da basımları gerçekleştirilmiştir. Âsım'ın nüshası Sultan I. Abdülhamid'in (ö. 1789) İstanbul Bahçekapı'da kendi yaptırdığı külliye içinde yer alan Hamidiye Kütüphanesi'ne taşınarak ümmetin istifadesine sunulmuştur. 1377 (I. Cilt), 1378 (II. Cilt) ve 1379 (III. Cilt) numaralarıyla nüshanın kütüphane kaydı yapılmıştır.⁴⁷ Ahmed

³⁶ Sütçü Tevfik, "Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi", 544.

³⁷ Antepli Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi- Yilmazer, *Âsım Efendi Tarihi*, 2015, 1/132.

³⁸ Şahiner Necmeddin, *Türk Dilinin Mimarı*, 67.

³⁹ Özuslu Ergün, "Gaziantep'te Hat Sanatının Gelişimi ve Gaziantepli Hattatlar", *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SİRAT* 4/1 (2023), 76.

⁴⁰ Aksoy Ömer Asım, *Mütercim Âsım* (Türk Dil Kurumu Yayınları, ts.), 18.

⁴¹ Dağlıoğlu Hikmet Turhan, "Âsım", 1-2/600-601.

⁴² Sütçü Tevfik, "Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi", 541.

⁴³ Kılıç Hulusi, "el-Kâmûsul-Muhît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 287.

⁴⁴ Taşkesenlioğlu Lokman, "Mütercim Âsım ve Türk Dili ve Edebiyatı Açısından Önemi", *Dergipark* 9,84-94 (2020), 89.

⁴⁵ Köprülü Mehmet Fuad, "Âsım", 1/672.

⁴⁶ Antepli Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi- Yilmazer, *Âsım Tarihi*, 1/CXXXII.

⁴⁷ Mütercim Âsım Efendi vd., *Okyânusu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsi'l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/14.

Lütfi Efendi, *Kâmus Tercümesindeki* kelimeleri alfabe sırasına göre düzenleyerek 53.000 kelimelik *Lugat-ı Kâmus'u* hazırlamıştır. Aslı Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan eserin elif ve bâ harflerini ihtiva eden ilk iki cüzü basılmıştır (1282, 1286). *El-Kâmûsü'l-Muhît* Farsça'ya da birkaç defa çevrilmiştir. Yahyâ b. Muhammed Şeffî-i Kazvî'nin *Tercümânü'l-Luğâ'sı* bunlar arasında yer alır (*el-Kâmûs* kenarında, Tahran 1277, ayrıca Tahran 1303-1308)⁴⁸ “Şerh, hâşiye ve tercümelerinde yer yer eleştirilen *Kâmûsu'l-Muhît* hakkında müstakil tenkit eserleri de yazılmıştır. Muhammed Sa'dullah b. Nizâmeddin el-Hindî el-Murâdâbâdî, *el-Kavlü'l-Me'nûs fî Sifâti'l-Kâmûs* adlı eserinde (Râmpûr 1287/1870) *el-Kâmûs'u* otuz beş yönden eleştirmiştir. Ahmed Fâris eş-Şidyâk da *el-Câsûs 'ale'l-Kâmûs*'unda (İstanbul 1299) sözlüğü yirmi dört noktada tenkit etmiştir. Ahmed Teymur Paşa *Tashîhu Ağlâti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (Kahire 1343) ve Kara Dâvud İzmitî *ed-Dürri'l-Lakit fî Ağlâti'l-Kâmûsi'l-Muhît*(nşr. Mustafa Kılıçlı, Erzurum 1990) adıyla birer eser kaleme almışlardır.”⁴⁹

“Âsım Efendi'nin *el-Okyânûs'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît* adlı bu önemli tercümesi, en son olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, Nr.1377-1378-1379'daki nüsha esas alınarak matbuundaki düzen değiştirilmeden latin harfleriyle neşredilmiştir”⁵⁰

Âsım'ın iki büyük lügatinden ikincisi olan ve Arap ve Fars filolojilerine vukûfiyetini ispatlayan *Kâmûsu'l-Muhît* adlı tercümesinin önsözünde, dört yüz elli yıldan daha uzun bir süreden beri hiçbir âlimin bu kitabı çevirmeye cesaret edemediğini,⁵¹ Allah Teâlâ'nın yardımı ile *Burhan-ı Katî*'nin ardından *Kâmûs-ı Muhît'i* de tercümeyle mazhar olup Arap ve Acem söz ülkelerini fethetmenin kendisine nasip olduğunu ifade etmektedir. Bunu gerçekleştirirken her konuda çok hassas davranmıştır.⁵² Eserin aslında eksik kalan yönleri tamamlayarak Türkçeye önemli bir ansiklopedik eser kazandırmıştır. Bütün bu yönleriyle eser, sadece bir tercüme olmaktan öte aynı zamanda tenkit, ikmal ve tashihtir.⁵³

Âsım eseri Türkçeye çevirirken Arapça aslını olduğu gibi aktarmamış, farklı kaynaklardan faydalanarak lügatteki maddelere önemli katkılarda bulunmuştur. Arapça kelimelere öz Türkçe karşılıklar vermiş, karşılığı yazı dilinde olmayan kelimelere Antep halk ağzından örnekler vererek açıklama getirmiştir. Anlamları açıklarken yalın bir dil kullanmıştır. Bu özellikler o dönem için yepyeni bir dönüm noktasıdır.⁵⁴

Kâmûsu'l-Muhît dışındaki önemli eserlerinden bazıları ise şunlardır:

2.4.2. Tuhfe-i Lüğat-ı Arabiyye

2.4.3. Âsım Târihi

2.4.3. Tibyân-ı Nâfi der Terceme-i Burhân-ı Kât'ı

2.5.3. Merahu'l-Me'âlî fi Şerhi'l-Emâlî

2.6.4. Terceme-i Siyerü'l-Halebî

2.7.5. Mazharu't-Takdîs bi Hurûci Tâifeti'l-Fransîs

3. Âsım'ın Lügatinin Kıraat ve Tefsir İlmine Kaynaklık Değeri

İnsanlar arası iletişimin en önemli türlerinden biri dilsel iletişimidir. En ilkel toplumların bile birbirleriyle anlaşabilmek için asgari düzeyde de olsa kelimelere ihtiyacı

⁴⁸ Görenpınar İsmail, *Al-Okyanusu 'L-Basit Fî Tarcamati 'L-Kâmûsu 'L-Muhît- "Ğayn" Maddesial-Ğuddat- Al-Ğadrat Giriş – Metin – Sözlük – Dizin* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 16.

⁴⁹ Kılıç Hulusi, “DİA, el-Kâmûsul-Muhît”, 287-288.

⁵⁰ Antepli Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi- Yılmaz, *Âsım Tarihi*, 1/CXXXII.

⁵¹ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi* (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305).

⁵² Taşkesenlioğlu Lokman, “Mütercim Âsım ve Türk Dili”, 89.

⁵³ Kılıç Hulusi, “DİA, el-Kâmûsul-Muhît”, 288.

⁵⁴ Abdülkadiroğlu Abdülkerim- Güçlü Ayla, *Gaziantep Meşhurları*, 150; Aksoy Ömer Asım, *Mütercim Âsım*, 23.

olmuştur. Milletlerin konuşmada, yazışmada veya edebî ve kültürel eserlerinde kullandıkları sözcük sayısı tekâmül süreci içerisinde artış ve çeşitlilik göstermiştir. Kelimelerin toplumdan topluma; nesilden nesile hatta yöreden yöreye farklı kullanım şekillerine rastlanır. Kuşaklar birbirinden uzaklaştıkça önceki nesillerin kullandığı sözcüklerin manası bilinemez hale gelebilir. Kelimelerin zaman içerisinde değişmesi ve çeşitliliği dilin zenginleşmesi sonucunu doğurur. Bunun sonucu olarak da ortaya çok sayıda sözcük çıkar. Bunların toplumdaki herkes tarafından bilinmesi mümkün olmayabilir. Bu sebeple her toplumda sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁵ Kelimelerin derlenip sistemli hale getirilmesiyle sözlükler oluşturulmuş olur.

Sözlükler, bir dilde yer alan sözcüklerin öncelikle birincil daha sonra da muhtemel farklı anlamlarını, farklı telif edilme gayelerine bağlı olarak deyim veya cümle içinde kullanım şekillerini, konuşmada söyleyiş biçimlerini, kelimenin isticakını, kökünü, bunların telaffuz ve başka unsurlarla meydana gelen söz ve anlamlarını zaman zaman örnekler de vererek açıklayan çalışmalardır.⁵⁶

Klasik dönem Arap yazarları, Arapça sözcüklere bütün olarak "*el-Luğa*" adını vermişlerdir. Dil anlamına gelen "el-Luğa" tüm sözcük bilimlerini içine alan terimsel anlamında da kullanılmıştır. Bu kullanım mîlâdî X. yüzyıldan itibaren birkaç asır boyunca devam etmiştir. Bu dönemde "*El-Lugavî*" sözcüğü ise dilci, sözcükleri inceleyen, tasnif eden kişilere verilen isimdir. Örneğin, el-Halil b. Ahmed (Ö.175-791) bir dilcidir zira o, lafızları sistemli bir şekilde bir araya getirmek suretiyle Arapça'nın ilk sözlüğü olan "*Kitâbu'l-Ayn*"ı telif etmiştir. "*Cemheratu'l-Luga*" isimli sözlüğü hazırlayan İbn Dureyd (öl.321/933) ve "*Tehzîbu 'l-Luga*" adlı sözlükleri hazırlayan el-Ezherî (öl.370/980) de birer dilcidir. Böylece "el-Luğa" sözcüğünün kullanımı, "sözlük yazımı" bağlamında da devam etmiştir.⁵⁷ Arapçada "*mu'cem*" ve "*kâmus*" kavramları da lügat kelimesinden başka sözlük kelimesini karşılayan diğer kelimeler.⁵⁸

Kur'an-ı Kerim, dini ilimlerin birçoğuna kaynaklık ettiği gibi filolojik faaliyetlerin başlamasının da en önemli kaynağı ve sebebidir. Kur'an'ın bizzat Hz. Peygamber (S.A.V.) tarafından çeşitli malzemeler üzerine yazdırılması, daha sonra ilk halife Hz. Ebu Bekir (r.a.) döneminde dağınık haldeki bu malzemelerin bir mashafta toplanması ve halife Hz. Osman (r.a.) döneminde de bu mushafın, Kureyş lehçesi esas alınarak çoğaltılması Kur'an ile ilgili yapılan ilk filolojik faaliyetler olarak nitelendirilebilir. Bahsi geçen o dönemdeki faaliyetler Kur'an'ın korunması amacına yönelik bir tedbir olarak değerlendirilebilir.⁵⁹

Başlangıçta Kur'an ve hadisi kavramak gayesiyle başlayan dilsel çalışmalar gelişerek zamanla müstakil ilim dalı haline gelmiştir. Nahiv çalışmaları, lügavî tefsirler, kıraat eserleri, şiir ve tabakât kitaplarının yanı sıra sözlük çalışmaları da başlamış ve bunlar birbirini destekleyerek gelişmiştir. İslam'da dilbilim, ilahiyat alanının elzem başvuru kaynağı haline gelmiştir. Zira dilbilim, Kur'an lafızlarının hataya yer vermeyecek şekilde doğru okunmasının yanı sıra kavramların şüpheye yer vermeyecek derecede sağlam bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması için de zorunlu bir araçtır.⁶⁰

Osmanlı döneminin en önemli dilcilerinden olan Âsım Efendi de Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el- Firûzâbâdî'nin (1328-1414) Cevherî'nin *es-Sıhah* olarak bilinen *Tacü'l-Luga* adlı sözlüğüne ilaveler yaparak geliştirdiği meşhur *el-Kâmûsü'l-Muhît ve'l-Kabesü'l-Vasît el-Câmi' limâ Zehebe min Luğatî'l-Arab Şemâtî*⁶¹ adlı Arapça sözlüğünü Türkçeye tercüme etmiştir.⁶²

⁵⁵ Muhtar Cemal, "İslamda Sözlük Çalışmaları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985), 363.

⁵⁶ Eren Ali Cüneyt, "Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (2009), 129-151.

⁵⁷ Kızılkı Zafer, "Arapçada Dil Bilimlerinin Tarihsel ve Kavramsal Temelleri", *Ekev Akademik Dergisi* 30 (2007), 257-258.

⁵⁸ Eren Ali Cüneyt, "Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı", 129.

⁵⁹ Bulut Ali, "Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garibü'l-Kur'an, Meanî'l-Kur'an, İ'rabu'l-Kur'an) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicri İlk Üç Asır)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12-13 (2001), 391.

⁶⁰ Uzun Ayşe, *Hicri İlk Dört Dört Asırda Tefsir- Sözlük İlişkisi*, 41; İpek, "Kur'an'a Yönelik Yapılan Sözlük Çalışmaları", 47.

⁶¹ Kılıç Hulusi, "DİA, el-Kâmûsul-Muhît", 287.

⁶² Taşkesenlioğlu Lokman, "Mütercim Asım ve Türk Dili ve Edebiyatı Açısından Önemi", *Dergipark* 9,84-94 (2020), 89.

Eserin kısa adı *el-Kâmûsü'l-Muhît*'tir. Bu eser, Âsım Efendi'nin kendisine en büyük şöhreti getiren ve "mütercim" unvanını almasını sağlayan en önemli eserlerinden biridir. *Kâmûs Tercümesi*, yaşadığı dönemin ve sonraki dönemlerde ilmiye sınıfının başvuru kaynaklarından birisi olarak Âsım Efendi'ye unutulmaz bir hizmet imkânı sunmuştur.⁶³

Mütercim Âsım Efendi önsözünde, dört yüz elli yıldan daha uzun bir süreden beri hiçbir âlimin bu kitabı çevirmeye cesaret edemediğini, Allah Teâlâ'nın yardımı ile *Burhan-ı Katî*'nin ardından *Kâmûs-ı Muhît*'i de tercümeyle mazhar olup Arap ve Acem söz ülkelerini fethetmenin kendisine nasip olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴

Mütercim Âsım Efendi'nin "*el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti Kâmûsü'l-Muhît*" adlı Osmanlıca sözlüğü, birçok ilim dalına kaynaklık ettiği gibi kıraat, tefsir ve tecvid kavramlarını da dilsel ve terminolojik bir yaklaşımla ele almıştır. Bu açıdan kıraat alanına önemli katkılar sunmuştur. Kavramları gerek kök anlamlarını vererek gerekse istikakını ele alarak birtakım özgün eklemeler de yaparak açıklamıştır.

Mütercim Âsım Efendi'nin sözlüğünde geçen kıraat, tefsir ve tecvid kavramlarına dair yaklaşık iki yüz kavram tarafımızca tespit edilmiştir. Yaptığımız detaylı kavram taraması sonucunda bu sözlükte müellif, kıraat, tefsir ve tecvid kavramlarının büyük bir kısmının sözlük anlamını verip bu terimlere istilâhî anlamda genişçe mana vermemiştir. Sadece sözcük anlamını vermekle yetinmiştir. Hatta bazı kavramlar hakkında detaylı açıklama yapsa da terimsel manada tanımlama ve açıklama yapmamıştır.

Makalemizin devamında Âsım'ın sözlüğünde yer verdiği kıraat, tefsir ve tecvid kavramlarından birkaçına örnek olması açısından yer vereceğiz.

4. Kâmûs-u-l Muhît'teki Kıraat, Tefsir ve Tecvid Kavramlarına Örnekler

Harf: (الْحَرْفُ) Hâ'nın fethi ve râ'nın sükûnuyla her nesnenin ucuna, kenarına, sivri ve keskin kıyasına denir. "Harfu'l-cebel" dağın tepesinde yalman gibi sivri doruğuna denir. Heca harflerinden birine denir. Vech ve üslup manasına da kullanılır. Allah-ü Teâlâ bir âyet-i kerîmede "*İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki; kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir, dinden yüz çevirir. O kimse dünyasını da ahretini de kaybetmiştir. İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir.*"⁶⁵ Yani insanlardan bazıları dergâh-ı ilâhîye tek bir vecih üzere ibadet ederler, nimet ve mutluluk vaktinde ibadet edip musibete uğradıklarında ibadet etmezler. Yahut şüphe ve tereddüt üzere nefsi sağlamaştırarak ve hafızaya iyice yerleştirerek, mutmain bir kalp ile İslam dinine girmezler ve Allah'a gerçek kulluğu güzelce kabul etmezler. Bir hadisi şerife göre; "Kur'an'ın tamamı yedi harf üzere indirildi. Hepsî kâfidir ve şâffîdir."⁶⁶ Yani Arapların yedi lügatinden birisi ile indirildi. Buradaki "ahruf" kelimesi harf kelimesinin çoğuludur ki buradan murad, Arap lügatindeki Kureys, Yemen, Hevazin ve Huzeyl lügatları gibi yedi çeşit lügattir. Her ne kadar "yedi ifadesi" on veya daha fazla vechi ihtiva ediyor ise de kastedilen tek harfte yedi harf değildir. Öyle ise yedi lehçe Kur'an-ı Kerim'de yazılı olarak mevcut demektir.⁶⁷

Hayşûm: (الْحَيْشُومُ) "Kaysûm" (قَيْضُومُ) vezninde burnun mahallinden (نُحْرَةٌ) "nuhret" in yani burun deliğinin üst kısmı ile baştaki geniz boşluğundan burun deliğinin altına denir. "Gasabetu'l-enf" (قَصَبَةُ الْانْفِ) burun kemiğidir ve "nuhret" (نُحْرَةٌ) burnun ilerisidir "Haşârimu'r-re's" (حَشَارِمُ الرَّأْسِ) baştan burun içine inen yumuşak kıkırdaktır. O halde "hayşûm" (حَيْشُومُ)

⁶³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi vd., *Osmanlı Müellifleri*, 1/395.

⁶⁴ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305.

⁶⁵ Hacc 22/11

⁶⁶ Taberânî Süleyman b. Ahmed ebu'l Kâsım, *Mu'cemü'l-Kebîr* (Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, 1994), 20/150.

⁶⁷ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi* (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305), 3/544; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsü'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 4/3655.

beynin öncesinde müşterek hissedilen yere bitişik konumda olur ki Türkçede “geniz” tâbir olunur. Çoğulu “hayâşîm” (حَيَّاشِيم) dir. Bazılarına göre “hayâşîm” (حَيَّاشِيم) burnun bitiminde olan kemirtleklerden (kıkırdak) ibârettir ki; burun ile kafanın içinde, arasında olur ve bir görüşe göre burnun içinde olan damarlara denir. Bu sebeple de çoğul olarak kullanılır.⁶⁸

Hurûfu'l-Kalkale: (حُرُوفُ الْقَلَلَةِ) Ehl-i sarf-u tecvîde göre; beş harften ibârettir ki “قَطْبُ جَدِّ” terkibi kapsar. Vakf halinde yeni bir ses meydana getirildiği için böyle söylenir.⁶⁹

İbdal: (إبدال) Hemzenin kesri ile if'al (افعال) vezninde tebeddül manasına gelir. Yani bir nesneyi tağyîr eylemek manasındadır.⁷⁰ Bir nesneyi diğerinin yerine koymak anlamındadır.⁷¹

İdcâ': (الإِضْجَاعُ) Hemzenin kesriyle, bir kimseyi yanı üzere yatırmak manasındadır. Bir nesneyi aşağıya doğru çekip eğmek dolu kabı baş aşağı eğip boşaltmak manasındadır. Ve hareke konusunda imâle ve hafz gibi hallere genellenir ki kesre ile imale arasında harekeyi hafifçe yatırmaktan ibarettir.⁷²

İdgâm: (الإِذْغَامُ) Hemzenin kesriyle bu dahi soğuk bir kimseyi kaplamak manasındadır.

Ve yüzü karartmak manâsındadır. Atın ağzına gem geçirmek manasındadır. Sarf ilmi ıstılahında bir harfi diğer harf içine dercetmek ve dahil etmekten ibarettir ki tek cinsten olurlar.⁷³

İhfâ: (الإِخْفَاءُ) Hemzenin kesriyle gizlemek ve gizlenmek manasındadır.⁷⁴

İklab: (الْإِتْلَابُ) Hemzenin kesriyle “kalb” (قَلْبٌ) gibi bir nesneyi geri çevirmek manasındadır. Ve bir şeyin dönüp çevrilmesi, vakti yaklaşmak manasındadır.⁷⁵

İmâle: (إِمَالَةٌ) Hemzenin kesri ile bir nesneyi bir tarafa doğru eğmek manasındadır. Bir şeyi meylettirdiğinde “إِمَالَةٌ” denilir.⁷⁶

İşba': (الْإِشْبَاعُ) Hemzenin kesri ile doyurmak manasına gelir. “Onu açlıktan doyurdum” şeklinde söylenir. Bir şeyi tam yapmak manasında kullanılır.⁷⁷

Kur'ân: (الْقُرْآنُ) “Usmân” (عُثْمَانُ) vezninde tenzîl-i azîz ve kitâb-ı mübînin ismidir. Cibrîl-i Emîn vasıtasıyla insanlığın önderi Hz. Muhammed'e nâzil olmuştur. Müellifin *Besâir*'de beyânına göre; “Kur'ân” (قُرْآنٌ) lafzının aslı “ruc'ân” (رُجْحَانٌ) gibi masdardır. Toplamak ve artırmak, eklemek manasında ayrıca Hz. Muhamed'e nazil olan kitâb-ı mübîninde alem olmuştur. Sureleri topladığı ve birleştirdiği için yahut kıssalar, emir ve nehiy, va'd ve vaîd gibi

⁶⁸ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 4/265; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 5/4952.

⁶⁹ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 4/56; Mütercim Âsım Efendi vd., *e-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 2014, 5/4725.

⁷⁰ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 3/1168.

⁷¹ el-İsfahânî Râğib, *Müfredât Kurân Kavramları Sözlüğü* (Pınar Yayınları, ts.), 177.

⁷² Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 2013; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 3/3323425.

⁷³ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 4/283; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 2014, 5/4970.

⁷⁴ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 4/944; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 6/5728.

⁷⁵ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 1/446.

⁷⁶ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 4/99.

⁷⁷ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 3/200.

halleri yahut ilimlerin hepsinin ürün ve eserlerini topladığı için okumak manasındadır. “Kıraat” veznindedir. Çoğulu kıraettir.⁷⁸

Lahn: (الْلَحْنُ) Lâm'ın fethi ve hâ-yı mühmelenin sükûnuyla kalıba uygun ve mevzu olan savta denir ki şarkıcı sesidir. Türkçede ezgi tabir olunur. Lügat ve lisân manâsına da kullanılır. Lahn, kırâat ilminde hatâ etmek manâsına gelir. Kelâmın içerik, manâ ve kavramlarına denir.⁷⁹

Meâl: (الْمَعَالُ) “Meâd” (مَعَادُ) vezninde “evl” (أَوَّلُ) manasındadır. Bir nesneyi eksiltmek manasına gelir. “el-meâl” (مَعَادُ) “meâd” vezninde rücû eylemek, bir nesneden geriye dönmek manasındadır.⁸⁰

Mücâveret: (مَجَاوِرَةٌ) Mescidde itikâf etmek manasında kullanılır; mücâveret-i Haremeyn bu manadandır. “el-cevâr”, bir adama komşu olmak manasındadır. “el-İctivâr” kelimesi “iftiâl” vezninde kullanıldığında müşareket içindir ki; komşulaşmak manasındadır.⁸¹

Müteşâbih: (الْمُتَشَابِهُ) “Mutehâlif” (مُتَخَالِفٌ) vezninde “muhkem”in (مُحْكَمٌ) karşıtıdır. Muhkem ve müteşâbih Kur'an'dandır. Müellif “hakeme” (حَكَمَ) maddesinde muhkem sûre ve muhkem ayeti açıklamıştır. Müellifin *Basâir*'de beyânı şudur ki; “müteşâbih” öyle bir kelime ve kelâm-ı Kur'ânîdir ki başka şeylere benzerliği sebebiyle ya lafız yönü ile yahut manâ yönü ile tefsiri müşkil olur. Fukahâ nazarında müteşâbih, zâhiri ve kastedilen manası açık ve bilinebilir olmayan kelime ve kelâmdan ibarettir. Ve bunun hakîkati şudur ki Kur'ân ayetleri birbirine nisbetle üç sınıftır: Biri mutlak olarak muhkemdir ve biri mutlak olarak müteşâbihtir ve biri bir cihetten muhkem ve bir cihetten müteşâbihtir.⁸²

Tecvîd: (التَّجْوِيدُ) “Tefîl” (تَفْعِيلٌ) vezninde çok cömert olmak manasındadır. Şârih der ki; tecvîd, (التَّجْوِيدُ) bir nesneyi güzel eylemek ve hoşça yapmak manasına da gelir. Meselâ tecvîd, harflerin her birini mahreçleri ve sıfatlarıyla eda eylemekten ibarettir.⁸³

Tefsîr: (التَّفْسِيرُ) “Tefîl” (تَفْعِيلٌ) vezninde “fesr” (فَسَرَنَ) gibi gizli ve kapalı nesneyi aşikâr ve âyân eylemek manasındadır. Müfessirîn örfünde tefsir, (التَّفْسِيرُ) İmâm Sa'leb kavli üzere te'vîl ile müradiftir. Bunun dışında tefsir, müşkil lafızdan murâd edilen manayı keşf ve beyân ve tevîl (تَأْوِيلٌ) iki muhtemel olan manânın birini kelâmın zâhirine uygun olan manaya döndürmekten ibarettir.⁸⁴

Sonuç

Mütercim Âsım Efendi, Osmanlı Devleti'nin en önemli tarihçi, dilbilimci ve mütercimlerinden biridir. Yaşadığı dönemde özellikle dil üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmış, birçok Arapça eseri Türkçeye çevirmiştir. Fîruzâbâdî'nin Arap dilinin en kapsamlı ve güvenilir eserlerinden biri olan *el-Kâmûsu'l-Muhîl* adlı eserini de Arapçadan Türkçeye

⁷⁸ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 1/80.

⁷⁹ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 4/747; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîl Kâmûsu'l-Muhîl Tercümesi*, 2014, 6/5498.

⁸⁰ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 3/1159; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîl Kâmûsu'l-Muhîl Tercümesi*, 2014, 5/4336.

⁸¹ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi* (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305), 2/229; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîl Kâmûsu'l-Muhîl Tercümesi* (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/1836.

⁸² Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 4/813; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîl Kâmûsu'l-Muhîl Tercümesi*, 2014, 6/5576.

⁸³ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 1/1110; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîl Kâmûsu'l-Muhîl Tercümesi*, 2013, 2/1394.

⁸⁴ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1305, 2/606; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîl Kâmûsu'l-Muhîl Tercümesi* (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 3/2254.

çevirmiştir. Bu sözlük, Osmanlı dönemi sözlük çalışmalarının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Mütercim Âsım Efendi'nin çevirisi Osmanlı'da sözlükçülük geleneğini şekillendiren önemli bir kilometre taşıdır. Onun yöntemi, sonraki sözlük çalışmalarını da etkilemiş ve daha geniş çalışmalara ilham kaynağı olmuştur.

Âsım Efendi sözlüğünde kıraat, tefsir ve tecvid kavramlarına da yer vermiştir. Sözlükte Kur'an'ın farklı okuma biçimlerini ifade eden kıraat ilminin ve kelimelerin anlamlandırılmasına etkilerini ifade eden tefsir ilminin teknik kavramları ele alınmıştır. Ayrıca Kur'an tilavetinin doğru yapılmasına katkı sağlayan tecvid ilmine dair literatüre de lügatinde yer vermiştir. Ancak bu sözlük, farklı ilimlere kaynaklık etse de salt bir sözlük çalışması olduğundan kıraat, tefsir ve tecvid ıstılahına dair tatminkâr açıklamalar yapma konusunda yeterli olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte çalışmamız esnasında, *Kâmûsu'l-Muhît* tercümesinin, kıraat ve tefsir ilimlerinin dilsel temellerinin anlaşılmasında araştırmacıların yararlanabileceği bir kaynak olarak değerlendirileceği fikrine ulaştık. Çalışma, İslâmî ilimlerde dilsel çalışmaların önemini bir kez daha ortaya koyarak, bu alanlardaki yeni yaklaşımlar için söz konusu sözlüğün kanyak değeri taşıyabileceği noktasında bir öneri sunmaktadır.

Netice olarak araştırmamız sonucunda, sözlüğün kıraat, tecvid ve tefsir ilmine dair kapsamlı bir kaynak kitabı olmadığı sonucuna ulaşılsa da mütercimin bu ilimlere dair iki yüze yakın kavrama eserinde yer vermesi dikkate değer görülmüştür. Bu yönü ile sözlük ile ilgili bu çalışmamız akademik bir katkı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu sözlüğün, özellikle belirli alanlarla ilgili derinlemesine yapılacak yeni ve özgün çalışmalara katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Abdülkadiroğlu Abdulkerim- Güçlü Ayla. *Gaziantep Meşhurları*. Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi, 2004.
- Aksoy Ömer Âsım. *Mütercim Âsım*. Türk Dil Kurumu Yayınları, ts.
- Aksoy Ömer Âsım. "Mütercim Âsım'a Dair Notlar". *Türk Dili Aylık Fikie ve Edebiyat Dergisi* 5/50 (1955), 100-1013.
- Antepli Seyyid Mütercim Ahmed Âsım Efendi - Yılmaz, Ziya. *Âsım Efendi Tarihi(Osmanlı Tarihi1218-1224/1804-1809)*. Mega Basım Yayın San ve Tic.A.Ş., İstanbul., 2015.
- Bulut Ali. "Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garibü'l-Kur'an, Meani'l-Kur'an, İ'rabü'l-Kur'an) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicri İlk Üç Asır)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12-13 (2001), 391-408.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi vd. (ed.). *Osmanlı Müellifleri*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara., 2016.
- Dağlıoğlu Hikmet Turhan. "Âsım". *İslam Türk Ansiklopedisi*. 1-2/594-606. İstanbul: Asari İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1940.
- Duran Abubekir. *Mütercim Âsım Efendi Hayatı (1755-1819) Ve Târîh-İ Âsım'da Fransa Meselesi*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2016.
- el-İsfahânî Râğıb. *Müfredât Kurân Kavramları Sözlüğü*. Pınar Yayınları, ts.

- Eren Ali Cüneyt. "Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (2009), 129-151.
- Görenpınar İsmail. *al-Okyânûs 'l-Basît fî Tercemati 'l-Kâmûsu 'l-Muhît- "Ğayn" Maddesi al-Ğuddat- al-Ğadrat Giriş – Metin - Sözlük – Dizin*. Erzincan, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- İpek, Muhammet Selim. "Kur'an'a Yönelik Yapılan Sözlük Çalışmaları". *Ekev Akademik Dergisi* 53 (2012), 47-53.
- Kaçalın Mustafa Sinan. "Mütercim Âsım Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/200-202. Ankara: TDV Yayınları, ts.
- Karslı İlyas. *Mütercim Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2000.
- Kılıç Hulusi. "el-Kâmûsul-Muhît". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kızıklı Zafer. "Arapçada Dil Bilimlerinin Tarihsel Ve Kavramsal Temelleri". *Ekev Akademik Dergisi* 30 (2007), 249-262.
- Kirişçioglu Fatih. *Mütercim Âsım Efendi'nin Kâmus Tercümesindeki Uzun İsimleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- Köprülü Mehmet Fuad. "Âsım". *İslam Ansiklopedisi*. 1/665-673. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.
- Küçükaşçı Mustafa Sabri. "Seyyid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kütükoğlu, Bekir. "Vak'anüvis". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 457-461. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Muhtar Cemal. "İslamda Sözlük Çalışmaları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985).
- Mütercim Âsım Efendi vd. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2013.
- Mütercim Âsım Efendi vd. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2013.
- Mütercim Âsım Efendi vd. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2013.
- Mütercim Âsım Efendi vd. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi vd. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûs Tercemesi*. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûs Tercemesi*. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûs Tercemesi*. İstanbul: Cemâl Efendi Matbaası, 1305.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûs Tercemesi*. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305.
- Mütercim Âsım Efendi vd. *Okyânusu'LL-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsi'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Özuslu Ergün. "Gaziantep'te Hat Sanatının Gelişimi ve Gaziantep'te Hattatlar". *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT* 4/1 (2023), 69-94.
- Özuslu Ergün. "Mütercim Âsım Efendi'nin (1755-1819) Eserleri ve Kayıp Aile Kabristanı". *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (2020), 100-118.
- Sütçü Tevfik. "Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kâmus Tercümesi". *Tarih Okulu Dergisi* 16 (2013), 541-553. <https://doi.org/DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh375>
- Şahiner Necmeddin. *Türk Dilinin Mimarı Antebli: Mütercim Seyyid Ahmed Âsım*. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Taberânî Süleyman b. Ahmed Ebu'l Kâsim. *Mu'cemü'l-Kebîr*. Kahire: Mektebet-ü İbn-i Teymiyye, 2. Basım, 1994.
- Taşkesenlioğlu Lokman. "Mütercim Âsım ve Türk Dili Ve Edebiyatı Açısından Önemi". *Dergipark* 9,84-94 (2020). <https://doi.org/10.32579/mecmua.690520>

Uzun Ayşe. *Hicrî İlk Dört Asırda Tefsir- Sözlük İlişkisi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2 (Aralık/ December 2024): 53-62

Asr Sûresinin Bağlamında Zaman Yönetimi Time Management in the Context of Surah Al-Asr

Emine Yavuz

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Tefsiri Anabilim Dalı
Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology
Sivas, Türkiye

e-mail: 38yavuzemine@gmail.com orcid.org/ 0009-0003-0959-233X

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 06.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 25.11.2024

Yayın Tarihi/Pub Date: 31.12.2024

Atıf/Cite as

Yavuz, Emine. Asr Sûresinin Bağlamında Zaman Yönetimi, Tafsir Dergisi 4/2 (Aralık 2024), 53-62

Yavuz, Emine. Time Management in the Context of Surah Al-Asr Tafsir Journal 4/2 (December 2024), 53-62

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey.

<http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Asr Sûresinin Bağlamında Zaman Yönetimi

Öz

Zaman, insanlık tarihi boyunca dünüyle, bugünüyle ve yarınıyla hayatın ta kendisi olmuştur. İnsan onunla kendi varlığından haberdar olur. Kimi zaman sevinç, mutluluğu; kederi ve üzüntüyü yaşar, En önemlisi de onunla hayra ya da şerre kapı aralar. Zamanın telafisi, tekrarı ve değiştirilebilme özelliğinin olmayışı onu değerli kılmıştır. Tüketildikçe de bu değer daha da artmıştır. Bu denli değerli olan zaman Allah Teâlâ tarafından insana emanet edilirken gayesiz verilmemiştir. İnsan bu değerli emaneti iman, inanç, düşünce ve fikri dünyasıyla zenginleştirmelidir. Allah'ın rızasına uygun ve Allah'ın elçisinin örnekliğinde şekillendirmeli ve yönetmelidir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'in özü mahiyetinde olan Asr sûresiyle insana dünya ve ahiret hayatının kurtuluşu için zamanı şekillendirmesi ve onu yönetmesi için gereken dört unsuru beyan etmiştir. Bunlar iman, salih amel, hayır ve sabrın tavsiye edilmesidir. Bu unsurlar doğrultusunda zamanı yöneten insan salih bir kul olmanın verdiği güçlü bir kimliğe ulaşır. Böylece Eşref-i mahlûkat olma özelliğini de devam ettirmiş olur. Bu makalede insanın zamanını nasıl şekillendirmesi ve onu nasıl yöneteceğini Asr sûresi bağlamında incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Asr, Kâr, Zarar, Salih amel, Sabır.

Time Management in the Context of *Surah al-ʿAsr*

Abstract

Time, throughout human history, has been life itself, with its past, present, and future. Through it, humans become aware of their own existence. At times, they experience joy and happiness, or sadness and sorrow. Most importantly, through time, they open doors to either good or evil. The fact that time cannot be restored, repeated, or altered has made it valuable. As it is consumed, this value increases even more. This incredibly precious gift of time was not given to humans by Allah without purpose. Humans should enrich this valuable trust with faith, belief, thought, and intellect. It should be shaped and managed in a way that aligns with Allah's pleasure and follows the example of His Messenger. Allah, in *Surah al-ʿAsr*, which embodies the essence of the Qur'an, has revealed the four essential elements needed for a person to shape and manage time in order to succeed in both this life and the hereafter. These elements are faith, righteous deeds, goodness (*khayr*), and patience. By managing time in accordance with these elements, a person attains the powerful identity of being a righteous servant of Allah. In this way, they also maintain their status as the most honorable of all creations. In this article, we will attempt to examine how humans should shape and manage time in the context of *Surah al-ʿAsr*.

Keywords: *Surah-al-ʿAsr*, profit, loss, goodness (*khayr*), action, patience.

GİRİŞ

Kur’ân’ı Kerim, hayrın ve hakikatin aydınlığından uzak kalmış, zulmün ve yalanın karanlığını kendine gelecek diye sunan, nefsinin istek ve tutkularını yerine getirme telaşında yaşadığı sanal mutluluklarda kaybolan insanlığa kurtuluşları ve saadetleri için gönderilmiş en son ilâhî bir kitaptır. Bunu Kur’ân-ı Kerim şöyle anlatır:

“Allah onunla rızasına tâbi olanı selamet yoluna iletiyor ve izniyle onları karanlıklardan nura çıkarıp doğru bir yola hidayet ediyor.”¹

“Gerçekten bu Kur’ân, insanlara en doğru yolu gösterir. Salih amel işleyen müminlere kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdelir.”²

Kur’ân’ın muhatabı olan insan maddî yönüyle su ve topraktan oluşur. Fıtratıyla, duygularıyla, arzularıyla ve kendine özgü yaşam kurallarıyla yaratılmışlar içinde bir başka varlıktır. Kur’ân’ı Kerîm’de, bu kendine özgü varlığın yaratılışını, hayatının önemini, yaratılış gayesini, dünyada bulunma maksat ve gayesine ait bütün soruların cevabını vermektedir.

Eşref-i mahlûk olarak yaratılmışların en şerefli kılınan insan,³ dünyevi tutkuları ve nefsi hazlarını okşayan her durumda ezelde verdiği kulluk sözünü iman ve ibadet bağlamında canlı tutabilmesi sermayesi olan zamanını, doğru kullanmasına bağlıdır. Onunla dünyevi ve uhrevi yükselişi ve mutluluğu yaşadığı gibi düşüşleri ve mutsuzluğu da yaşar.

İnsan zamanını doğru kullanmadığın da dünya hayatı ile ahiret hayatı arasındaki dengeyi bozar. Allah’a verdiği kulluk sözünden uzaklaşır. Dünyevileşmenin verdiği kibir ve gururla oyalanırken de ömrünün büyük bir bölümünü tüketmiş olur. Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâlâ bu konu da şöyle buyurmuştur:

“Bununla beraber kimin ömrünü uzatıyorsak, yaratılışında onu (gençlikteki kuvvet ve gücünü almak suretiyle) tersine çeviriyoruz. Hâlâ akıllanmayacaklar mı?”⁴ Öyleyse akıl sahibi insan dünyaya ve ahirete ait sorumluluklarını Allah Teâlâ’nın emirleri doğrultusunda ve peygamberinin uygulamalarının örnekliğinde yerine getirmelidir.

İnsanın hem dünyevi hem uhrevi aydınlığını ve hidayetini isteyen Allah Teâlâ, Kur’ân’ı Kerim aracılığıyla göndermiş olduğu Asr süresiyle zamanı işlevsel olarak nasıl kullanılmasını haber verirken, kullanılmadığında da nasıl bir hüsrana uğranılacağını da haber vermiştir. Günümüz insanının yaşadığı hız ve haz onu sahip olduğu zamanı yetiştirememenin şikâyetini ve sıkıntısını yaşatmaktadır. Bu sıkıntısına çözüm olacağını inancıyla zamanını Asr sûresi bağlamında işlevsel hale getirmek. Tükettiği zamanın kendisine bıraktığı zarar ve ziyarı, iman ehli olup, amel-i salih işleyerek, hakkı ve sabrı tavsiye ederek kazanca dönüştürmek makalemizin konusunu oluşturmuştur.

¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Meali*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1982), el-Maide 5/16.

² İsrâ Sûresi, 17/9.

³ İsrâ Sûresi, 17/70.

⁴ Yasîn Sûresi, 36/68.

Makale çalışmamız, araştırmanın konusu kapsamına dâhil olan kaynaklar incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili kitap, tez ve makaleler incelenmiştir.⁵ Âyet meâlleri verilirken Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınlarından Hayrettin Karaman, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş tarafından hazırlanan “*Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*” adlı eserden yararlanılmıştır. Kadim ve muassır tefsirlerinden Taberi’nin “*Câmiul Beyân’ı*,” Râzi’nin “*Mefâtihu’l Gayb’ı*” ve Kurtubî’nin “*el Câmi li-Ahkâmî’l-Kur’ân-ı*” Ömer Nasuh Bilmen’in “*Kur’ân’ın Meâl ve Tefsiri*” ve Elmalılı Hamdi Yazır’ın “*Hak Dini Kur’ân Dili*” faydalanılmıştır.

Asr suresinin mana bakımından Kur’ân-ı Kerimin özeti olma sebebiyle üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Fakat biz çalışmamızda Asr suresinin belirttiği mesajlarla insanın zamanının işlevselliğini ve yönetimini kazanmasının öncelik verilmesiyle diğer çalışmalardan ayrılmıştır.

1. Asr Sûresi Bağlamında Zamanın İşlevselliği

Asra yapılan yeminle başlayan ve insan hayatında zamanın önemi ve değeri arasındaki ilişki üzerinde duran bu sûrey-i celile de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Rahman ve rahîm olan Allah’ın adıyla...1. Asra yemin ederim ki, 2. İnsan gerçekten ziyandadır. 3. Ancak iman edip iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır. (Asr 103/1-3)⁶

1.1. Asr’ın Lügat Anlamı

Asr sûresinde geçmekte olan “Asr” kelimesi masdar olarak “hapsetmek, menetmek; vergi vermek, sıkıp suyunu çıkarmak” demek olan “asr”, isim olarak “dehr, mutlak zaman, özellikle içinde bulunulan zaman, karn yani seksen veya yüz senelik zaman dilimi, gündüz, gece, sabah, akşam, ikindi vakti” gibi manalara gelir.⁷ Müfessirler Kur’ân’ı Kerîm’de zikredilen “asr” kelimesini “ikindi namazı”, “mutlak zaman” “Hz. Muhammed’in (sav) asrı” (Asr-ı saâdet, Asr-ı nübüvvet) ve “ahir zaman” diye de tefsir etmişlerdir. Asra yapılan yeminle insan hayatının sermayesi olan zamanın önemine ve kıymetine dikkat çekilmiştir.⁸

Ömer Nasuh Bilmen, “asr”ın izahını yaparken şu değerlendirmede bulunmuştur: Bütün bu “asr” denilen şeyler: birer kudret eseridir. Nice hikmetleri ve faydaları içermektedir. Öyle bir kudret eserine yemin ise insanları uyandırmaya ve beyan olunacak şeylere dikkat nazarlarını çekmeye bir vesiledir ve daha nice işaretleri de taşımaktadır.⁹

⁵ Abdurrahman Şahin, *Asr Sûresi Işığında Mutluluk Prensipleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 6.

⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâl ve Tefsiri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 5: 682.

⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâz’ı’l-Kurân*, (Beyrut: Yayın Yok, 1992), 569.

⁸ Muhammed Eroğlu, “Asır” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3:502.

⁹ Ömer Nasuh Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985) 8:4091

Kurtubî, Allah'ın Asr sûresinde zamana yemin etmesini şöyle açıklamıştır: Yüce Allah asra yani zamana yemin etti. Çünkü durumların değişmesi sebebiyle zamanda bir uyarıcılık ve bu hallerin değişmesinde yaratıcının varlığını gösteren deliller vardır.¹⁰

Zamana yemin edilerek onun insan hayatındaki yerine ve önemine dikkat çekilmiştir. Çünkü zaman, kendisi zaman üstü olan Allah Teâlâ'nın yaratma, yönetme, yok etme, rızık verme, alçaltma, yüceltme gibi kendi varlığını ve sonsuz kudretini gösteren fiillerinin tecelli ettiği bir varlık şartı olması yanında, insan bakımından da hayatını içinde geçirdiği ve her türlü eylemlerini gerçekleştirdiği bir imkân ve fırsatlar alanıdır. Yüce Allah böyle kıymetli bir gerçeklik ve imkân üzerine yemin ederek zamanın önemine dikkat çekmiş; onu iyi değerlendirmesi dünyasını ve ahiretini kazanması için doğru kullanmasını istemiştir. Fakat zamanı değerlendiremeyen ve doğru yönetemeyen insan ise sorunlarla karşı karşıya kalacağını, sûrenin devamında işaret ettiği gibi "hüsran" (ziyan) da olacağını haber vermiştir. Ziyandan maksat ahiret azabıdır. Çünkü ömrünü kaybetmek ve ahiret azabını kazanmak en büyük kayıptır.¹¹

İnsan ömrünü nerede harcadığını ve bunun hesabı olduğunu unutması da zarardandır.¹² İnsan hesabını vereceği ömrünün kıymetini bilmelidir. Onun kendisine gayesiz verilmediğini de akıldan çıkarmamalıdır.

1.2. Asr Sûresinin Konusu

Asr sûresi üç ayettir. Mekki sûrelerdendir.¹³ Üç ayetten meydana gelmesine rağmen ortaya koyduğu mana zenginliği ve ağırlığı sebebiyle insan hayatın da önemli bir yer işgal etmektedir. Allah Teâlâ, sınırsız kudretine ve hikmetine delalet eden dehre veya zamana kasem ettikten sonra, insanın her nefesinin sahip olduğu zamanı tüketmenin verdiği bir zararda olduğunu beyan etmiştir. Ancak tükettiği zamanını bu dört meşguliyetle meşgul edenlerin zararı kurtuluşa çevirdiklerinden bahsedilmektedir. Bunlar, sahih iman, salih amel ve birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmeleridir.¹⁴

Kur'ân'ı Kerim'de Allah Teâlâ, Tekasür sûresinde insanoğlunun dünya hayatın da ölene kadar sahip olduğu dünya malının çokluğuyla övünmesi, ömrünü buna harcaması, ahiretini unutması, Allah'ın emirlerine itaat etmemesi ve yasaklarından kaçınmaması fayda değil zarar getirdiğini bilakis bütün bu mallardan da sorguya çekileceğini haber vermiştir. Daha sonra Asr sûresinde de ise insanoğlunun dünya hayatında meşgul olması gereken şeyin mal çokluğu ile değil yaşadığı zamanını iman

¹⁰ Ebu Abdullah Muhammed bin. Ahmed el-Kurtubi, *Câmiul-Ahkami'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruç Yayınları, 2003) 19:327.

¹¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 2008) 682.

¹² Fahreddin Er Razi, *Tefsiri Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, trc. Suat Yıldırım vd., (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992) 23:389.

¹³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Cami'ul-Beyan an-Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân* (1. Baskı), nşr. Mahmut Şakir El Haristani, (Lübnan/Beyrut: Dar Ehia Al-Turath Al-Arabi, t.y.).

¹⁴ Razi, *Tefsiri Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 23: 394.

üzere salih amellerle meşgul edip birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmeleri telkin edilmiştir.¹⁵

Asr sûresi kısa olmakla beraber Kur'ân-ı Kerim'deki bütün söylem ve isteklerin özü sayılır. İmam Şâfiî'nin bu sûre hakkında, "Şayet Kur'ân'da başka bir şey nazil olmasaydı şu pek kısa sûre bile insanlara yeterdi. Bu sûre Kur'ân'ın bütün ilimlerini kucaklıyor" dediği nakledilir.¹⁶ Hadis âlimlerinden Beyhakî de, Hz. Peygamber (sav)'in ashabından iki kişi görüştükleri zaman, biri diğerine Asr sûresini okumadan, daha sonra da selam vermeden ayrılmadıklarını rivayet etmiştir.¹⁷

İnsan en kıymetli sermayesi olan ömrünün tükenmesini durdurabilme gibi bir güce sahip olmayan bir varlıktır. Kendisine verildiği andan itibaren onu tüketerek sermayesinin azalmasını yaşamaktadır. Bu azalmanın getirdiği zararı telafi edebilmek için ömrünü Asr sûresinde bahsedilen unsurlarla örtüşün bir hayat yaşmalıdır. İman ile başlayan yaşamını iyi işler olan salih amellerle devam ettirmelidir. Bunları idrak ederken de yaşadığı olumlu olumsuz her durumda da hakkı ve sabrı tavsiye eden söylem ve fiilleriyle kendinin ve başkalarının yaşamın da yer almalıdır.

2. Asr Sûresi Bağlamında İnsanın Zarar ve Ziyana Uğraması

"İnsan gerçekten ziyana içindedir." ¹⁸ âyetinde geçen "Hüsran" kelimesi hasır kökünün mastarı olup sözlükte "sermayeyi kaybedip zarar etmek, ziyanda olmak, malın eksilmesi" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹ Taberi hüsran'ı helâk olma ve noksanlık olarak tarif etmiştir.²⁰

İnsanın Allah'ın (cc) emrettiği inanç esaslarına iman etmeyerek küfür ehlinde olması ve salih amellerini imanı üzerine inşa edilmemesine bağlı olarak dünya ve ahiret mutluluğunu kaybetmesidir. *Allah Teâlâ: "Kim, İslam'dan başka bir din ararsa asla kabul edilmeyecektir ve bu kişiler ahirette hüsran içerisinde olacaklardır."*²¹ Diye buyurur. Hüsran İnsanın ömrünün boşa gitmesi ve kişinin bütün manevi değerlerini kaybetmesidir. İmandan, hayırdan, Allah'ın hoşnutluğundan, İslam nimetinden yoksun olma durumudur. Dünyalıkların peşinde koşarken kazandığı zararın büyüklüğünü ifade etmek için hüsran denilmiştir.²²

Kur'ân-ı Kerim şu insanların hüsranda olduğunu açıklar: Allah'ın ayetlerini inkâr edenler, Allah'a şirk koşanlar,²³ Allah'a isyan edenler, ilahi buyruklara karşı gelenler, peygamberleri inkâr edip batılı seçenler, Hz. Muhammed'e (sav)

¹⁵ Ebu'l Al'a Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 7: 103.

¹⁶ Eroğlu, "Asır", 3: 502.

¹⁷ Muhammed b. Ali eş-Şevkani, *Fethu'l Kadîr*, (Beyrut: Dara'l-Marehaf, 1412-1991), 1653.

¹⁸ Asr Sûresi, 103/2.

¹⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *Mu'cemu'l-Müfreh*, thk. Mansur Fehmi (Beyrut: Dâru'l Kutubü'l-Misriyye, 1945), 231-232; Ahmet Nedim Serinsu, "Hüsran", *Dinî Terimler Sözlüğü Ansiklopedisi* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009), 150.

²⁰ Taberî, *Cami'ul-Beyan*, 9/217.

²¹ Âl-i İmran 3/85.

²² Kadî Nasuriddin Ebu Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Eş -Şiraziye-Beydavi, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil Beydavi Tefsiri*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2013), 5/562.

²³ Nisâ Sûresi, 4/116.

inanmayanlar,²⁴ başına gelen bir musibet sebebiyle İslam’dan yüz çevirenler,²⁵ İslam’dan başka din arayanlar, imandan sonra inkârı seçenler, inkârcılara itaat edenler, yeryüzünde bozgunculuk çıkartanlar²⁶, akrabayla ilgiyi kesenler²⁷ ve münafıklardır.²⁸

Asr sûresinin ikinci ayetin bağlamına göre mükellef olmayan, iyiyi kötüden ayıramayan çocuklar ile akli melekeleri yerinde olmayanlar dışında bütün insanlar, mutlak hüsrân ve zarar içerisindedirler. Zira insanın sermayesi yaşadığı ömrü olan zamanıdır. Alınıp verilen her bir nefesi onu tüketir ve sona doğru yaklaştırır. Yaklaşan bu son kimi zaman insana sevinci; kimi zaman da pişmanlığı getirir. Öyleyse insan ebedi kurtuluşu için zamanını Allah Teâlâ’nın bildirdiği unsurlar doğrultusunda şekillendirip yönetmelidir. Çünkü geçirdiği her bir zaman diliminin getirdiği bir sonuç onu beklemektedir. Bu durumu Kur’ân-ı Kerim şöyle açıklar:

*“Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.”*²⁹

*“Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir.”*³⁰

İnsan o sermayeyi veren sahibine geri ödeme günü olan hesap günü geldiğinde ancak kendisine kalacak kâra göre kendisini kurtaracaktır. Ya da zarara göre de hüsrân ve ziyanda olacaktır. İnsan hayatında geçen her nefes, her saniye bir niyet ve bir işe harcanır, ya da boşa harcanır. Eğer bu boşa harcandıysa bu bir zarardır. Eğer yerine getirilen iş mubah ve geriye bir yarar getirmediyse bu da bir çeşit zarardır. Zamanını itaat üzere doldursa bile kaçırdığı daha değerli bir iş söz konusu olabilir. Bundan dolayı kendisi için bu bir zarar ve ziyandır. Demek ki insan her halükârda zarar ve ziyandadır. Bununla beraber zamanın gecesi ve gündüzüyle insanı gölgesi gibi takip eden dünya imtihanı olan sıkıntıları ve meşakkatlerini de düşünecek olursak insanın nasıl bir zorluk içinde olduğunu algılayabiliriz. Bunun yanı sıra insan her an nimet ve refah içinde bulunduğu düşünülse de bu durumun içinde de insanı bekleyen bir elem vardır. O elem de o nimet ve refahtan ölüm denen gerçekle onlardan ayrılma duygusudur. Zira her geçen zaman onu ölüm denen gerçeğe yaklaştırmaktadır.³¹

İnsan, harcadığı her bir nefesinin akıbetini düşünmeli ve gerekli tahlili yapmalıdır. Kendisini bekleyen sonucun kâr mı zarar mı olduğunun tespitini yapıp ona göre alması gereken tedbirlerini almalıdır.

3. İnsanın Kurtuluşu

Allah Teâlâ: *“Ancak iman edip salih amellerde bulunanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka.”*³² Buyurmuştur. Bu ayetin mesajını irdelediğimizde insanlığın içinde bulunduğu zarar ve ziyana düşmekten

²⁴ Mücâdele Sûresi, 58/5.

²⁵ Şurâ Sûresi, 42/30.

²⁶ A’râf Sûresi, 11/86.

²⁷ Muhammed Sûresi, 47/22-24.

²⁸ Nisâ Sûresi, 4/142.

²⁹ Necm Sûresi, 53/39.

³⁰ Tûr Sûresi, 52/21.

³¹ Çelik. “Asr Sûresiyle İnsanların Kurtuluşu” 1317.

³² Asr Sûresi, 103/3.

koruyan fiilleri haber vermektedir. Bunların birincisi olan “iman” üzerinde durmaya çalışalım.

İman sözlükte tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, ikrar etmek, şüpheyi yer vermeyecek şekilde kesin olarak, içten ve yürekten inanmak anlamına gelmektedir.³³

Lügatta “amene lehu’nun manası,” saddaka ve i’temed aleyhi” (tasdik etti itimat etti) dir. “Amenebihi’nin manası, “Aykeni bihi” (ona yakîn etti) dir. Kur’ân-ı Kerim gerçek imanın ne olduğunu şöyle açıklamıştır:

“Mü’minler onlardır ki Allah’a ve Rasûlüne inandılar, sonra şüphe etmediler.”³⁴ Buyrulmuştur. “Ey inananlar! Allah’a ve Rasûlüne inanın...”³⁵ Burada bizleri bir soru bekliyor. İman etmemiz istendiğinde nelere iman edilmesi isteniliyor? İman etmekten murat Allah’a iman etmektir. Sadece varlığına değil, aynı zamanda tek ilah olduğuna, şeriki olmadığına, insanların yalnızca ondan yardım dileyip, ibadet etiklerine Kelimeyi Tevhid’in esaslarına iman etmektedir. Resulullah’a inanmaktır. Onun Allah tarafından gönderilen yol gösterici olduğuna inanmaktır. Risaletle iman etmek aynı zamanda meleklerle, semavi kitaplara, peygamberlere ahirete inanmaktır. Bütün bu iman esaslarına inanan insan zaman dediği ömrünü iman ve ibadet fiilleriyle şekillendirmenin sözünü de vermiştir.³⁶ Bu şekillenme de dünya da ve ahirette mümin olarak anılmasına sebep olacaktır.

İnsanın en önemli özelliği, “inanan bir varlık olmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “Ey insanlar, siz Allah’a muhtaçsınız. Allah ise, işte O, hiçbir şeye muhtaç olmayan ve hamdedilmeye lâyık olandır.”³⁷ İnanma insanın “asli yapısına” uygun düşen bir bağlanmadır. İnsanın inanıp inanmama özgürlüğü vardır. Allah’ın ve fitratının ondan beklediği bu özgürlüğünü inanma yönünde kullanmasıdır. İnanmamak, fitrattan bir çeşit uzaklaşmaktır. “Küfür” denilen fiilde, Allah-insan arasındaki o kurtuluş bağının koparılmasıdır. Bu da insanın özvarlığının içerisinde olmamasıdır. Allah Teâlâ, “Allah’ı unutup Allah’ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir”³⁸ diye buyurmuştur. Bu “kendini unutma”, insanda farklı şekilde ortaya çıkar. Bazıları sahte bir güvenlik duygusuna kapılarak “insan kendi kendine yeter” derler. Bazen bu anlayış da o kadar ileri giderler ki Kur’ân’ın ifadesiyle, “kendi heva ve heveslerini ‘Rabb’ yerine koyarlar.”³⁹ Böylece eşrefi mahlûkat olan insan esfeli safiline döner. Oysa kurtuluş iman ehli olmaktır.⁴⁰

İmandan sonra ikinci sırada zikredilen salih amel Kur’ân’ın birçok ayetinde iman ve salih amel olarak geçmektedir. Bazı ayetlerde ise bunlarla birlikte ahiret inancından bahsedilmiştir. Salih amelin faydası ve zorunluluğu, kötü amelin ise

³³ Mustafa Sinanoğlu “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), XXII: 212.

³⁴ Hucurat Sûresi, 49/25.

³⁵ Nisâ Sûresi, 4/136.

³⁶ Talat Koçyiğit, *Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 225.

³⁷ Fâtır Sûresi, 35/15.

³⁸ Haşr Sûresi, 59/19.

³⁹ Furkan Sûresi, 25/43.

⁴⁰ Selahattin Ayz, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 24.

zararı ve yanlışlığı üzerinde ısrarla durulmuştur. Müslümanlar her fırsatta iman ve salih amele teşvik edilmiştir. *“İman edip salih amel işleyenlere ne mutlu. Onların sonunda varacakları yer ne güzel”*⁴¹

Allah, peygamberlerini iman edip salih amel işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için göndermiştir.⁴² Allah insanları diledikleri gibi davranmakta serbest bırakmıştır. Buna rağmen kötü davranışta bulunanların Allah’tan kaçıp kurtulacaklarını sanmaları ise büyük bir yanılgıdır.⁴³

Kur’ân’da iman ile salih amelin beraberce zikredildiği ayetlere bakıldığında iman ile salih amel arasında kuvvetli bir bağ vardır. Gölge nasıl hareket eden bedeni takip ederse, aynı şekilde salih amel de imanı takip etmektedir. Nerede iman varsa orada salih amel de bulunur.

Kur’ân-ı Kerîm’de salih amel işleyip, yararlı iş yapanları bekleyen nimetleri şöyle haber verir. Güzel bir gelecek ve mutluluk,⁴⁴ bol rızık ve mağfiret,⁴⁵ tevbelerin kabul edilmesi,⁴⁶ kötülüklerin iyiliklerle değiştirilmesi, karanlıklardan aydınlığa çıkmaları,⁴⁷ cenneti kazandırması,⁴⁸ yüksek dereceler elde ettirmesi,⁴⁹ korku ve hüzünden emin kılınması,⁵⁰ çalışmalarını zayi etmemesi,⁵¹ iyi insanlar arasına dâhil etmesi,⁵² ilâhî rahmete kavuşturması⁵³ gibi daha birçok derece ve faziletlerden haber vermektedir.

İnsanları kurtuluşa ulaştıracak vasıfların üçüncüsü de “birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmeleridir”. Hakkın tavsiyesi olduğunda şunu unutmamak gerekir insan nefsi, çok defa dünyevi arzularının esiri olmuş bu da onu hak yoldan uzaklaştırmıştır. Bu sebeple ki ona doğruyu hatırlatacak ve ziyana uğramaktan kurtaracak bir yakîne ihtiyacı vardır.

Keza insan karşılaştığı zorluklar karşısında birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmeleri ve güçlükleri hakka uyararak gıdirmeleri de kurtuluşun en önemli yollarından biridir. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok yerde sabırdan bahsedilmektedir. Allah Teâlâ

“Ey Muhammed! Sana vahyolunana uy, Allah hükmünü verinceye kadar da sabret. O hüküm verenlerin en hayırlısıdır”.⁵⁴ *“Sizi biraz korku, biraz açlık ve biraz da mal, can ve ürünlerden yana eksiltmekle deneriz; Öyle ise, buna sabredenleri müjdele”*.⁵⁵

⁴¹ Rad Sûresi, 13/29.

⁴² Talak Sûresi, 65/11.

⁴³ Ankebut Sûresi, 29/4.

⁴⁴ Ra’d Sûresi, 13/29.

⁴⁵ Sebe Sûresi, 31/14; Hac Sûresi, 22/50.

⁴⁶ Furkan Sûresi, 25/71; Muhammed Sûresi, 47/2; Tegabün Sûresi, 64/9.

⁴⁷ Talak Sûresi, 65/11.

⁴⁸ Hac Sûresi, 22/14.

⁴⁹ Taha Sûresi, 20/76.

⁵⁰ Bakara Sûresi, 2/277.

⁵¹ Nisa Sûresi, 4/173.

⁵² Ankebût Sûresi, 29/9.

⁵³ Casiye Sûresi, 42/30.

⁵⁴ Yunus Sûresi, 109.

⁵⁵ Bakara Sûresi, 2/155.

Sabır, İnsanın iyi bir iş yapması ve bu iş yaparken karşılaşılabileceği birtakım fenalıklardan kaçınması ve acıya tahammül gösterme gücüdür. Bu da iki şekilde gerçekleşir; Birincisi, yapılacak işin güçlüklerinin vereceği zorluklara katlanmak, ikincisi, o iş yaparken, haramdan kurtulmak için haramın insana sunduğu geçici haz ve tutkulara yenik düşmemek için sabretmektir.⁵⁶ Bütün bu anlatımlar kulun başıboş yaratılmadığını, dünya ve ahiret kurtuluşunu Asr sûresin de belirtilen mesajlar ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Asr sûresinin bağlamında zamanı inceleyip tefekkür ettiğimiz de sûrede yemin, zaman, insan, zarar, kâr, iman, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye gibi kavramların ve diğer verilen mesajların insanın kurtuluşu için yaşamında her daim olması gereken, kesintiye uğraması düşünülemeyen değerlerdir. İnsan yaşam yolculuğunda kimi zaman sevinci kimi zamanda mutsuzluğa ait zamanın karelerini yaşamakla karşı karşıyadır.

Asr sûresi insana verilen nimetlerin en kıymetlisi olan zamanını tüketirken düştüğü zararı kâra çevirmenin yolunu açıklamaktadır. Bu açıklamanın muhatabı olan insanda tükettiği zamanıyla oluşan pratik hayatına dikkat etmelidir. Onun getirdiği geçici hazların ve heyecanın bitmeyeceği yanılgısına düşmeden zamanının işlevselliğini Asr sûresinde bildirilen unsurlarla şekillendirmelidir. Bunun için de zamanı üzerinde söz sahibi olup onu doğru tercihlerle yönetmelidir.

Allah Teâlâ'nın zamana yemin etmesi, insanın zamanı iyi değerlendiremediği doğru yönetemediği gerçeğine dikkat çekmiştir. İnsan şunun farkına varmalıdır ki bulunduğu mekâna anlam kazandıran geçirdiği zaman dilimidir. Bu de gösteriyor ki insan zamanıyla hangi oluşumlara sebep olduysa bu da kendisinin kâr ya da zararına sebep olacaktır.

Allah'ın elçisi Hz. Muhammed (as.), insanın sahip olduğu iki büyük nimetin farkında olmadığını ancak onu kaybedince ya da eksilince fark edeceğini haber vermektedir. Bu hatırlatma da Asr sûresinin uyarılarını desteklemektedir. Öyleyse insan geçirdiği zamanın getirdiği zararı kâra çevirebilmesi ve kurtuluşu için yaşamın da iman, salih amel, hakkı ve sabrı taşıyan oluşumlara öncelik verip ömür diye yaşmalıdır.

Çalışmanın Sonuna Eklenir: Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

⁵⁶ Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, 462.

KAYNAKÇA

- Abdulbâki, Muhammed Fuâd. *Mu'cemu'l-Müfrehre*. thk. Mansur Fehmi. Beyrut: Dâru'l Kutubü'l-Mısriyye, 1945.
- Ayaz, Selahattin. *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Beydavi, Kadı Nasıruddin Ebu Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Eş-Şirazi. *Envaru't Tenzil ve Esraru't- Tevil Beydavî Tefsiri*. Çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2013.
- Bilmen, Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri, İstanbul: Bilmen Yayınları,1985.
- Çelik, Hüseyin. "Asır Sûresine Göre İnsanların Kurtuluşu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 52 (2017):1313-1322.
- Eroğlu, Muhammed. "Asır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. İstanbul: Yason Yayıncılık, 1984.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*. Beyrut: Yayın Yok, 1992.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Meâl ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Koçyiğit, Talat. *Kur'ân-ı Kerim Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Kurtubi, *Câmiuli-Ahkami'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 2013.
- Mevdûdî, Ebu'l Al'a. *Tefhimu'l Kur'ân* (2. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Razi, Fahreddin. *Tefsiri Kebir Mefâtihul-Gayb*. trc. Suat Yıldırım vd., Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Serinsu, Ahmet Nedim. "Hüsrân". *Dinî Terimler Sözlüğü Ansiklopedisi*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Soysal, Mehmet. "Asr Sûresinin Tefsiri Üzerine". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1997), 1-14.
- Şevkani, Muhammed b. Ali. *Fethu'l Kadîr*. Beyrut: DarAl- Marehaf, 1412-1991.
- Tâberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Cami'ul-Beyan an-Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân* (1. Baskı). nşr. Mahmut Şakir El Haristani. Lübnan/Beyrut: Dar Ehia Al-Turath Al-Arabi, t.y..
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili Meali*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1982.

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2 (Aralık/ December 2024): 63-73

Sünni ve Şii Tefsir Literatüründe İfk Hadisesinin Yorumu: Mevdudi (1903/1979) ve Kummi (ö. 290/903) Örneği

Interpretation of the Ifk Incident in Sunni and Shiite Literature:
The Example of Mawdudi (1903/1979) and Kummi (ö. 290/903)

Enise Erden

İlahiyat Fakültesi/ Tefsir Anabilim Dalı
Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology
Tokat, Türkiye

e-mail: enise.erden7823@gop.edu.tr orcid. org/ 0000-0003-2384-3820

Makale Bilgisi/Article Information Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 05.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 20.12.2024

Yayın Tarihi/Pub Date: 31.12.2024

Atıf/Cite as

Erden, Enise. Sünni ve Şii Tefsir Literatüründe İfk Hadisesinin Yorumu: Mevdudi (1903/1979) ve Kummi (ö. 290/903) Örneği, Tafsir Dergisi 4/2 (Aralık 2024), 62-73.

Erden, Erden. Interpretation of the Ifk Incident in Sunni and Shiite Literature: The Example of Mawdudi (1903/1979) and Kummi (ö. 290/903), Tafsir Journal 4/2 (December 2024), 62-73.

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey.

<http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Sünni ve Şii Tefsir Literatüründe İfk Hadisesinin Yorumu: Mevdudi (1903/1979) ve Kummi (ö. 290/903) Örneği

Öz

Hiz. Peygamber (s.a.v.), peygamberlik süresi boyunca pek çok iftiraya maruz kalmıştır. Bu iftiralar sadece Hiz. Peygamberin kendisiyle de sınırlı kalmamış ailesi ve çevresindekilere de sıçramıştır. İftiraları ortaya atanlar ise çoğunlukla münafıklar ve İslâm'a zarar vermek isteyen gruplar olmuştur. Mekke dönemindeki iftiralar genellikle fiziksel ve sözlü iftiralar iken, Medine dönemine gelindiğinde ise iftiraların Hiz. Peygamber'i manevi açıdan yıpratmak için propaganda aracına dönüştüğü ve dedikodu şeklinde yayıldığı görülmüştür. Bu iftiraların başında Hiz. Peygamber'in eşi, müminlerin annesi Hiz. Âişe'i hedef alan ve ifk hadisesi olarak bilinen olay gelmektedir. İfk hadisesiyle ilgili olarak ismi zikrolunan kişilerden biri de Hiz. Peygamber'in bir diğer eşi Hiz. Mâriye'dir. Sünni kaynaklarda, iftirayı ortaya çıkaran ve yayanlar hakkında herhangi bilgi geçmemektedir. Şii kaynaklarda iftirayı başlatanlar iki grupta verilmiştir. Bunlardan birincisi Sünni kaynaklarla eşdeğer olarak izah edilmiştir. İkinci grubu ise ifk hadisesinde iftiraya maruz kalan kişinin Hiz. Âişe değil de Hiz. Mâriye olduğu görüşünde olanlar oluşturmaktadır. Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalara bakıldığında ise ilgili çalışmaların bu açıdan eksik veya sınırlı olduğu görülmüştür. Bu çalışmada Sünni tefsirlerde ifk hadisesinin kime atfedildiğinin yanında Şii tefsirler çerçevesinde ifk hadisesinin nasıl değerlendirildiği ve bu değerlendirmelerin var olan farklılıklarının hangi gerekçelere dayandığı, tespit edebildiğimiz kadarıyla izah edeceğiz. Çalışmanın sınırlandırılması gereğince Şii müfessirlerden Kummi (ö. 290/903), Tabersi (ö. 548/1154) ve Tabatabai'nin (1904/1981) tefsirleri ve Sünni müfessirlerden de başta Mevdudi (1903/1979) olmak üzere, Zemahşeri (ö. 538/1144), İbn Kesir (ö. 671/1273) ve Seyyid Kutub'un (1906-1966) tefsirleri esas alınmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Tefsir, Sünnî, Şii, İfk, Hiz. Âişe bint Ebu Bekir, Hiz. Mâriye bint Şem'un.

The Interpretation of the Incident of *Ifk* in *Sunni* and *Shia Tafsir* Literature: The Example of Mawdudi (d. 1979) and Kummi (d. 290/903)

Abstract

The Prophet Muhammad (peace be upon him) was subjected to numerous accusations throughout his prophethood. These accusations were not limited to the Prophet himself, but also extended to his family and those around him. Those who propagated the accusations were often hypocrites and groups seeking to harm Islam. While the accusations during the Meccan period were mostly physical and verbal, by the time of the Medinan period, the accusations had transformed into a tool for propaganda aimed at undermining the Prophet Muhammad's reputation, spreading through rumors. At the forefront of these accusations is the incident known as the *ifk*, which targeted the Prophet Muhammad's wife, the Mother of the Believers, Aisha. One of the individuals mentioned in relation to the *ifk* incident is the Prophet Muhammad's other wife, Maria. In *Sunni* sources, there is no information regarding those who initiated and spread the accusation. In *Shia* sources, the individuals who started the accusation are divided into two groups. The first group has been explained in a manner equivalent to the *Sunni* sources. The second group consists of those who believe that the person who was falsely accused in the *ifk* incident was not Aisha, but rather Maria. When examining previous studies on the subject, it is evident that the related works are incomplete or limited from this perspective. In this study, we will explain, to the best of our ability, not only to whom the *ifk* incident is attributed in *Sunni tafsir*, but also how the *ifk* incident is evaluated within the framework of *Shia tafsir*, and the reasons behind the differences in these evaluations. Due to the limitations of the study, the *tafsirs of Shia* exegists (*mufasssirun*) such as Kummi (d. 290/903), Tabarsi (d. 548/1154), and Tabatabai (d. 1981), as well as the *tafsirs of Sunni* exegists (*mufasssirun*), primarily Mawdudi (d. 1979), Zamakhshari (d. 538/1144), Ibn Kathir (d. 671/1273), and Sayyid Qutb (d. 1966), have been taken as the basis.

Keywords: *Tafsir*, *Sunni*, *Shia*, *Ifk*, Aisha bint Abi Bakr, Mâriye bint Şem'un.

Giriş

Bedir Savaşı'ndan sonra İslâmi hareket giderek güçlenmeye başlamış, Hendek Savaşı'nın gerçekleştiği zamanda ise düşmanın sayısı 10.000'e kadar ulaşmıştır. Kâfirler bu savaşlar sonunda artık İslâm'ı, savaş alanında yenemeyeceklerini anlayınca, inkarlarını sürdürmek için ahlak cephesine başvurmuşlardır. Yahudiler ve münafıklar rakipleri olan Müslümanları savaş alanında silahla değil de ahlaki açıdan yıpratmaya ve karalamaya çalışmışlardır. Bu yöndeki faaliyetlerinin başında da Hz. Peygamber'in evliliklerine ve eşlerine/eşine iftira atarak Rasûlullah'ın risaletine zarar vermeye çalışmaları gelmektedir. Bunun için ilk fırsat, Hz. Peygamber'in (s.a) evlatlığı Zeyd b. Harise'den boşanmış olan Cahş kızı Hz. Zeynep'le evliliği olmuştur. Bu evliliğin Hz. Peygamber için onur kırıcı bir davranış olduğunu ileri sürerek ona manevi cepheden zarar vermeye çalışsalar da Hz. Peygamber, bu evliliğiyle, evlatlığın boşadığı kadınla evlenmenin yasak olduğu cahiliye adetine son vermeyi hedeflemiştir. İslam düşmanlarının, daha ciddi krize neden olduğu olay ise ifk hadisesi olarak tarihe geçen ve hakkında bazı ayetlerin nazil olmasına neden olan, Hz. Peygamber'in eşleriyle/eşiyle ilgili iftira hadisesi ve bunun hızlı bir şekilde yayılmasıdır.

Sünni ve Şii kaynaklarda iftiranın tarafları olarak Hz. Âişe, Hz. Mâriye ve münafıklardan bahsedilmektedir. Bu sebeple mezkûr şahıs ve gruplardan kısaca bahsetmek gerekecektir. Hz. Âişe bilindiği üzere Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşlarından olan Hz. Ebûbekr'in kızı olarak bi'setin 4. yılında (614) Mekke'de doğmuştur. Hz. Âişe'nin Peygamber efendimizle evlendiğinde evlilik yaşı hakkında pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan 14 ile 18 yaşları arasında olduğunu ileri süren bazı çağdaş araştırmacıların dayandırdıkları rivayetlerin sağlam olmadığını belirtelim. Genel kabule göre Hz. Âişe (buluğa erdiği) 10 yaşlarındayken Hz. Peygamber'le Medine'de nikahlanmıştır.¹ Hz. Mariya ise Mısırlıdır. Babası Mısır'ın Said bölgesinden ve Kıbtî denilen yerli halkındandır. Hz. Peygamber hicretin yedinci yılı itibarıyla komşu devletlerin hükümdarlarına İslâmiyet'e mektuplar göndermiştir. Gönderdiği mektuplar arasında Bizans'ın İskenderiye valisi olan Cüreyc b. Mînâ da bulunuyordu. İskenderiye valis İslâmiyeti kabul etmediğini ileri süren mesajı ile birlikte Hz. Peygambere bazı hediyeler gönderdi. Bu hediyelerin içinde Hz. Mâriye de vardı. Hz. Peygamber bir süre sonra Hz. Mâriye ile evlenmiştir. Evliliğin ardından mescide yakın bir yerde bulunan Harise b. Numan'ın evinde onu konaklatmış ve diğer hanımlarından ayırmamıştır. Hz. Mâriye Hz. Hatice'den sonra Hz. Peygamber'e çocuk verme şerefine ulaşan tek hanımı olmuştur. Fakat Efendimizin önceki çocukları gibi ondan doğan İbrahim de süt emme çağında vefat etmiştir.²

Sözlükte "olduğundan farklı görünen/olan" anlamındaki nifak kelimesinden türetilen münâfık "inanmadığı halde kendisini mümin gösteren" kimseler için kullanılır.³ Hz. Peygamber ve müminler Medine'ye hicret ettikten sonra, İslâmiyet'i kalben kabul etmeyen bir kısım Medineliler ile Medine etrafında bulunan bedeviler siyasi ve maddi sebeplerden dolayı zahiren müslüman görünmeyi kendileri için yararlı görmüşlerdir. Münafıklar müminlerin yanına geldiklerinde onlar gibi ibadet ediyor izlenimi vermiş, kâfirlerin yanına gittiklerinde ise yine onlardanmış gibi ibadet ediyor vaziyette görünerek her iki taraftan gelecek zararları önlemeye ve elde edebilecekleri menfaatleri de kazanmaya çalışmışlardır. Ancak esasen inançsız oldukları için geneli itibarıyla Hz. Peygamber ve müminlerin aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır, Yahudileri ve müşrikleri Müslümanların aleyhine kışkırtma, Hz. Peygambere suikast düzenleme ve onun aleyhine dedikodular ve iftiralar yayarak onun dini ve siyasi otoritesini sarsmaya, zayıflatıp yok etmeye çalışmışlardır. Münafıkların başını çektiği olaylar arasında barış zamanı ensar ve muhacirler için kargaşa durumu çıkarıp onları birbirlerine düşürmek, Hz. Peygamber'e gelen vahiyleri küçük düşürüp yeni Müslüman olanlar arasında

¹ Fayda, Mustafa. "Âişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/201-205.

² İbn Sa'd, a.g.e., VII, 216; İbn Abdî'l Berr, a.g.e., IV, 398; İbn Kayyîm, a.g.e., I, 114.

³ Alper, Hülya "Münafık", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/564-566.

şüphe uyandırmak, Hz. Peygamber'in şahsını ve aile fertlerini toplum içinde lekeleyerek yıpratma şeklinde yoğunlaşmıştır. Bunların yanı sıra savaş zamanı Müslümanların cesaretini kırmak, düşmanı avantajlı konuma yükseltmek, Hz. Peygamber'e karşı kötü eylemler tertip etmek gibi birçok durum sayılabilir. Bu tutumlar karşısında Hz. Peygamber onları öncelikle yalnızlığa itmiş ve ashabına karşı tevhid ve birlik şuuru ile iç huzuru ve güvenliği sağlamıştır. Münafıkların mezkûr tüm bu faaliyetleri gerçekleştirirken onların reisi konumunda olan ve en büyük rolü üslenen kişi olarak Abdullah b. Übeyy öne çıkar. Onun hakkında da kısaca şunlara dikkat çekebiliriz. Hazrec kabilesinden olan Abdullah b. Übeyy Medine'nin en önemli kişilerinden birisiydi. Hz. Peygamber'in hicretinden sonra halk kendisini kral yapmaya niyetlenmiş ancak hicretle birlikte değişen durumlar bu niyetin gerçekleşmesine engel olmuştur. Her ne kadar İslam'ı kabul etmiş olsa da, kalben münafık olarak kalmıştı. Hz. Peygamber'den intikam almak için ise gerçekleştirmeye çalıştığı hadiselerden biri de ifk hadisesi olmuştur.⁴

Araştırmamızda "ifk" olayı olarak bilinen hadisenin Sünni ve Şii kaynaklardaki ele alınışını inceleyeceğiz. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla her iki mezhebe ait literatürde bu olayın kahramanları farklıdır. Sünni kaynaklarda Hz. Âişe'ye iftira atıldığı ve buna sebep olanları münafıklar olduğu anlatılırken bazı Şii kaynaklarda ise iftiranın Hz. Mâriye'ya Hz. Âişe tarafından atıldığı nakledilir. Her iki mezhebin özellikle önde gelen tefsir kaynaklarını dikkate alarak olayın ayrıntılarını tespit etmeye çalışacağız. Tefsir kaynakları dikkate alma nedenimiz ise Nur suresindeki ilgili âyetlerin bu olay üzerine inmiş olması ve o âyetlerin bu rivayetler ve olaylar çerçevesinde yorumlanmış olmasıdır.

Konu ile ilgili literatür tarandığında ise yeterli çalışmanın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Mevcut çalışmalara bakıldığında konumuzla ilişkili olarak özellikle Recep Erkocaarslan'ın "Hz. Mâriye Bint Şem'ûn'a Atılan İftira ve Sünni-Şii Gelenekteki Rivayet Farklılıklarının Sebepleri" ve Hakan Temir'in "Hz. Peygamber'in Cârîye Eşi Mâriye el-Kıbtiyye'nin Hayatı" isimli makaleleri bulunmaktadır. Çalışmamızda bunları da kaynak olarak kullanmakla birlikte ayrıca her iki literatürdeki rivayetlerin içeriğini mukayese edip Nur suresindeki âyetlerin tefsirine nasıl etki ettiğini göstermeye çalışacağız.

1. Sünni Literatürde İfk Hadisesi

"Adını, Kur'an'daki olaya ilişkin âyetlerde (en-Nûr 24/11-22) iki defa geçen (en-Nûr 24/11, 12) ifk kelimesinden alır. İfk "iftira, en kötü ve en çirkin yalan" demektir. İfk, Kur'an'da ayrıca iki yerde (el-Furkân 25/4; Sebe' 34/43) sözlük anlamında geçmektedir. İftiraya yol açan ve hemen hemen bütün kaynaklarca Hz. Âişe'den gelen rivayetlerle şu şekilde ifade edilmiştir:⁵ Hz. Peygamber savaş öncesinde her zaman yanına hanımlarından birini alırdı. Bu kez çekilen kurrâ da Benî Mustalık Gazvesi'ne gidecek hanımı Hz. Âişe olmuştur. Hz. Âişe savaş esnasında ihtiyacını karşılamak için ordudan uzaklaşır. Orduya yetişmeye çalıştığı esnada gerdanlığının düştüğünü fark eder ve bunun üzerine dönüp gerdanlığı aramaya başlar. Ancak havanın karanlık olması neticesinde gerdanlığı ararken aradan epeyce vakit geçer. Hz. Âişe ise geri dönüp onu alacaklarına düşünerek beklemeye koyulur. Sonra Safvân b. Muattal es- Sülemî orada da geri kalanları toplarken Hz. Âişe'yi fark eder ve devesine bindirerek tekrardan ordu'ya yetiştirir. Bu olayın sonucunda Hz. Âişe ile birlikte orduya sonradan geldiklerini fark eden Abdullah b. Übey b. Selül İftira ortaya atmıştır.⁶

Hz. Âişe'nin atılan iftiradan ilk etapta haberi olmamıştır. Hz. Âişe gazveden döndükten sonra çok hastalanmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in ilgisizliğinin fark edince ve akabinde gerçekleşen olaylar sebebiyle hakkında yayılan iftiradan haberdar olup Hz. Peygamberden müsaade alarak babasının evine gitmiştir. Hz. Âişe bu süreçte Rabbi'nin

⁴ Ebu'l- A'lâ Mevdûdi, Tefhîmu'l -Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri, çev, Nazife Şişman vd. (Ankara: İnsan Yayınları, 2020) 3/ 442.

⁵ Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 17 Oca. 24.

⁶ Fayda, "İfk Hadisesi".

katında gelecek olan haber ile aklanmayı beklerken şu hadise meydana geliyor: Hz Âişe'nin annesi tarafından "Müjde ya Aişe! Yemin ederim ki Cenâb-ı Hak seni akladı!" şeklinde gelen haberle hakkında inen ayet ile birlikte aklandığından haberdar olur. Yaklaşık bir ay kadar geçen sürenin ardına ifk hadisesi kapsamında nâzil olan ayetler inmiştir.⁷

Hakkında gelen ayetler şunlardır: *"Bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse Onun karşılığı vardır. Bu günahın büyüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır. Bu iftirayı işittiğimizde erkek ve kadın müminlerin, kendi vicdanları ile hüsn-ü zanda bulunup da "Bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi? Mademki şahitler getirip ispat edemediler, öyle ise, onlar Allah nezdinde yalancıların ta kendileridir. Eğer dünyada ve ahirette Allah'ı lütuf ve merhameti üzerinde olmasaydı, bu yaptığınızdan dolayı size mutlaka büyük bir azap isabet ederdi. Çünkü siz Bu iftirayı, gelişigüzel birbirinizin ağzından alıyor ve hakkında bilginiz olmayan bir yalanı, ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Hâlbuki bu Allah katında çok büyük bir suçtur. Onu duyduğunuzda, "Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Hâşâ! Bu, çok büyük bir iftiradır" demeli değil miydiniz? Eğer inanmış insanlarsanız, Allah, bir daha buna benzer tutumu tekrarlamaktan sizi sakındırıp uyarır ve Allah ayetlerini size açıklıyor. Allah çok iyi bilir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir. İnananlar arasında kötü söz ve davranışın yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada ve ahirette çetin bir ceza vardır. Allah bilir; siz bilemezsiniz. Ya sizin üstünüze Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı; Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı (Hâliniz nice olurdu)!"⁸*

1.2. Sünni Müfessirlerin İfk Hadisesini Yorumu

Münafıklar, müslümanlara her alanda üstünlük kurmak istedikleri gibi aynı şekilde cephe de Müslümanlara karşı zafer elde etmek istemişlerdir. Bu zafer savaş cephesinde mümkün olamadığından, başta Peygamber Efendimizi sonra ise tüm müslümanları hedef alarak Hz Âişe'ye iftira atarak dedikoduyu başlatıp yaymışlardır. Bu durum Nur suresinde ilk hadisesi olarak geçmektedir. Ayrıca ifk hadisesi Nur suresinin sebebi nüzulüdür.

Mevdudi (1903-1979), bu hadiseyi, Peygamber Efendimiz ve ashabın yaşayışları, manevi ve ahlaki üstünlükleri ile titiz ve güçlü bir toplum haline geldiğini gören Yahudi ve müşriklerin, münafıkları da yanlarına çekerek uyguladıkları karalama komplosunun bir devamı olarak görür. Onların böylece bir yandan müminlerin başarılarına büyük oranda borçlu oldukları manevi ve ahlaki meziyetleri etkisiz hale getirmeyi amaçladıklarını ve diğer taraftan da hem savaş hem de barış cephesinde uyguladıkları yenilgileri telafi etmek istediklerini düşünür. Mevdudi, Bu noktadan oluşturulan iftira tabanlı uyguladıkları ifk hadisesini ortaya koymak için onların ilk olarak Hz Peygamber ile evlatları Zeyd b. Harise'den boşanan Hz. Zeynep Bint Cahş evliliğini, bir diğer sebep olarak da birincisinden daha etkili ve üzücü olan "ifk" olayını kullandıklarını söylemiştir. Fakat Hz peygamberin aile hayatını doğrudan ilgilendiren bu karalama uygulaması, nazil olan ayetlerden de anlaşıldığı üzere münafıkların saldırılarının ana hedefi olan maneviyat cephesinin daha da güçlenmesini zemin hazırladığını ve müminler için ahlaki, manevi ve sosyal açıdan hayırlı sonuçların oluşmasında etkili olduğunu ifade etmektedir.⁹

Mevdudi el-Nur suresinin girişinde sürenin nüzul sebebi ve tarihî kronolojisinden bahsederken şu tespitleri yapmıştır. Bedir Savaşı'ndan sonra İslami hareket giderek güçlenmeye başlamıştır. Hendek Savaşı'nın olduğu zaman ise düşmanın sayısı 10.000'e varan birleşik kuvvetlerinin kıramayıp Medine kuşatmasını bir ay sonra kaldırmak zorunda olacakları bir güç düzeyine ulaşmıştır. Kafirler de bu savaşlar sonunda artık İslâm'ı, İslâm'ı savaş alanında yenemeyeceklerini anlayınca, kargaşayı sürdürmek için ahlak cephesine

⁷ Şişman "Tefhîmu'l -Kur'ân", 3/ 445-446.

⁸ el-Nur 24/ 11-21.

⁹ Mevdudi, a.g.e. III, 441-447.

başvurdular. "İslam'ın yükselmesinin Müslümanların sayı gücüne, üstün silahlarına, cephesine ve daha büyük maddi kaynaklarına bağlı olmadığını: tersine bütün bu cephelerde Müslümanların büyük dezavantajlarla savaştıklarını düşman çok iyi biliyordu. Müslümanlar başarılarını manevi ve ahlaki üstünlüklerine borçluydu. Düşmanları, Hz. Peygamber'in (s.a.) ve ashabının temiz yaşayışları ve soylu karakterlerinin halkın kalplerini fethettiğini ve kendilerini disiplinli bir toplum haline getirmekte olduğunu kavramıştı. İşte bu yüzden müşrikler ve Yahudiler, hem savaş, hem de barış cephesinde yenilgiye uğruyorlardı." Bakıldığı zaman yukarıda da izah ettiğimiz gibi ahlaken bozulmuş insanlar, rakiplerinin üstün meziyetleri karşısında kendilerine düzeltme yoluna gidecekleri yerde, rakiplerine karalamaya çalışmışlardır.¹⁰

İfk hadisesi kapsamında Sabuni'nin tefsiri incelendiğinde ise ifk olayı nedeniyle toplumun en önemli problemlerinden birisi olan aile probleminin ele alındığı ve dolayısıyla aileyi kuşatarak karalayıcı ve yok edilecek olan tehlikelerin, onun yoluna çıkabilecek engel ve problemlerin ortaya koyulduğunu dile getirmiştir. Bu olayın aynı zamanda yapılanma sürecinde olan İslâm toplumunun yüce ahlak kurallarına, büyük hikmetlere ve erdemli hayat esaslarına yönlendirilmesinde önemli bir etken olduğunu bildirmiştir.¹¹

Seyyid Kutub(1906-1966) ise ifk hadisesi kapsamında konu ile ilgili Hz. Peygamberin tavrının ne olduğunu şu sözleriyle ortaya koymuştur. "Allah, hikmeti iktizasınca bu sürece tam bir ay hiçbir beyanda bulunmadan kendi haline bırakmayı murad eder. İnsan olan Hz. Muhammed, bu gibi elim bir halde bir insanın duyduğu acıyı duymaktadır; utanç duymakta, feci gönül acısı çekmekte ve bütün bunların üstünde öldürücü bir yalnızlık duymaktadır. Daima ona yolunu aydınlatan vahiy nurundan mahrum kalmasının doğurduğu bir yalnızlık... Ehlinin masumiyetine dair birçok alâmet bulunması ile beraber, şüphe kalbini çevirmekte, ancak O, bu alâmetlerle nihai olarak sükun bulamamaktaydı. İftiranın yarattığı hava Medine'nin her tarafında tütüyordu. Genç zevcesini seven insani kalbi şüphe azabı içindeydi. Şüpheli kalbinden bir türlü atamıyordu. Nihayet O da, bu insani duygularla uygulanan bir insan, evlilik yuvasına dokunulmasına asla tahammülü olmayan bir koca, kalbine ne zaman bir şüphe zerresi düşse büyüyen ve bunu kesin bir delil olmaksızın söküp atamayan bir erkekti. O, bütün Bu yükü tek başına omuzlarında taşıırken belki de o güne kadar girmiş olduğu mücadelelerin en zorlusunu yaşıyordu. Bütün bunlara rağmen o bu mücadeleden muzaffer olarak ve büyük acılarının üstesinden gelmiş olarak çıkıyordu. Nefsindeki vakarın, kalbinin azametini ve güzel sabrını muhafaza edebiliyordu. O, belki de hayatının en elim acıları ile mücadele ederken ve bu yalan yüzünden tarihinin en çetin tehlikelerinden birine maruz kalmışken bile, ondan sabrının tükendiğine ve tahammülünün azaldığına delalet eden bir şey sadık olmuyordu."¹²

Yaşanan İfk hadisesi Peygamber efendimiz'in eşi ve Hz. Ebubekir'in kızı olmasının yanında güzel ahlak sahibi, iffetli, ve vakarlı, takva sahibi, zeki ve içtihat edecek derecede ilmi şahsiyete sahip olan Hz. Âişe'nin Allah katında adaletine ve insafına olan güveninden kaynaklanan güçlü ve dirayetli kişiliğini gözler önüne sermiştir. Bu hususta Hz. Âişe ile ilgili olarak insanların özellikle de hanımların takip etmesi ve kendisine örnek alması gereken çok fazla örnek ve dersler içeren bir olay olduğunu da belirtelim.

2. Şii Müfessirlere Göre İfk Hadisesi

Şii müfessirlerde İfk hadisesi, Sünni müfessirlerin aktardığının tam aksi şekliyle Hz. Âişe annemize değil, Hz. Mâriye'ye atıf yapılmaktadır. Şiilere göre Hz. Mâriye ile birlikte Mısır'dan geldiği iddia edilen amcaoğlu Mâbur arasında yaşandığı aktarılır. Rivayete göre Mukavkis'in Hz. Muhammed'e gönderdiği hediyelerinin arasında Mâbur adında bir köle de

¹⁰ Şişman "Tefhîmu'l-Kur'ân", 3/441-442.

¹¹ Sabubi, a.g.e., IV, 203.

¹² Kış, 2005, 110-111.

vardır.¹³ Mâbur'un kaynaklarda müslüman olmadığı geçmektedir.¹⁴ Hz. Mâriye ile birlikte Medine'ye gelmesi ve devamında görüşmesi dedikoduya davetiye çıkarmıştır. Kaynakların aktardığına göre Mâbur İlk başlarda Hz. Mâriye'nin yanına rahatlıkla gidebiliyordu. Çünkü o zamanın yaşam şartlarına göre Mısır'da bu durum normal karşılanıyordu. Zaman zaman Hz. Mâriye'nin ekmek, su, odun gibi ihtiyaçlarını getirir ve ziyaret ederdi. Mâbur adeta Mısır'daki geleneği devam ettiricesine izin almaksızın Hz. Mâriye'yi sık sık ziyaret ederdi. Bakıldığı zaman bu durumun o zamanın şartlarına göre Mısır'dan yüzlerce kilometre uzakta bulunan iki kimsenin yabancı bir şehirde birbirleriyle görüşüp konuşmak istemeleri çok farklı karşılanmamalıdır. Ancak bu durumu fark eden münafıklar olur olmaz dedikodu çıkarmaya başladılar. Dedikoduyu çıkaran insanlar Mâbur'un hadım edilmiş bir köle olduğunu bilmediklerinden dolayı Hz. Mâriye ile bir ilişki içerisinde olduğunu dillendirmeye başlamışlardır.¹⁵ İkinin birbirine çok yakın olduğunu dile getirip haklarında ortaya atıkları dedikoduyu hızla yaydılar.

"Hâtıb b. Ebû Beltea'nın Medine'ye dönerken yanındakilere İslâmiyet'i anlattığı, Mâriye ile Sîrîn'in müslüman olduğu, Me'bûr'un ise daha sonra Resûl-i Ekrem hayattayken İslâmiyet'i kabul ettiği veya Mâriye ile Sîrîn'in Medine'de Hz. Peygamber'in tebliği üzerine İslâm'a girdiği zikredilmektedir.¹⁶ Resûlullah Mâriye'yi kendine câriye olarak aldı, Sîrîn'i de şair Hassân b. Sâbit'e hediye etti. Mâriye bir müddet Ümmü Süleym bint Milhân'ın (bazı kaynaklara göre Hârise b. Nu'mân) evinde misafir edildi, ardından Medine'nin Avâlî (Âliye) semtindeki Kuf bölgesinde bulunan bir eve yerleştirildi."¹⁷ Hz. Peygamberin Hz. Mariye'yi ayrı bir eve yerleştirilmesinin sebebi ise kendisinden faydalanan bu kişiden çocuk sahibi olabilir ve eğer ayrı bir evde çocuk dünyaya gelirse efendisinin onunla birlikte olduğu açıkça bilinirse doğan çocuğun nesebi de belli olmuş olur. Böylelikle Peygamber efendimiz "Çocuk yatağın sahibi olan kocaya aittir."¹⁸ Böylelikle doğacak çocuğun belli bir hanede olması daha uygun olacaktır. Hz. Peygamberin Hz. Mariye'yi Âli'ye beldesine yerleştirmesinin bir diğer sebebi ise eşlerinin kıskançlıklarının etkisi olduğu söylenebilir. Hz. Aişe'den gelen rivayete göre; hiçbir kadını Hz. Mariye kadar kıskanmadım. Çünkü o güzel ve kıvrıcık saçlıydı. Resûlullah da onu beğenmiştir. Onun bu evi bize yakındı. Resûlullah gece ve gündüz oraya giderdi. Bizim kıskanmamız üzerine onu Ali'ye götürdü. Fakat orada da sık sık gidip gelmeyi sürdürdü. Allah onu evlat vermiş bize ise bundan mahrum bırakmıştı.¹⁹

Bir süre sonra Hz. Mâriye hamile olduğunu anlayınca durumu Hz. Peygambere bildirdi. Hz. Peygamberin Hz. Hatice dışında hiçbir hanımından çocuğu olmamıştır. Hz. Hatice ise Mekke döneminde çocuklarını dünyaya getirmiştir. Medine döneminde ise doğum yapacak kadın halkına gurur ve onur verirdi. Dolayısıyla Hz. Mâriye'nin hamile kalması Medinelileri sevindirerek peygamberin diğer hanımlarını kıskandırmıştır.²⁰

Kaynaklar iftirayı atanların münafıklar olduğunu açık bir şekilde ifade etmemektedir. Hz. Âişe hakkında ortaya atıkları ifk hadisesi çerçevesinde değerlendiresek o zamanki gibi münafıklar tarafından ortaya atılmış olduğunu düşünmek çok zor değildir. Çünkü münafıklar Hz. Peygambere ve Müslümanlara saldırmaya cesaret edemediklerinden dolayı bu gibi iftiraları ortaya atarken hem Peygamber efendimize hem de müslümanlara zarar vermeyi amaçlıyorlardı. Bu durum Medine toplumunda hızla yayılınca Hz. Peygamberin de durumdan haberdar olması çok gecikmedi. Hz. Peygamber Hz. Ali'yi çağırarak kendisine bir kılıç vermiş

¹³ İbn Abdilhakem, Futûhu Mısır, 71; İbnü'l-Esîr, Kâmil, 2: 267; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, 5: 3; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye 4: 394; Cemil, Zevcâtü'n-nebiyyi, 127.

¹⁴ 121 İbn Sa'd, Tabakât, 8: 212.

¹⁵ Ebû Abdillâh İbn İshâk, Sîretü İbn İshâk, thk. Muhammed Hamîdullah (Fas: y.y., 1976), 252; Ebû Nu'aym el-İs-fahânî, Hilyetü'l-evliyâ, 3/177-178; İbn Abdülber, el-İstî'âb, 4/1912; İbn Kesîr, el-Bidâye, 8/228.

¹⁶ İbn Sa'd, I, 134; Zübeyr b. Bekkâr, s. 56.

¹⁷ Uralel, Aynur. "Mâriye", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Erişim 17 Oca. 24

¹⁸ Buhârî, "Büyü", 3, 100; Müslim, "Radâ", 36; Tirmizî, Radâ, 8; İbn Mâce, "Nikâh", 59.

¹⁹ İbn Sa'd, Tabakât, 8: 212-213; Belâzürî, Ensâb, 2: 87; Kazıcı, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı, 312.

²⁰ Uralel, "Mâriye". 17 Oca. 24

ve: "Şu kılıcı al ve Mâriye'nin yanında bulursan, öldür." buyurmuştur. Hz. Ali'de: "Ey Allah'ın Rasulü! Emrindeyim. Sen beni gönderdiğin zaman yayından çıkmış bir ok gibi olurum. Emrettiğin şeyi yapana kadar hiçbir şey beni durduramaz. Ancak bir olaya şahit olan kişi orada bulunmayan bir kişinin göremediği olayı görür değil mi? demiştir. Hz. Peygamber de ona cevaben: "Evet, bir olaya şahit olan orada hazır bulunmayanın gördüğü şeyi görür." Buyurmuştur. Bu konuşmalardan sonra Hz. Ali, Hz. Mâriye'nin yaşadığı eve gitmiş ve Mâbur ismindeki kölenin ve orada olduğunu görmüştü. Hz. Ali derhal kılıcını çekerek ona doğru ilerleyince, Mâbur korkudan hurma ağacına tırmanmaya başlamış ve ağacın ortasına gelince yere düşerek elbisesi yırtılmıştı. Bu vakadan sonra Hz. Ali, Mâbur'un hadım olduğunu görmüş ve ona dokunmayarak oradan hızlıca uzaklaşmış ve Hz. Peygamberin yanına gelip yaşadığı olayı ona anlatmıştır. Bunun üzerine ise Peygamber efendimiz, "Ehl-i beytimden dedikoduları uzaklaştıran Allah'a şükürler olsun." buyurmuştur.²¹

Hz. Peygamberin olay karşısındaki tavrı işittiğinden itibaren delil ve itiraf bulunmaksızın bir kişinin haddini emretmiş gibi bir durum ortaya çıktığı gözükmektedir. Hadis kaynaklarına bakıldığında bu konu hakkında üç ihtimalden söz edilmiştir. Birinci ihtimal, Hz. Peygamberin cariyesi ile konuşmamasını emrettiği halde bu şahıs emire itaat etmemiş ve böylece Hz. Peygamber'in sözüne eziyet etmiştir. Hz. Peygamber'e eziyet etmek küfür sebebi olduğu için bu kişiyi öldürmeyi hak etmiştir şeklinde yorumlanmıştır. İkinci ihtimal ise Hz. Peygamber kendisine bildirildiği için bu adamın hadım edildiğini biliyordu. Resulullah Hz. Ali'yi onu öldürmek için göndermesindeki amaç ise gerçeğin ortaya çıkması ve dedikoduların ortadan kalkmasıydı. Bir diğer ihtimal olan üçüncü ihtimal ise Mâbur'un münafık olduğu ve başka bir olaydan ötürü ölümü hak etmiş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.²²

Kanaatimizce bu üç yorumdan ikincisinin daha tutarlı olduğu gözükmektedir. Çünkü Peygamber efendimizin olay karşısındaki niyeti hiçbir zaman kötü olmadığı gibi burada da kişiyi öldürmek değil, gerçeğin ortaya çıkıp dedikoduların son bulması olmuştur. Peygamber efendimiz bu konuda farklı davranışını düşünmek yanlış bir düşünce olmaktan öteye gitmemektedir. Bizim düşüncemiz Peygamber efendimizin Hz. Ali'ye böyle bir emri vermiş olmasındaki asıl sebep olayın sonucundan haberdar olması ve olayın iç yüzünü bilerek, bu olay vesilesi ile de diğer insanların da haberdar olup iftiranın ortadan kalkması olmuştur.

Hz. Mâriye'ye atılan iftira olayı şii kaynakların bir kısmında sünni rivayetlere benzer bir şekilde Hz. Âişe'ye atılan ifk hadisesinden tamamen bağımsız bir şekilde aktarılmıştır.²³

Şii tefsirlerinin bir kısmında ise bu olay sünni rivayetlerden tamamen farklı olarak Hz. Âişe'yi suçlayıcı bir şekilde aktarılmıştır. Özellikle Şii tefsirler bu olay için; "(Peygamberin eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır. Onlardan (elebaşlık yapıp) bu günahın büyüklüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır."²⁴ ayetin açıklanması mahiyetinde verilmektedir.

Şii kaynaklar Sünni kaynaklarda geçtiği gibi Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye bir kılıç vererek Cüreyh'in öldürmeye göndermesini problem olarak görmemişler ve herhangi bir açıklamaya gerek duymamışlardır. Çünkü onlara göre Allah tarafından seçildiğine inanılan imamlar her

²¹ İbn İshâk, Sîretü İbn İshâk, 252; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Hilyetü'l-evliyâ', 3/178; Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, Târîhu medîneti Dimaşk, thk. Muhibbuddîn Ebî Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amravî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995), 3/236-237; İbn Kesîr, el-Bidâye, 8: 230-231.

²² Ebû'l-Fazl Kâdî İyâz, İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id-i Müslim, thk. Yahyâ İsmâîl (Mansûre: Dâru'l-Vefâ', 1998), 8/304-305; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc (Kâhire: Matba'atü'l-Misriyye, 1929), 17/118-119; Ahmed Davudoğlu, Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi (İzmir: Işık Yayınları, 2013), 6/4970.

²³ Şerîf el-Murtazâ, Emâli'l-Murtazâ: Gururü'l-fevâ'id ve durerü'l-kalâ'id, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1954), 1/77-81

²⁴ Hayrettin Karaman vd. Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (Ankara: TDV Yayınları, 2005), en-Nûr 24/11.

türlü kötülük ve hatadan uzaktırlar. Ayrıca onlarda normal insanların ulaşamayacağı Allah tarafından verilen bir takım bilgiler bulunmaktadır.²⁵ İmamlar hakkında bile bu tarz bir bakışa sahip olan Şiilere göre peygamberler doğumlarından itibaren her türlü hata ve günahattan uzaktırlar. Bundan dolayı Peygamber efendimizin herhangi bir hata yapma ihtimali bulunmadığı için bu konu hakkında herhangi bir açıklamaya gerek duymamışlardır.

2.2. Şii Müfessirlerin İfk Hadisesini Yorumu

Kummi' nin (ö. 290-903) ifk hadisesi hakkında yapmış olduğu açıklama ise hem Şiâ hem de Ehl-i Sünnet anlayışının dışına çıkmaktadır. O, hakim görüş olarak ifk hadisesi neticesinde gelen ayetin Hz. Âişe hakkında indiğini söylese de sonrasında, Hz. Mâriye hakkında indiğini ve iftiracının da Hz. Âişe olduğunu söylemektedir.²⁶ Konuyla ilgili aktardığı rivayet ise şu şekildedir; "Hz. Peygamber'in (s.a.v) oğlu İbrahim vefat ettiğinde, çok üzülmüştü. Hz. Âişe " neden bu kadar üzülyorsun, o İbn Cüreyh'in oğlu işte" diye onu teselli etmeye çalışmıştır. Daha çok üzülen Hz. Peygamber bu işi araştırmak için Hz. Ali'yi görevlendirmiştir. Araştırmaları sonunda Hz. Ali, İbn Cüreyh'in çocuk sahibi olabilecek bir uzvunun olmadığını Hz. Peygamber'e söylemiş, Hz. Peygamber de bunu duyunca "Ehl-i Beyt' imden bu pisliği gideren Allah'a hamdolsun"²⁷ şeklinde dua etmiştir. Kummi' nin tefsirindeki yorumları seçerken, ayetlerin iniş ortamını yansıtan bilgileri değil, mezhep kabullerini pekiştirecek ifadeleri tercih ettiği görülmektedir. Bunun yanında ayetlerin siyak sibak (bağlam) bütünlüğünü parçalayarak sadece bir kısmına ön plana çıkarmak gibi parçacı bir tutum sergilediği tespit edilmiştir.

Tabresi (ö. 548-1154) ise tefsirinde ifk hadisesini Sünni kaynaklarda geçtiği şekli ile aktarmış ve ayetlerin Hz. Âişe'yi iftiralardan kurtarmak için nazil olduğunu vurgulamıştır.

Son dönem Şii müfessirlerinden Tabatabâi ise ayetin iniş sebebinin Hz Âişe mi yoksa Hz Mâriye mi olduğunun ihtilaflı konu olduğunu belirtmiş olsa dahi, iftirayı atanların münafıklar olduğunu belirtmiştir. Yani ona göre, Hz Mâriye olsa bile ona iftira atan kişi Hz Âişe değildir.²⁸ Ayetin iniş sebebi ve ortamı dikkate alındığında ise, Muhammed'in eşine iftira atan münafıkların hareketlerine gelince, sonuç itibarıyla sizler için bazı hayırlara vesile olmuştur. Bununla beraber iftirayı planlayan, ifşa eden de bu konuda yardım aldıkları münafıklar ise en şiddetli cezaya maruz kalacaklardır.

Şii kaynaklarında Hz. Mâriye'ye iftira atan kişiyi Sünni kaynaklardan farklı olarak vermelerinin sebebi Nur suresi ile iftiradan beri olduğu Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ile ortaya çıkan Hz Âişe'den bu ayrıcalığın alınmaya çalışılmasıdır. Şiiler Hz.Âişe'nin temiz ve paklığını elinden almak istemişler aynı zamanda onu iftiracı konumuna atarak bu büyük günaha ortak etmek istemişlerdir.

Münafıkların ortaya çıkış sebepleri ise barış zamanı Ensar ve Muhacirler için kargaşa durumu çıkarıp birbirlerine düşürmek, Hz. Peygamber'e gelen vahiyleri küçümseyip yeni Müslüman olanlar arasında tereddüt uyandırmak, onun şahsını ve aile fertlerini cemiyet içinde lekeleyerek yıpratmak şeklinde yoğunlaşırken savaş zamanı Müslümanların cesaretini kırmak, düşmanı avantaj sağlayıcı yollara başvurtmak, Hz. Peygambere karşı kötü fiiller tertiplemek gibi birçok sebep sayılabilir. Bu tutumlar karşısında Hz. Peygamber onları öncelikle yalnızlığa itmiş ve ashabına karşı tevhid ve birlik şuuru ile iç huzuru ve güvenliği sağlamıştır. Münafıklar etkisini Hz Peygamberin vefatıyla tamamen ortadan kaldırmışlardır. Konumuzla ilgili olarak münafıkların neden bu tarz fitneleri ortaya attıklarıyla ilişkili olarak ifk hadisesinin ortaya çıkmasında en büyük rolü üslenen Abdullah b. Übeyy hakkında şunları söyleyelim. Hazrec kabilesinden olan bu kişi Medine'nin en önemli kişilerinden birisiydi. Hz.

²⁵ Mehmet Bulut, Ehl-i Sünnet ve Şiâ'da İsmet İnancı (İstanbul: Risale Yayınları, 1984), 133-140; Mustafa Öz - Avni İlhan, "İmâmet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/202.

²⁶ Kummi, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhim, Tefsirü'l-Kummi, thk. Tayyib el-Musevi el-Cezairi. y.y.t.y.II/99.

²⁷ Rivayetin tamamı için bkz: Kummi, II/99-100.

²⁸ Tabatabâi, Mizân, XV/89.

Peygamberin hicretinden sonra halk kendisini kral yapmaya niyetlenmiş ancak hicretle birlikte değişen durumlar bu niyetin gerçekleşmesine engel olmuştur. Her ne kadar İslam'a girmişse de, kalben münafık olarak kalmıştı. Hz. Peygamberden öcünü almak için ise ifk hadisesindeki iftirayı ortaya atmıştır.

Sonuç

Hız. Peygamberi doğrudan ilgilendiren olayların en önemlilerinden birisi Hız. Âişe'nin Beni Müstalik gazvesi sırasında yaşadığı ifk hadisesi kapsamında iftiraya maruz kalmasıdır. Bu iftirayı başlatanların münafıklar olduğu tespit edilmiştir. Sünni tefsirlerden gelen İfk hadisesi hakkındaki rivayetler mütevatir derecesine ulaşmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Sünni müfessirlerden özellikle Mevdudi de ve diğer mevcut Sünni tefsirlerde bahsi geçen "İfk" hadisesinin Hız. Âişe değil de Hız. Mâriye'ye ait olduğuna dair bulguya rastlanmamıştır. Yukarıda açıklamaları verildiği üzere sünni tefsirlerde ifk hadisesindeki iftiranın Hız. Âişe'ye atılmadığına dair hiçbir şüphe veya hut tespite ulaşılammıştır. Biz makalemizde sayılı sünni kaynaklardan izahda bulunmuş olsak dahi Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), İbn Kesir (ö.774-1373) gibi Sünni müfessirlerin tefsirlerinden de istifade edilip aynı tespitler yapılmıştır. Ayrıca Nur süresinde Hız. Peygamberin hanımlarından iftiraya uğrayan hanımı hakkında Ehl-i sünnet kaynaklarında ittifak vardır.

Şii tefsirlerden özellikle Kummi ayette geçen peygamberin hanımlarından iftiraya uğrayanı Hız. Mâriye olarak, iftira edeni ise Hız. Âişe olarak ifade etmektedirler. Rivayete göre peygamber efendimiz oğlu İbrahim vefat ettiğinde derin bir üzüntü duymuş bunun üzerine Hız. Âişe peygamber efendimize; "Niçin üzölüyorsun? O, Cüreyh'in oğludur." Demıştır, ilgili ayet ise Hız. Âişe'nin bu sözleri üzerine nazil olmuştur. Sonrasında Şii tefsirleri yukarıda zikrettiğimiz Hız. Peygamberin bahsi geçen şahsı Hız. Ali'yi göndererek öldürmesini emretmesi rivayeti aktarıldığı tespit edilmiştir. Nur suresinde geçen ifk hadisesinin kapsamının iftiraya maruz kalanın Hız. Âişe olduğu tespit edilmiş olup, Hız. Mâriye'ye atılan iftira ise Sünni kaynaklarda geçtiği üzere ifk hadisesinden bağımsız değerlendirilmiş. Ayrıca Şii kaynaklarda farklı olarak ifade edilen diğer bir nokta ise sünni kaynaklarda Mâbur, Mebûr veya Kipti diye geçen şahsın isminin Cüreyh olarak geçtiği tespit edilmiştir.

Şii müfessirlerin değerlendirilmesinden hareketle ifk hadisesini iki şekilde değerlendirmişlerdir. Bunlardan birincisi Sünni tefsirlerde geçtiği itibari ile Sünni müfessirlerin değerlendirilmesi ile eşdeğer olduğu tespit edilmiştir. En başta Kummi ve onun gibi düşünen müfessirlerin değerlendirmesi ise yukarıda verdiğimiz gibi onlar Nur suresi kapsamında inen ayetlerin Hız. Mâriye ile ilgili olduğunu savunmuşlardır. Yani buradaki ifk hadisesindeki iftiraya maruz kalan kişinin Hız. Mâriye olduğunu zikretmekle birlikte iftirayı atanında Hız. Âişe olduğunu söylemişlerdir.

Hız. Mâriye ile birlikte Mısır'dan gelen Mâbur, sık sık Hız. Mâriye'nin yanına uğrayıp ihtiyaçlarını giderirdi. Bunun gibi olayların akabinde ise Hız. Mâriye ile Mâbur arasında çirkin bir iftira ortaya çıkmıştır. Bu iftirayı çıkaranların kim oldukları hakkında herhangi bir netlik olmasa bile yaptığımız araştırmalar sonucunda bu iftirayı çıkaranların da münafıklardan olduğunu söyleyebiliriz. Münafıkların iftirayı ortaya çıkarma sebepleri ise artık Müslümanlara savaş sahasında yenemeyeceklerini kavradıkları için Müslümanları ahlaki açıdan kötüleyip yeni Müslüman olanların gözünde ve diğer Müslümanların gözünde karalayıp alt seviyeye indirmek olmuştur. Bu şekilde sahip oldukları düşünce yapısı nedeniyle makalemizin içerisinde de detaylıca bahsettiğimiz ifk hadisesi içinde aynı şeye başvurmuşlardır. İftirayı ortaya çıkaran Münafıkların başında Abdullah b. Übeyy bulunuyordu. Ancak iftirayı yayanlar sadece münafıklarla kalmamış bazı müslümanlarda bu çirkin olaya dahil olmuştur. Bu konu Sünni tefsirlerde detaylıca açıklanmıştır.

Nur suresinde geçen ilk hadisesinin mamâfih Şii gruplarca olayın bir iftira olduğu dile getirilmiş ve Ayşe'nin masumiyeti kabul edilmiş olsa da mezhep içerisinde Şiiilerin bir kısmı

gibi bir takım grupların görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar özellikle aşırı gruplar arasında vuku bulduğu şeklinde bir kanaatin olduğu tespit edilmiştir.

Sünnî kaynaklara bakıldığında bu hadisenin pek çok kaynakta aktarıldığı görülmektedir. Yine bu geçen rivayetler kapsamında bir takım farklar olsa da anlatımlar çoğunluk oranında birbirine benzemektedir. Üstelik Müslim'in Câmi'u's-sahîh'i üzerinden yapılan isnad incelemesinde de açıkça ortaya koyulduğu üzere bu olay sika raviler tarafından günümüze ulaştırılmıştır. Son olarak Nur suresi kapsamında ifk hadisesi ile ilgili inen ayetlerin iftiraya maruz kalması hasebiyle Hz. Âişe olduğundan hiçbir şüphe yoktur. Şii müfessirlerden bir Hz Mâriye'ye atıf yapmasının sebebi ise yapılan araştırmalarımızdan hareketle Şii kaynaklarında geçen bu rivayetin mezhep taassubu ile ortaya attıkları tespit edilmiştir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Aydar, Hidayet. *Hanım Müffesirler*, İstanbul: Ensar Basımevi, 1. Basım, 2015.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. el-Câmi'u's-şahîh. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. et-Târîhu'l-kebir. thk. Muhammed Abdülmuîd Han. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Bulut, Mehmet. *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*, İstanbul: Risale Yayınları, 1984.
- Davudoğlu, Ahmed. Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi. 5 Cilt. İzmir: Işık Yayınları, 2013.
- Ebu'l- A'la Mevdudi, *Tefhimul'l Kur'an*, çev. Nazife Şişman. 3. Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları. 2020.
- Erkocaaslan, Recep. "Hz. Mâriye bint Şem'ü'la Atılan İftira ve Sünni-Şii Geleneklerdeki Rivayet Farklılıklarının Sebepleri". *Dergipark* 43/(Mart/ 2021),11-26.
- Fayda, Mustafa. "Âişe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Oca. 24.
- İbn Sa'd, a.g.e,VII, 212; İbn Hacer, a.g.e.,IV, 391; Ahmed b. Abdullah el- Taberî, a.g.e., s. 140
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 13. Basım, 2005.
- Kış, Osman. "*Hz. Peygamber ve Hanımlarının Aile İçi İlişkileri*", İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kummî, Ebü'l-Hasan. Tefsîru'l-Şummî. 3 Cilt. Kum: Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, 2014.
- Muhammed Ali Es-Sabuni, *Safvetü't Tefasir*, Ensar Yayınları.2020.
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Peker, Hülya. "Münafık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Oca. 24.
- Pekgöz, Emine. "Hz. Peygamber'in Cariyesi Mâriye". *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 1 (Ocak-Haziran 2017), 69-92.
- Peköz, Emine. "Mâriye bt. Şem'ün". *Müminlerin Anneleri*. ed. Adnan Demircan. 559-578. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.
- Şerîf el-Murtazâ. Emâli'l-Murtazâ: Gurerü'l-fevâ'id ve dürerü'l-çalâ'id. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1954.

- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. el-Mîzân fî tefsîri'l-Şur'ân. 20 Cilt. Kum: Cemâ'atü'l-müderrişîn fî hav-zeti'l-ilmiyye, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım. el-Mu'cemü'l-evsâf. thk. Târık b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hü-seynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Tabersî, Ebû Alî. Mecma'u'l-beyân li-'ulûmi'l-Şur'ân. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ulûm, 2005.
- Tûsî, Ebû Ca'fer et-Tibyân fî tefsîri'l-Şur'ân. thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. et-Tibyân fî tefsîri'l-Şur'ân. thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Uraler, Aynur. "Mâriye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Oca. 24.